

Skaftfurekøller i Hedmark – et multiredskap

Magnus Helstad

Masteroppgave i arkeologi
Institutt for arkeologi, konservering og historie
Det humanistiske fakultet

UNIVERSITETET I OSLO
Høsten 2008

Forsidefoto: Skaftfurekølle funnet på lokaliteten Rødstranda, eget foto.

The Law of the Hammer

Give a small boy a hammer and he will find that everything he encounters needs pounding. It comes as no particular surprise that a scientist formulates problems in a way which requires for their solution just those techniques in which he himself is skilled. The law of the instrument, however, is by no means wholly pernicious in its working. What else is a man to do when he has an idea, Pierce asks, but ride it as hard as he can, and leave it to others to hold it back within proper limits? What is objectionable is not that some techniques are pushed to the utmost, but that others, in consequence, are denied the name of science.

Moore and Keene 1983:3

Takksigelser

I forbindelse med denne avhandlingen vil jeg få lov til å si:

Takk til Christopher Prescott for god veiledning

Takk til Todo Hardbottle for informasjon om klubbefiske

Takk til Torbjørn Skaveren for elgbein.

Takk til Olavo Antonio Blaich for mikroskopisk hjelp

Takk til Hege Damlien for oppmuntring og materialtilgang

Takk til Per Persson for hjelp med kartene

Takk til Kathrine Stene for fin kontorplass

Takk til Grunde Njøs for hjelp med Svingen

Takk til Ingrid Landmark for rask og god behjelpelighet på magasinet

Takk til Lene Melheim for artikler, køllelister og analyser i muggsopprommet

Takk til Ernst Gunnar Gran for alltid å ordne opp i en verden av PC-problemer

Takk til Christian Westli for følget i studietiden

Takk- og pris til Marie Valia Løvås for at hun har vært min bedre halvdel, og som heldigvis ikke er det minste grann interessert i ”skafferudkøllene”.

Og sist men ikke minst, takk til sponsorene på Krabyenga

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1

PROBLEMSTILLING OG AVGRENŚING	1
-------------------------------	---

Kapittel 2

FORSKNINGSHISTORIE	5
2.1 De kulturhistoriske studier	5
2.2 Prosessuell arkeologi	7
2.3 Forskningsinitierte undersøkelser	8

Kapittel 3

FORSKNINGSHISTORIE PÅ SKAFTFUREKØLLER	10
3.1 Etymologi	10
3.2 Skaftfurekøller i Nord-Norge og Rogaland	10
3.3 Skaftfurekøller på Vestlandet	12
3.4 Skaftfurekøller fra Sverige	13

Kapittel 4

TEORETISK UTGANGSPUNKT FOR ANALYSE AV SKAFTFUREKØLLENE	14
4.1 Heideggers hammer	14
4.2 Små køller	16
4.3 Teknologibegrepet	17
4.4 Sosialteori	18

Kapittel 5

MATERIALANALYSE	20
5.1 Typologiske trekk	20
5.2 Variabler	22

Kapittel 6

MIKROSKOPISKE UNDERSØKELSER	26
6.1 Overfladiske rester	26
6.2 Skaftfurekøllenes geologiske gehalt	27
6.3 Teknisk bearbeiding	27
6.4 Bruksspor	29
6.5 Eksempler på know-how og knowledge	30
6.6 Skjefting	34

Kapittel 7

FUNNSPREDNINGSKART	...	36
7.1 Tolkning av funnspredningskart	...	36
7.2 Funnspredning ut i fra køllenes vekt	...	43
7.3 Funnspredningskart sortert etter typologi	...	46

Kapittel 8

SKAFTFUREKØLLENES KONTEKST	...	48
8.1 Løsfunn	...	48
8.2 Funnkategorier i forhold til kontekst	...	48
8.3 Funnkategori A	...	49
8.3.1 Rødstranda	...	49
8.3.2 Svingen	...	53
8.3.3 Rødsmoprosjektet	...	55
8.4 Funnkategori B	...	56
8.4.1 Skaftfurekøllen og Mälardalscelten fra Ljørdalen	...	56
8.4.2 Bonde og jeger?	...	57
8.4.3 Kølle – kjønn og skjønn	...	58
8.4.4 Skifer og ringsakerkvartsitt	...	60
8.4.5 Ulike typer skaftfurekøller i samme kontekst	...	60
8.5 Funnkategori C	...	61
8.5.1 Fangstanlegg ved Femunden	...	62
8.6 Funnkategori D	...	63

Kapittel 9

FUNKSJON	...	64
9.1 Køller og knakking	...	64
9.2 Skaftfurekøller og vassdrag	...	64
9.3 Inn mot Dalarna	...	65
9.4 Skaftfurekøllenes lodd	...	65
9.5 Søkkes til forskjell fra køller	...	66
9.6 Indrekos type A	...	67
9.7 Beverfangst	...	68
9.8 Klubbefiske	...	68

Kapittel 10

KOBBERUTVINNING OG SKAFTFUREKØLLENE I HEDMARK	...	70
10.1 Kobberutvinning i forhistorisk tid?	...	70
10.2 Diskusjon om kobber og køller	...	71

Kapittel 11

ETNISITET OG SOSIAL ORGANIASJON	...	73
11.1 Om begrepet ”same”	...	73
11.2 Hybridisering	...	74
11.3 Fra skaffturekølle til beinknuser	...	74
11.4 Etnografiske eksempler	...	75
11.5 Å banke på - til ånde verdenen	...	77

Kapittel 12

KONKLUSJON	...	79
------------	-----	----

Appendix 1

RESULTATER FRA MATERIALANALYSEN	...	88
---------------------------------	-----	----

Appendix 2

STONEHAMMER POEM av Robert Kroetsch	...	89
-------------------------------------	-----	----

Appendix 3

DEN STORE HVITE FLEKKEN PÅ KARTET	...	93
-----------------------------------	-----	----

Figuroversikt

<i>Fig. 1</i>	Rekonstruert skaftfurekølle	1
<i>Fig. 2</i>	Kart av Hedmark	3
<i>Fig. 3</i>	Skaftfurekølle C35674 – Heideggers hammer	15
<i>Fig. 4</i>	Stor- og liten skaftfurekølle	16
<i>Fig. 5</i>	Skaftfurekøller etter Indrekos typologi	21
<i>Fig. 6</i>	Atypisk- og fragmenterte skaftfurekøller	22
<i>Fig. 7</i>	Skisse av skaftfurekøllenes slitasje	28
<i>Fig. 8</i>	Bilde av slagflate tatt gjennom mikroskop	29
<i>Fig. 9</i>	Amatørens skaftfurekølle	30
<i>Fig. 10</i>	Entreprenørens skaftfurekølle	32
<i>Fig. 11</i>	Ekspertens skaftfurekølle	33
<i>Fig. 12</i>	Skjeftet skaftfurekølle	35
<i>Fig. 13</i>	Funnspredningskart over skaftfurekøller i Hedmark	37
<i>Fig. 14</i>	Funnspredningskart over skaftfurekøller og pilespisser av kvartsitt og skifer	39
<i>Fig. 15</i>	Funnspredningskart over simple skafthulløkser og flintdolker	40
<i>Fig. 16</i>	Funnspredningskart over skaftfurekøller i Sverige	42
<i>Fig. 17</i>	Funnspredningskart over skaftfurekøller i Trøndelag, fordelt etter vekt	44
<i>Fig. 18</i>	Funnspredningskart over skaftfurekøller i Hedmark, fordelt etter vekt	45
<i>Fig. 19</i>	Funnspredningskart over skaftfurekøller i Hedmark, fordelt etter typer	46
<i>Fig. 20</i>	Funnspredningskart over atypiske skaftfurekøller i Hedmark	47
<i>Fig. 21</i>	Skaftfurekølle fra Rødstranda, in situ	49
<i>Fig. 22</i>	Tegning av skaftfurekøllen fra Rødstranda	51
<i>Fig. 23</i>	Bilde av ravknapp	59
<i>Fig. 24</i>	De ulike skaftfurekøllenes funksjoner i henhold til Indreko	65
<i>Fig. 25</i>	Tegning av Indrekos type A	68
<i>Fig. 26</i>	Bilde av Qutuk med beinknuseren	76

Kapittel 1

PROBLEMSTILLING OG AVGRENŚING

Steinkøller med skaftfure er viet liten oppmerksomhet i norsk arkeologisk forskning. Dette til tross for at køllene, som har fått betegnelsen *skaftfurekøller*, er funnet i alle deler av Norge. Den allmenne oppfatning har vært at skaftfurekøllene utgjør et lite mysterium det er vanskelig å si noe om. I Skandinavia er det ikke funnet skaftfurekøller med bevart skaft, men en rekonstruksjon kan gi oss en idé om hvordan køllene har vært skjefet. Figur 1 viser en rekonstruert skaftfurekølle oppbevart magasinet til Kulturhistorisk museums (KHM) i Oslo.

Figur 1: Rekonstruert skaftfurekølle. Eget foto

Formålet med denne avhandlingen er å gjøre en studie av skaftfurekøller som er funnet i Hedmark Fylkeskommune. Det vil bli lagt vekt på køllenes kontekst og utbredelse, samt deres form og funksjon. Skaftfurekøllene er en gjenstandskategori som har blitt satt inn i svært usikre dateringsrammer, også dette er en problemstilling som vil bli drøftet. Studien utføres gjennom en fysisk analyse av selve køllene, hvilket leder frem mot en typologisering av materialet. Resultatene vurderes deretter opp mot analyser av funnkontekstene. Ut i fra dette settes skaftfurekøllene inn i et helhetlig rammeverk av forhold som er sosiale og økonomiske, politiske og kulturelle.

Jeg vil benytte meg av Lars Stenvik (1988:293) sin definisjon av ”skaftfurekølle” hvor følgende teknologiske kriterier regnes som avgjørende:

1. Køllehodet skal ha prikkhogd og/eller slipt tverrgående fure. Furen behøver ikke gå rundt hele steinen.
2. Køllehodet skal ikke ha egg, verken naturlig eller kunstig.

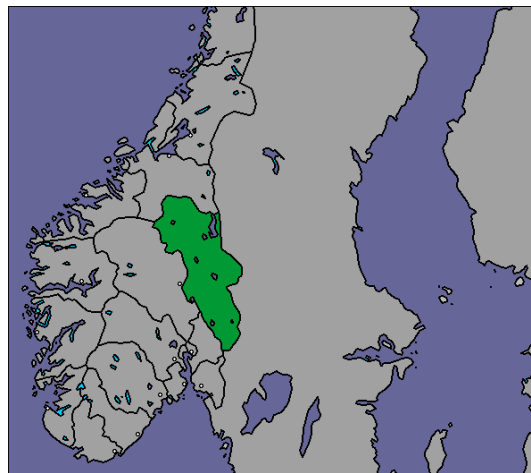
Det empiriske utgangspunktet er 66 skaftfurekøller funnet i Hedmark Fylkeskommune. Utvalget utgjør de skaftfurekøllene fra Hedmark som oppbevares ved Kulturhistorisk Museum i Oslo (2008). I utgangspunktet - på papiret - så var utvalget større. Etter hvert viste det seg at køller var deponert, eller at de ikke var skaftfurekøller i det hele tatt. Utvelgelsen ble gjort ved hjelp av den digitaliserte Hovedkatalogen for Oldsaksamlingen i Oslo. Den omfattet gjenstandene som var kommet til museet fram til 1994. Dette betinget også en gjennomgang av de senere trykte tilvekster. Et sentralt problem ved søkene i de digitaliserte og trykte tilvektene var at skaftfurekøllene opp gjennom tiden har gått under forskjellige betegnelser. De har for eksempel blitt betegnet som ”hammer av stein”, ”beinknuser”, ”kølle” og ”klubbe”. Fantasien har dermed blitt utfordret i søkefeltet, sikrest har det derfor vært når referansen var til Oluf Ryghs ”*Norske Oldsager*” type ”R45”. På grunn av de nevnte usikkerhetsmomentene ble utvelgelsen avsluttet med en fysisk visuell gjennomgang i de aktuelle deler av magasinet.

Begrepet *skaftfurekølle* har erfaringsmessig motsatt seg det flytende språket, det har en tendens til å krølle seg på tungen. I teksten brukes derfor vekselvis *skaftfurekølle* og *kølle*, begrepene er her synonyme, ikke så mye av hensyn til tungen som til språket selv.

Flere skaftfurekøller oppbevares i lokalmuseer og i ”private samlinger”, men på grunn av vanskelig tilgjengelighet, samt diffuse funnopplysninger, er ikke disse tatt med i utvalget. Til tross for at 66 skaftfurekøller setter statistiske begrensninger for representativitet er utvalget godt egnet for kvalitative undersøkelser.

Det er flere årsaker til at skaffurekøllene funnet i Hedmark utgjør et egnet utvalg for en studie:

1. Hedmark er det fylket i Norge hvor det ut fra digitale søkedatabaser er funnet flest skaffurekøller.
2. Hedmark dekker svært store arealer med varierende flora og fauna, fylket har allerede fra steinalder klare geografiske skillelinjer mellom jordbruksøkonomi og jeger/fangstøkonomi.
3. De siste 10 årene har det blitt foretatt store arkeologiske undersøkelser i Hedmark, disse egner seg som referanseramme for skaffurekøllene.

Figur 2: Kart av Hedmark

Hedmark som studieområde

Som undersøkelsesområde byr Hedmark Fylke på et svært variert landskap. Ved bygdene langs Glomma i sør og på Hedmarken i vest finner man et av landets beste jordbruksområder. Herifra kan man bevege seg østover, inn i det som også er landets største skogsfylke. Kommer man seg forbi brenneriet på Løten, kan man spenne på seg turskoene ved Ånestadkrysset og rusle gjennom taigaens barskog, hele veien til Stillehavet. Eller man kan stoppe opp ved Glomma, Rena og Trysil, de tre store elvene som renner mot sørøst. Det er i dette landskapet skaffurekøllene har kommet for dagen, tilsynelatende i et mønster, øst for Glomma.

Tre fjerdedeler av Hedmark ligger mellom 300 og 900 meter over havet. I Åmot, som er kommunen med tettest konsentrasjon av skafffurekøller, er det gjort flere vegetasjonsstudier. En av de tidlige innvandrerne til Åmot og Gråfjellområdet var Furu (*Pinus*). Flere steder avløste den bjørkeskogen og dominerte raskt som skogsdannende tre. Fra ca. 8000 år siden til ca. 2500 år siden, i den såkalte varmetiden, kom stadig flere treslag til. Dette var stort sett varmekjære løvtrær som kom fra sør, og mengden pollen i bakken viser at de var vanligere enn de er i dag. Men på de tørre og næringsfattige stedene og på myrområdene har furuskogen vært dominerende. For ca. 2500 år siden kom det siste innvandrende treslaget til området. Det var granen (*Picea*) som kom fra øst, i en tid det var blitt både kjøligere og fuktigere. Varmetiden var dermed over. Med tiden kom gran til å dekke store områder, men først omkring 6-700 år e Kr. har den hatt betydning i skogsbildet, der den på mange steder ”overtok” områder med annen skog (Solem 2005:55).

Kapittel 2

FORSKNINGSHISTORIE

En redegjørelse av den generelle forskningshistorien på Hedmark er en betingelse hvis man senere skal kunne plassere skaftfurekøllene i et sosial og kulturelt rammeverk. Etter den generelle forskningshistorien på Hedmark vil det bli redegjort for det som er gjort av forskning på skaftfurekøllene i Norge.

Som både Joel Boaz (1997) og Hilde Amundsen (1999) vil også jeg dele den arkeologiske forskningen på Hedmark inn i tre hovedperioder, dette tilsvarer henholdsvis først en *kulturhistorisk* periode, deretter en *prosessuell* periode, og til sist det man kan definere som *forskningsinitierte og forvaltningsrelaterte* prosjekter.

2.1 De kulturhistoriske studier

Anton Wilhelm Brøgger deler Hedmarks eldste kulturhistorie inn i to perioder. Den første perioden var ”veidetiden”, fra 2500 f. Kr. til 400 e. Kr. Den andre perioden var ”jordbruksperioden” som tidfestes til 400-1050 e. Kr. Fra veidetiden kjente Brøgger i 1942 (1942:17ff) til omtrent 150 løsfunn av steinredskaper. Da det ikke fantes noen kjente boplassfunn hevdet han at det ikke har vært fast bosetning i Hedmark i veidetiden. Løsfunnene var dermed minner om ferdsel i fangstsesongene, etterlatt av folk fra andre deler av Norge og Sverige. For Brøgger (1925:104) representerte ikke bronsealderen noe brudd i forhold til tiden før. I følge Brøgger hadde det vært lite fokus på det funksjonelle ved redskapskulturen, dette på bekostning av interessen for typologisering av våpen og smykker. Gjennom å sammenligne veidekulturens steinredskaper med bronsealderens metallgjenstander påpekte Brøgger at steinalderkulturen vedvarte inn i bronsealderen. Bronsen representerte en elite, men gjenstandene som sådan var lite brukt til praktiske formål. Brøgger mente derfor at begrepet ”bronsealder” er misvisende for de norske forhold, begrepet ”steinbronsealder” var mer dekkende (Brøgger 1925:110). Til forskjell fra Brøggers hypotese om ervervsdualisme mellom fangst og jordbruk fra ”dolktid” og framover ble kulturdualismen den rådende modellen i 1930- og 40-åra.

Anathon Bjørn kom med artikkelen *Tidlig metallkultur i Norge* i 1926, og ga ut *Hedmarks Stenalder* i 1934. Når det gjaldt steinalderen sammenlignet Bjørn oldsakene fra Hedmark

typologisk og kronologisk med sydiskandinaviske former. Samtidig påpekte han de store geografiske forskjellene innen Hedmark fylke. Her pekte han på blant annet kvarts- og skifergjenstandene som hovedsakelig er funnet i Trysil og lenger nord. Bjørn (1934:16ff) mener disse gjenstandstypene var spor etter en fangstkultur som skiller seg fra jordbrukskulturene fra Hedmarken og i Solør og Odal. De var således spor etter jaktferder av folk i fra øst. Når det kommer til skaffurekøllene mente Bjørn at de kan ha blitt brukt til å drepe elg som har falt ned i fangstgropene (1934:18).

I følge Bjørn hadde bare deler av Norge en ”autentisk” bronsealderkultur. De svake spor av en metallkultur var en overflatisk foreteelse som kun et fåtall av tidens befolkning har hatt fordel av, i vekslende grad til forskjellige tider. Bjørn (1926:2) ville derimot ikke karakterisere bronsealderen som en steinbronsealder, men så for seg at metallkulturen var en videreføring av steinalderens tradisjoner i områder som var særlig kulturelt utviklet. Det kulturelle nivået i de forskjellige områder bli her gjenspeilet i funnfrekvensen av metallgjenstander. Bjørn (1926:45) mente at i motsetning til eldre bronselder kan man i yngre bronselder se et kulturelt tyngdepunkt rundt Oslofjorden. Årsaken ligger her i nærhet og kontakt med det vestsvenske bronsealderområdet. Ingenting i materialet ble karakterisert som spesielt ”norsk”, den kulturelle endring lå dermed i ytre påvirkning. Bjørn er her uklar på om det er snakk om migrasjon eller diffusjon. På grunnlag av dette mente han at det har vært forskjellige kulturer i Norge i denne perioden. Med disse tolkningene formulerte Bjørn det som senere har gått inn debatten om kulturdualisme (Bjørn 1926, Eikrem 2005:27, Prescott 1994:92).

Anders Hagen ga ut sin magistergradsavhandling *Frå innlandets steinalder: Hedmark fylke* i 1946. Fremstillingen er i tradisjonell kulturhistorisk form med typologiske og kronologiske utredninger på gjenstandsmaterialet. Hagen mente likevel at gjenstandene måtte studeres med utgangspunkt i områdets særlige naturbetingelser. For eksempel vektla han de fra Østerdalen kjente gjenstandstyper som pilespisser i kvartsitt og skifer, og at disse var forskjellige fra andre gjenstandstyper lenger vest og sør i Norge. Ut i fra gjenstandenes funnfordeling mente Hagen (1946:66) at det går et kulturskille omtrent ved Åmot. Dette representeres ved at det i fra senneolitikum og inn i bronsealderen er veiding i nord og øst, mens det i sør og vest er en mer jordbruksbasert kultur. Hagen nyanserer forholdet med ikke å legge for ensidig vekt på jordbruket, for ”*avhengighet av viltet og fisken måtte jo i sakens natur bli enda sterkere for bøndene på stein- og bronsealderens kulturstandpunkt*” (1946:71). Til tross for dette operer

Hagen, som Bjørn, med teorien om kulturdualisme, og i dette tilfellet med en grensesone i et spesifikt geografisk område i Hedmark. Dualismen gjenspeiles ved at de ulike gjenstandstyper ligger i egne topografiske og økologiske soner. På grunn av områdets vide grenser skal det dog neppe ha vært noen ”stridigheter” (Hagen 1946:84).

Hagen lister opp 9 forskjellige samlede funn han mener kan være boplasser. ”Disse funn, som etter alt å dømme er minner om boplasser, er alle uten unntak framkommet fra fylkets nordlige bygder” (1946:59). I dette henseende er det verdt å merke seg at det er en til to skaftfurekøller i 6 av de 9 samlede funn Hagen lister opp, et gjentakende trekk som ikke gis noen videre kommentar.

Hagen (1946:48) mente at skaftfurekøllene hadde helt ut den samme utbredelse som skifer- og kvartsittgjenstandene, og at de dermed måtte ha vært et meget alminnelig redskap i den jegerkultur som disse er rester etter. Noe paradoksalt ble det derfor når Hagen senere konkluderte om funnene fra Osensjøen, hvorav 5 av de 14 av datidens kjente steinredskaper var skaftfurekøller: ”Her i nordenden av Osensjøen har vi helst en av dolktidsbøndernes faste veideplasser.” (1946:83). Her er det snakk om 5 skaftfurekøller 5 flintblad, et fragment av en tynnakkert flintøks, 1 simpel skafthulløks, 1 flintflekke og 1 slipestein.

Brøgger, Bjørn og Hagen vektla yngre steinalder og bronsealder, da de skrev sine verker var det lite som tydet på en eldre steinalder i Hedmark. Løsfunnene fra yngre steinalder ble brukt for å prøve å fastsette et bosetningsmønster. I tillegg til storredskaper forbundet med Syd-Skandinavia ble kvartsitt og skiferfunn trukket inn i bosetningsmønsteret som tilhører nord og øst i fylket. Til forskjell fra Brøgger som så for seg et bredt ervervsmønster, mente både Bjørn og Hagen at det var en kulturdualisme som gjenspeilet seg i henholdsvis materialet fra sør og vest, kontra det fra nord og øst. Bjørn mente at skaftfurekøllene var brukt til å drepe elg i fangstgroper, mens Hagen avviste dette og mente de har fungert som beinknuser.

2.2 Prosessuell arkeologi

Egil Mikkelsen og Per Oscar Nybruget regner fra 1975 med minst 80 sikre steinalderlokaliteter i hele Hedmark. Boplassene ved Rokosjøen omtales spesifikt, der de dateres fra senmesolittisk tid og inn i neolitikum. Dette tolkes til å være boplasser for høstsesongen, da fangstgrupper langs Oslofjorden flytter til innlandet for å drive jakt og sanking. Når vinteren kommer skal de i følge Mikkelsen og Nybruget ha flyttet tilbake til de mildere kystklima. Disse forhold understøttes av at flint og senmesolittiske trinnøkser er

fraktet til innlandsboplassene i fra kysten. I yngre steinalder skal de før omtalte jeger- og sankergruppene komme i kontakt med jordbruksgruppene rundt Oslofjorden. Denne kontakten skal føre til innføring av husdyrhold, og mulig korndyrking i de bedre jordbruksområdene i Hedmark. Mikkelsen og Nybruget mener denne prosessen er synlig i pollenanalytiske studier i Mjøsdistriktet, der disse skal antyde husdyrhold i første del av yngre steinalder og korndyrking i senneolitikum. I likhet med Hagen betoner de blandingsøkonomien til jordbruksbefolkningen med viktige innslag av jakt og fiske. Men også Mikkelsen og Nybruget mener det har vært en kulturdualisme i dette området, der skogene er befolket av kvartsittbrukende jeger- og sankergrupper. Skaftfurekøllene blir ikke nevnt, og knyttes dermed verken opp mot jordbruk eller jakt (1975:103ff).

2.3 Forskningsinitierte undersøkelser

På 1990-tallet kommer det to forskningsinitierte undersøkelser i form av magistergradsavhandlinger i Hedmark. Det dreier seg om Ingrid Fuglestvedts (1992) forskning på Svevollens groptufter, og Ragnhild Sjurseikes (1994) forskning på jaspisbruddet i Flendalen. Ved begge steder har Mikkelsen (1984, 1989) allerede satt sine avtrykk gjennom utgravinger på 1980-tallet. For Svevollens del gjentar Mikkelsen modellen om sesongmessig flytting mellom Oslofjorden og innlandet, men åpner også nå som før (1975) for at enkelte grupper kan ha holdt til i innlandet hele året. Ved Svevollen er det funnet mye skjørbrønt stein, dyrebein og avslag av flint. I tillegg til funn av tidsdiagnostiske redskaper er det gjort ¹⁴C-prøver som indikerer at groptuftene er fra senmesolitikum. På bakgrunn av blant annet analyser av bein og gevir vil heller ikke Fuglestvedt utelukke at Svevollen kan ha vært bosatt i forskjellige årstider.

Jaspisbruddet i Flendalen er enestående i Hedmark der det forteller om råstoffutnyttelse helt tilbake til senmesolitisk tid. Flere skaftfurekøller er funnet i umiddelbar nærhet til jaspisavslag. I selve jaspisbruddet har funn og ¹⁴C-prøver indikert at i alle fall deler av virksomheten har vært i senmesolitikum, 6790 +/- 100 BP (Sjurseike 1994:64-65). Sjurseikes magistergradsstudie inneholder en analyse av materialet fra selve bruddstedet, samt en oversikt over spredningen av lokaliteter med Jaspis i Hedmark, samt nærliggende deler i Sverige. Sjurseike legger vekt på den røde jaspisens symbolverdi, der den kan ha vært en viktig markør av sosial tilhørighet. I tillegg viser hun til flere sosialantropologiske studier hvor bearbeiding av råstoff er kjønnsrelatert. Når det gjelder steinbrudd må man i Hedmark også nevne klebersteinsbruddet på Kvikne, hvis utnyttelse dog tilhører en helt annen tid og

kategori. Det er desto ikke mindre interessant at det her er funnet noe som er betegnet som to fragmentariske skaftfurekøller. Om dette konkluderte Skjølsvold (1969:223) følgende; *”Hva de kan ha vært benyttet til i kleberbruddet er det imidlertid uråd å ha noen som helst formening om”*.

1990-tallets forskning i Hedmark orienterer seg mot ”nytt” materiale som tufter og steinbrudd. I forhold til dette materialet vektlegges kulturelle og sosiale modeller, samt et endringsmønster over tid. Her avkommer det en økt interesse for kultur og samfunn utover tilpasningen til naturen. I så måte følger forskningen på Hedmarks forhistorie den post-prosessuelle trend (Amundsen 1999:39).

Kapittel 3

FORSKNINGSHISTORIE PÅ SKAFTFUREKØLLER

Den ukonsekvante begrepsbruken av skaftfurekøllene i tilvekstkatalogene vitner om en mangel av helhetlig forskning på gjenstandstypen. Årsaken ligger kanskje i gjenstandenes enkle form. Lars Stenvik (1988:292) har nok helt rett i at man har oppfattet køllene som gjenstander der naturen selv har vært ”hovedentreprenøren” og dermed har interessen for dem vært liten. Tradisjonelt er det slik at jo mer en gjenstand er bearbeidet av menneskehånd, jo mer interessant blir den for arkeologer.

3.1 Etymologi

Ordet ”hammer” har sin opprinnelse i stein eller berg (fjellhammer). De første hammerne – som for eksempel skaftfurekøllene - var av stein, og derfor kom de til å hete ”hammer”. Språkhistorisk er det vanskelig å følge ord og navn stort lenger tilbake i tid enn til ca. Kr.f.. I jernalderen har man med andre ord sannsynligvis hatt et redskap som fikk benevnelsen ”hammer” fordi råstoffet var av stein (Stenvik 1988:293). I Oluf Ryghs referanseverk ”*Norske Oldsager*” fra 1885 er skaftfurekøllen kategorisert som type nr. 45, under betegnelsen ”*Hammere af Sten*” (annen afdeling 1999:2). Typen er ”*alltid gjorte af en af Naturen tildannet Rullesten (oftest Kvartsit); have i Regelen tydelige Spor af Brug i Enderne*” (annen afdeling 1999:2).

I følge *Norsk arkeologisk leksikon* (2005:231) er skaftfurekøllene i Sør-Norge ”løselig” datert til å ha vært i bruk i et stort tidsrom, i fra mellomneolitikum til eldre jernalder. Mer spesifikt bemerkes det at; ”*De fleste er løsfunn. Et par er fra boplasser fra MN. Typologiske trekk knytter skaftfurekøllene til økser med skaftfure, noe som kan indikere at de også kan ha vært i bruk i BA.*” (Solberg 2005:231).

3.2 Skaftfurekøller i Nord-Norge og Rogaland

Helge Gjessing beskriver skaftfurekøllene i Rogaland der de dels er dannet av naturlig glattslepne strandstein, og kun er blitt forsynt med en innknakket fure om midten for å være fullt ferdig til bruk. I motsetning til dette setter han andre køller som er mer forseggjorte, og gir inntrykk av at man har arbeidet seg frem mot en type. Helge Gjessing mener likevel at man ikke kan følge noen bestemt utviklingslinje innen det lille materialet som er for hånden,

ei heller kan det påvises en bestemt kulturstrøm som har ført skaftfurekøllene med seg. I følge Helge Gjessing er skaftfurekøllene så simple i formen og ligger så nær for hånden med hensyn til utarbeidelse, at det meget vel kan tenkes at de skyldes den hjemlige påvirkning (Helge Gjessing 1920:57).

Med utgangspunkt i Nord-Norges yngre steinalder skriver Gutorm Gjessing at skaftfurekøllene er svært vanlige i hele Nord-Norge, nordover til Lebesby, Vardø og Sør-Varanger. Han registrerer at de oftest er avkjust i den ene eller begge endene etter bruken. Gutorm Gjessing påpeker videre at formen varierer en del, fra sirkelrundt til ovalt tverrsnitt. En annen ting han merker seg er at skaftfuren ofte ikke er hogd rundt hele køllen. Han mener at der skaftet har vært festet så står den opphavelige overflaten igjen. Dette skal visst nok være et generelt trekk ved de fleste køllene han kjente til. Det er også spesielt interessant at køllene åpenbart har blitt tilhogd, slik at de får en regelmessig, rund form. Gutorm Gjessing (1942:72) skiller denne typen ut som arktisk og stadfester at typen også er svært vanlig i Nord-Sverige, i Ångermanland, Jämtland og lengre nordover, ”*mens den i hvert fall er heller sjelden lenger sør*”. Tilbake igjen til Norge bemerkes det at skaftfurekøllene på Østlandet karakteristisk nok hovedsakelig er kjent fra Østerdalsbygder som Trysil, Kvikne og Tolga. Gutorm Gjessing mener at de markerer en gammel kjent ferdselsvei, som fører direkte over i ”skiferområdet”.

Gutorm Gjessing (1942 71-72) konkluderer med at utbredelsen på den skandinaviske halvøya peker på nordlig opphav, da også formen er kjent nær sagt overalt i arktiske kulturer, fra Sibirkysten i øst til store strøk i Nord-Amerika. Også han minner oss på at redskapstypen er enkel og nærliggende, slik at det ikke er noe i veien for at den kan være oppstått uavhengig på flere steder. Den kontinuerlige utbredelsen i Skandinavia med færre og færre eksemplarer jo lengre en kommer sønnafor ”*det egentlige skiferområdet*”, tyder på at det er en sammenheng i forekomstene i nord, og således ”*må en oppfatte de sørnorske stykkene som lån nordfra*”.

Når det kommer til bruken viser Gutorm Gjessing til at skaftfurekøllene ennå er i beskjeftigelse. Han mener at de oftest er i bruk som beinknuser. Noen andre steder er de brukt til å knuse skjell med, mens de hos korjakene er brukt til å knuse spiselige planter, spesielt geitrams (*Epilobium angustifolium*). Etter det en kan dømme ut av kulturlagene på norske boplasser finner man stadig knuste margbein. Det at skaftfurekøllene ofte er funnet i

innlandet mener Gutorm Gjessing styrker tesen om at de har fungert som beinknuser (1942:71-72).

3.3 Skaftfurekøller på Vestlandet

De vestnorske skaftfurekøllene blir diskutert av Bergljot Solberg (1989) i artikkelen ”*Køller, klubber og hakker av stein. Lite pååktede gjenstandsgrupper i vestnorsk yngre steinalder.*”. Solberg tar for seg 29 skaftfurekøller fra henholdsvis Hordaland (9 køller), Sogn og Fjordane (11 køller) og Sunnmøre (9 køller). Solberg konstaterer at noen av skaftfurekøllene har rullesteinens naturlige form, mens andre er blitt formet ved prikkhugging og sliping. Lengden på køllene i Solbergs undersøkelsesområde varierer mellom 6.1 og 19 cm, de fleste mellom 9 og 15 cm lange. Det bemerkes at to eksemplarer skiller seg ut ved å ha en stump egg i ene enden som minner om eggen på de rombiske porfyrøksene. En kølle (B 7532) er slipt i fasetter. De fleste skaftfurekøllene er av finkornet, tett bergart, mens en er av kleber. I halvparten av materialet er det påvist ”knakkespor i endene”. I følge Solberg er de fleste skaftfurekøllene løsfunn, bare to er funnet på boplasser. På Igesund i Sunnmøre er en skaftfurekølle (B 7300) med bruksspor i begge ender funnet sammen med små vestlandsøkser og pilespisser av skifer. Av skiferspissene var det tre av slank type med rombisk tverrsnitt og mothaker. Solberg mener funnsammensetningen tyder på at boplassen er fra siste halvdel av den neolittiske periode i Vest-Norge. En annen skaftfurekølle (B8957) som tolkes til å ligge i boplasskontekst er fra Hasund i Sunnmøre. Den er av hvit granitt med knusemerker i begge ender og er funnet sammen med en liten vespestadøks i grønnstein, et bladformet flintredskap og en kjerne av jaspis. Solberg påpeker at dersom funnene er samtidige, tyder vespestadøksen på at skaftfurekøllen stammer fra 3. årtusen f. Kr. På bakgrunn av dette konkluderer Solberg med at begge de omtalte skaftfurekøllene har tilhørt senneolittiske boplasser.

I sin videre gjennomgang av de vestnorske skaftfurekøllene hevder Solberg at typologiske trekk tyder på at de har vært i bruk også etter at de senneolittiske boplassene var forlatt. I den sammenheng trekker hun frem en skaftfurekølle, B10815 fra Eidfjord i Hordaland, som har tilløp til en stump egg slik de rombiske porfyrøksene fra bronsealderen hadde. Solberg mener at ”*dette kan tyde på at enkelte skaftfurekøller også kan være fra bronsealderen.*” (1989:84). Tolkningen blir understøttet av at skjefting ved hjelp av skaftfure er et trekk som har vært nyttet på danske steinøkser fra bronsealderen.

I Vest-Norge viser den geografiske fordelingen av skaftfurekøller at en stor del av dem er funnet i indre fjordstrøk. Dette tyder på at også denne gjenstandsgruppen har vært i bruk etter at de åpne boplassene på ytterkysten var forlatt. Solberg mener at utbredelsen inne i fjordene tyder på at de er blitt ”deponert” i samme strøk som gjenstander fra den eldste vestnorske jordbrukskulturen. Ut i fra alt dette mener Solberg (1989:84) at skaftfurekøllene trolig har vært i bruk gjennom et tidsrom som strekker seg fra 3. årtusen f. Kr. til inn i bronsealderen.

3.4 Skaftfurekøller fra Sverige

I sitt verk ”Steingeräte mit Rille” fra 1956 tar Richard Indreko for seg en mengde steinredskap med fure funnet i Sverige. Ved å gå igjennom Statens Historiska Museums Samlingar i Stockholm, samt noen landsdelsmuseer og private samlinger, definerer han i alt 54 ”økser med fure” i tillegg til 263 ”steinredskap med fure”. Ut i fra dette gjør Indreko en typologisk inndeling av de 263 ”steinredskap med fure”. Denne klassifiseringen omfatter åtte hovedtyper, som betegnes med bokstavene A-H. Til dette kommer også de fire undertyper: A1, C1, D1 og G1. Det følger også med en restgruppe som får betegnelsen ”ulike former”. Totalt utgjør dette 13 typer av steinredskap med fure. Indrekos typologi er gjort på bakgrunn av de ulike redskapenes form og han gjør videre sammenligninger med redskaper fra Norden, Baltikum og det øvrige Europa. Indrekos avhandling er således svært omfattende, i sammenheng med skaftfurekøllene fra Hedmark er ikke alt like relevant. Likevel vil jeg benytte meg av Indrekos typologiske system og trekke veksler til hans arbeid når køllenes funksjon skal diskuteres.

Kapittel 4

TEORETISK UTGANGSPUNKT FOR ANALYSE AV SKAFTFUREKØLLENE

Det kan være en utfordring for oss mennesker at det som lar tingene fremtre på en bestemt måte ikke selv fremtrer, men er skjult. I den forbindelse trekker Martin Heidegger (2007:27) frem begrepet *Hendelsen (Ereignis)*. Begrepet henspiller på det tyske ordets etymologiske opphav for å øyne noe; *Eräugnis*. Hendelsen er således den prosessen som lar noe fremtre på en meningsfull måte for oss.

4.1 Heideggers hammer

Etter at Descartes på 1600-tallet formulerte sin erkjennelsesteori har vitenskapen spurt seg om hvordan mennesket kan nå ut til den ytre verden av andre mennesker og ting. Utgangspunktet har dermed blitt at menneskets teoretiske erkjennelse er et grunnfaktum. Problemet med et slikt perspektiv er at mennesket ikke først forstår seg selv og deretter andre mennesker og ting; alt dette skjer samtidig. Heideggers begrep om væren-i-verden betyr at teoretisk erkjennelse ikke kan betraktes som et opprinnelig fenomen. I stedet forsøker Heidegger å vise den eksistensielle forståelsens førteoretiske karakter. Dette gjør han med utgangspunkt i hvordan vi omgås det ikke-menneskelige værende; det vi vanligvis kaller ”ting” (Heidegger: 2007:20).

I første omgang tenker vi oss ”tingene” slik de foreligger med bestemte konstaterbare egenskaper, slik vi kan gripe dem når vi betrakter dem rent teoretisk. I en slik betraktning betegner Heidegger tingen som *forhånden*. Men opprinnelig har vi slett ikke forstått tingen som *forhånden*, men som *tilhånden*. Ting som er *tilhånden*, er ikke ting i betydningen en gjenstand vi står overfor som et objekt utenfor oss selv, men en bruksting som tjener til noe, det vil si som er betydningsfull på en relevant måte. Vi omgås brukstingene gjennom å beskjeftige dem, ikke gjennom å erkjenne dem (Heidegger 2007:20). En arkeolog som skal skrive om en gammel hammer bør derfor begripe den *tilhånden* like mye som *forhånden*, gjennom å beskjeftige den og ikke bare erkjenne den.

Heidegger (2007:93) trekker frem hammeren som det beste eksempelet for å forklare forholdet mellom *forhånden* og *tilhånden*:

”Omgangen er i hvert enkelt tilfelle tilpasset brukstingen, og utelukkende innenfor omgangen kan brukstingen vise seg genuint i sin væren. Hamringen med hammeren, for eksempel, griper ikke dette værende tematisk som en forekommende ting, og bruken vet slett ikke om brukstingstrukturen som sådan. Hamringen har ikke en tilleggsviten om hammerens brukstingskarakter, men har derimot tilegnet seg denne brukstingen på en måte som ikke kunne vært mer passende. I en slik brukende omgang underlegger besørgingen seg det til-å som konstituerer den aktuelle brukstingen, og jo mindre hammer-tingen bare blir beglodd, jo mer håndgripelig den blir brukt, desto mer utilsørt møter den oss som hva den er, det vil si som bruksting.”.

Figur 3: Skaftfurekølle C35674 , en prototype på Heideggers hammer. Eget foto.

Skaftfurekøllen C35674 fra Tolga fremstår som en prototype på Heideggers hammer. Den ble tilvirket, kom *tilhånden* og ble hamret med. Deretter ble den liggende i jorden, *forhånden* som en Type D, som en bergart med kloritt. Flere tusen år senere ble C35674 plukket opp igjen, og nok en gang ble den en bruksting *tilhånden*. Finneren øynet dens kvaliteter som redskap, den ble planslipt og brukt som malingsskrape. Siden har den nok en gang blitt liggende *forhånden* i KHMs magasin. Nå minner den om et kunstverk med koloritt, som et verktøy av hendelser brutt ut av tid og rom.

4.2 Små køller

Kulturhistorikeren Johan Huizinga (1955 [1938]) har beskrevet *Homo Ludens*, som til norsk gjerne oversettes med ”det lekende mennesket”. Huizinga skildrer leken som et fundamentalt element ved menneske og samfunn. Han påpeker et slektskap mellom *lek* og *spill*, men viser samtidig til hvordan man kan skille de ulike kategoriene uttrykt gjennom vesentlige forskjeller mellom den *frie* leken og det *disiplinerte* spillet. Kanskje er det mulig å identifisere denne forbindelsen i skaftfurekøllenes beskjeftigelse. Man må erkjenne at avstanden fra Homo Ludens til Homo Habilis er svært kort. Det er endog ikke utenkelig at Homo Ludens gikk forut for Homo Habilis, og at Homo Ludens som sådan var vår første menneskelige forgjenger på villstiene. Kanskje er det Homo Ludens som er ”the missing link”, som vi bærer i oss og derfor ikke greier å se, et eksistensielt utviklingstrekk der ontogenesen speiler fylogenesen. Erlend Loe (1996) illustrerer et slikt utgangspunkt der hovedpersonen i ”Naiv Super” får øye på leketøysfabrikanten Brios eske med hammer og tilhørende bankebrett. ”Jeg husker bankebrettet som en veldig tilfredsstillende leke. Når alle pinnene er banket jevnt med brettet, oppstår en følelse av sammenheng. Ting passer sammen. De har en mening. Så snur man brettet og banker en gang til. Det er en evighetsmaskin som gir brukeren følelsen av sammenheng. Mer forlanger jeg ikke av noe. Verken av mennesker eller objekter.” I et slikt perspektiv kan man tenke seg at de minste skaftfurekøllene har vært brukt av unge familiemedlemmer til å hamre inn en motorikk, og kanskje til og med tilværelsens ubeskrivelige erkjennelser. Om ikke annet er de egnet til å knekke en nøtt.

Figur 4: Stor og liten skaftfurekølle, henholdsvis C34163 og C24879a. Eget foto.

4.3 Teknologibegrepet

Skaftfurekøllenes teknologiske løsning er basert på menneskelig samhandling og kunnskap. Dette innebærer at teknologi innehar både en fysisk og abstrakt dimensjon. Begrepet *teknologi* kan fremtre på ulike måter, for eksempel som kunnskap, vilje, aktivitet eller objekt. Den mangetydige forståelsen av teknologi fordrer dermed en nærmere forklaring.

Flere forskere har diskutert forholdet mellom *teknikk* og *teknologi*, hvorvidt de representerer det samme, eller er to forskjellige tilstander. Tim Ingold (2000:316) skiller mellom teknikk og teknologi, der man beveger seg fra det personlige til det upersonlige. Teknikk fremstår som en praktisk kunnskap basert på imitasjon, den er taus, subjektiv og kontekstavhengig. Teknologi fremstår derimot som tydelig, objektiv, kontekstuavhengig. Det ligger i teknologiens vesen at den kan bli overført eller fortolket i ord eller symboler, og kan overføres som kunnskap i kontekster utenfor teknologiens praktiske tilhørighet. På den måten blir teknologien knyttet til den moderne verden (2000:316). I motsetning til dette fremstår teknikk mer som tradisjonelt håndverk, der det omfattes av det greske *techne*. Begrepet *techne* viser til den formen for kunstnerisk ferdighet man forbinder med et håndverk, i betydningen av det tradisjonelle eller premoderne håndverket (Ingold 2000:294). Skulle man med Heidegger begripe distinksjonen mellom de to begrepene kan man si at *teknologi* er *forhånden*, mens *teknikk* er *tilhånden*.

En mer nyansering av distinksjonen mellom teknologi og teknikk beskrives av Marcia-Anne Dobres (2000). Hun refererer til ”tekniske strategier” i konkrete detaljer ved et håndverk. Ved de sosiale aspektene rundt håndverket refereres derimot til ”teknologisk praksis” (2000:53). Jan Apel (2001) bruker andre begreper i forhold til kunnskap. Apel fokuserer på distinksjonen mellom begrepene *knowledge* og *know-how*. På norsk vil denne distinksjonen eksempelvis bli oversatt til forskjellen mellom *viten* og *kunnen*. Begrepene *Knowledge* og *know-how* betegner to typer kunnskap brukt i de fleste praktiske handlinger som menneskene utfører. *Knowledge* er en viten som læres gjennom språk og observasjon, altså en kommuniserende form for kunnskap. *Know-how* er en kunnen som læres gjennom praktisk og kroppslig erfaring, altså en ubevisst og intuitiv kunnskap. Når det kommer til spredningen av en teknologi er forholdet mellom *knowledge* og *know-how* ofte helt avgjørende. Apel tenker seg at en teknologi med lav grad av *know-how* kan spres raskere og over større områder, gjennom kommunikasjon og imitasjon. Videre mener Apel at teknologier som krever høyere

grad av know-how lar seg vanskeligere spre, da den praktiske kunnskapen må læres trinnvis (Apel 2001:27-29).

Bengt Molander (1996) er både teoretiker og praktiker og har kritisert den vesteuropeiske filosofien for å være for ensidig rettet mot teori og skriftspråk, han setter dermed fokus på kunnskapen i handlingsbaserte yrker. Håndverket er ikke bare et kroppsarbeid, men også en praksis som innebærer en rekke forskjellige og fornybare problemstillinger. Molander peker også på at et håndverk inneholder vekslinger mellom rytme, koordinering og bevegelse som leder mot refleksjon og videre handling (1996:216-217). Håndverkeren og feltarbeidens jobb kan således ligne på hverandre, begge løses gjennom reflekterende praksis, i koordinerte tankeganger.

4.4 Sosialteori

Anthony Giddens (1984:2) strukturasjonsteori er viden kjent og brukt. Menneskenes sosiale aktiviteter, som for eksempel i håndverket, er gjentakende. De gjentakende handlingene skaper og gjensker samfunnet fra dag til dag, og fungerer dermed strukturerende for samfunnet. Få har formulert dette bedre enn Knut Hamsun i *Markens Grøde* (1999:5). Han fører oss inn i tankegange, rett tilbake til mennesket som beskjeftiget de gamle skaffeturekøllene:

”Den lange, lange sti over myrene og ind i skogene hvem har trukket op den? Manden, mennesket, den første som var her. Det var ingen sti før ham. Siden fulgte et og andet dyr de svake spor over moer og myrer og gjorde dem tydeligere, og siden igjen begyndte en og anden lap å snuse stien op og gå den når han skulde fra fjæld til fjæld og se til sin ren. Slik blev stien til gennem den store almenning som ingen eiet, det herreløse land.”

Når det gjelder teknologisk praksis viser Dobres og Christopher Hoffman (1999:2) viser at politikk og verdenssyn er uatskillelige enheter i forbindelse med menneskelig håndverk og aktivitet. I så måte er teknologi et kompleks av sosiomaterielle praksiser strukturert inn av egen- og gruppeinteresser. Menneskelig aktivitet og håndverk kan dermed ikke bare forklares med basis i materialitet eller funksjonalitet, ei heller kun ut fra økonomiske modeller. Utgangspunktet er at de sosiomaterielle praksisene følger ulike strukturer av forståelse og handling i et samfunn, og ofte viser seg som uttrykk for identitet og tilknytning.

I skandinavisk steinalderforskning er det en sterk tradisjon for teknologiske studier der man tar for seg gjenstandenes livssyklus. Siden 1970-tallet er disse studiene gjort med utgangspunkt i konseptet *chaîne opératoire*, hvilket på norsk blir til *den operasjonelle kjede*. Den franske arkeologen André Leroi-Gourhan (1964) utviklet *chaîne opératoire* som en teknologisk innfalsvinkel allerede på 1960-tallet. Her fokuserte han på kroppslig praksis og handlingsrekkene bak en teknologi. Det har blitt vanlig å forholde seg til følgende trinn i undersøkelsesprosedyren (Pelegrin 1990:16):

1. Identifikasjon av råmateriale.
2. Gjenkjenning av teknikk og metode.
3. Teknologisk klassifisering av trinnene i tilvirkningsprosessen.
4. Inndeling i type tilvirkede gjenstander.
5. Identifikasjon av senere endringer på disse gjenstandene.

Metoden har senere blitt videreutviklet til også å omfatte de sosiopolitiske relasjonene i håndverksproduksjonen. Apel (2001) har i så måte studert den sosiale organiseringen av flintdolkproduksjon i Skandinavia i senneolitikum, altså samme tid og rom som skaftfurekøllene har vært satt i. Ved å ta i bruk den operasjonelle kjeden i eksperimentelt arbeid har Apel vurdert graden av *knowledge* og *know-how* i handlingssekvensene på de ulike stadiene i flintproduksjonen. Ut i fra dette trekker han slutninger om den sosiale organiseringen av arbeidet. Apel mener at noen handlingssekvenser ble gjort med oppskriftsmessig kunnskap (*knowledge*), mens arbeidet med selve dolkbladet har krevd høy grad av *know-how* og mange års øvelse. I forbindelse med at de kompliserte ferdighetene har kulminert over lang tid foreslår Apel at opplæringen av nye håndverkere har skjedd innad i en gruppe eller klan. Apel har gjennom å studere *chaîne opératoire* ikke bare indikert at teknologien ble eksklusiv, men også at den fungerte som en reproduksjon av det senneolittiske samfunnet.

Dobres (2000) har i sin bruk av *chaîne opératoire* satt teknologi i sammenheng med *social agency*, hvilket er en sosiologisk terminologi som betegner individene som operer i det sosiale rom. Hensikten her er å erkjenne individet bak teknologien. Dette kan gjøres ved å studere håndverkerens tekniske kunnskaper og strategier, samt de muligheter og begrensninger selve materialet måtte ha. Dobres (2000:168) mener således at en studie av den operasjonelle kjeden kan identifisere både personlige intensjoner og kosmologi.

Kapittel 5

MATERIALANALYSE

Skaftfurekøllene kan ut i fra en materialanalyse studeres i forhold til to forskjellige perspektiver. Det ene er studien av hvordan køllene er laget, det andre er studien av hvordan køllene er brukt. I materialanalysen ønsker jeg å være bevisst på begge perspektiver, og samtidig være klar over at de to perspektiver kan henge sammen.

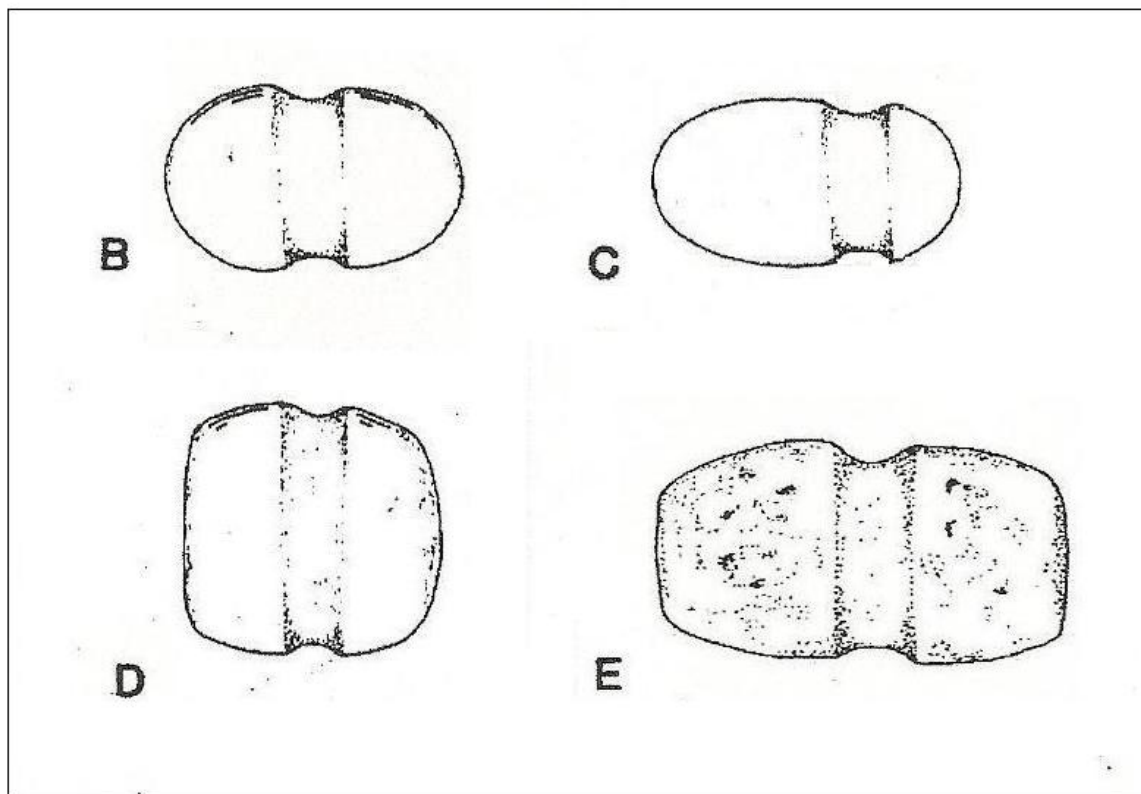
5.1 Typologiske trekk

Det kan hevdes at en skaftfurekølle vanskelig kan bedømmes ut i fra et perspektiv med chaîne opératoire, spesielt når man kun forholder seg til en tilvirket rullestein uten avslag. I motsatt fall kan man hevde at en skaftfurekølle egner seg til en sådan materialstudie, nettopp fordi den i all sin enkelhet lar seg tolke. Den glatte rullesteinen er som en ren tavle preget med blindeskrift, som en kode man må lære seg å lese. Her ligger ikke potensialet i et positivistisk vitenskapssyn, furen er ingen DNA-tråd. Potensialet ligger snarere i et humanistisk vitenskapssyn, der mennesket i sin helhet kommer i fokus.

I denne studien er det ikke tatt i bruk absolutte verdier for å typebestemme skaftfurekøllene. Køllene er typebestemt ut i fra Indrekos (1956) typologiske system, det vil si ut i fra en helhetlig vurdering av deres form. Flere køller grenser naturlig nok mellom to typologiske kategorier, her blir det en skjønnsmessig vurdering hvilken type de skal tilfalle. Typebestemmelsene resulterte i 4 typer som sammen utgjør det totale utvalget. De 4 typene består av Type B, Type C, Type D og Type E, alle illustrert i figur 5. Hovedkriteriene for de diagnostiske trekkene som er lagt til grunn er følgende:

Type B: Typens fremste diagnostiske trekk er at den har beholdt det meste av sin naturlige avrunding i køllehodets to ender. Endenes buer kan enten ha komplett naturlig avrunding, eller de kan kuliminere i tilvirkede slagflater. Skaftfuren er plassert på midten.

Type C: Skaftfuren er alltid plassert ved den ene enden. Derav følger det at knusespor, samt eventuell slagflate, alltid vil være plassert i den andre enden av der furen er hugget inn. Køllen kan også i mindre grad ha blitt brukt ”bak frem”, derfor må mindre knusespor kunne påregnes også her.

Figur 5: Skaftfurekøllene etter Indrekos typologi (1956).

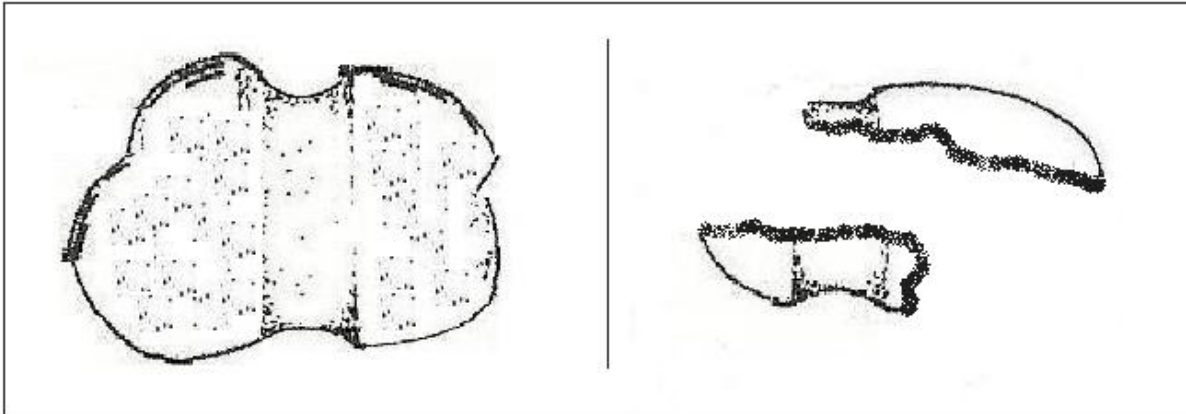
Illustrasjonene er hentet fra Stenvik (1988).

Type D: Typens fremste diagnostiske trekk er de sterkt bearbeidede endene. Den naturlige avrundingen er fjernet og preges av de tilvirkede slagflatene, hvilket resulterer i forholdsvis store slagflater. Skaftfuren er plassert på midten.

Type E: Typen skiller seg ut med sin avlange form, samtidig som den har tilvirkede slagflater. Skaftfuren er plassert på midten.

I tillegg til de 4 typene som er representert i utvalget kommer de atypiske og de fragmenterte skaftfurekøllene, illustrert i figur 6:

Atypisk: De atypiske køllene har foruten skaftfuren ingen diagnostiske trekk som gjør at de kan typebestemmes inn i den etablerte typologien.

Figur 6: Atypisk og fragmenterte skaftfurekøller. Egen illustrasjon.

Fragmentert: Til denne kategorien tilhører køller med skaftfure som er så fragmentert at man ikke kan fastslå deres form eller type.

Gjennomgangen av de 66 køllenes diagnostiske trekk viste følgende fordeling:

Type B	23 køller
Type C	7 køller
Type D	22 køller
Type E	6 køller
Atypisk	6 køller
Fragment	2 køller

5.2 Variabler

Materialanalysen er gjort i UiOs studielaboratorium i Kulturhistorisk museum og med mikroskop på Geologisk institutt. De 66 skaftfurekøllene som utgjør utvalget for studien er blitt analysert og målt etter følgende variabler:

1. Lengde	4. Furens bredde	7. Knusespor
2. Bredde	5. Furens dybde	8. Vekt
3. Furens omkrets	6. Slagflate	

Variablene er valgt etter en subjektiv vurdering av hva som i sum gir mest informasjon om skaftfurekøllen som gjenstandskategori. Utvelgelsen av variablene ble gjort etter å ha lagt køllene samlet ut over et bord, hvilket gav et helhetlig visuelt inntrykk. Etter å ha fastsatt alle variablene ble hver enkelt kølle etter en helhetsvurdering plassert inn i det typologiske systemet til Indreko (1956).

Variablene ble fastsatt etter deres største målbare verdier. Det vil si køllenes største målbare lengde, bredde, furebredde og slagflate. Før en videre diskusjon av resultatene vil det kort bli redegjort for variasjoner og særtrekk:

1. Lengde

Det er stor variasjon i skaftfurekøllenes lengde. Den lengste skaftfurekøllen (C33111h) er funnet ved Osensjøen i Åmot og er 18,5 cm lang. De korteste køllene er begge 7,8 cm lange og er funnet i Kongsvinger (C29219) og ved Osensjøen (C24879a). Lengden står i sammenheng med køllenes typologi og det er betegnende at de lengste køllene enten er atypiske eller at de tilhører typene B, C eller E. Køller av type D er naturlig nok oftest noe kortere på grunn av deres store og tilvirkede slagflater.

2. Bredde

Som med køllenes lengde er det også store variasjoner i henhold til bredde. Den bredeste køllen (C26610) er en type B fra Alvdal. Denne er 15 cm bred. Når det kommer til køllen med den minste bredden er også dette en type B. Denne køllen (C29219) er 5,1 cm bred og er funnet i Kongsvinger. Det at køllene av type D oftest er noe kortere enn de andre typene veies bokstavelig talt opp av deres bredde. Dette vises i sin essens med at køller av type D kan inneha større bredde enn lengde, slik som C28500 og C34163 fra Trysil.

3. Furens omkrets

Køllenes omkrets langs furen står i korrelasjon til deres totale bredde. For eksempel har køllen fra Alvdal (C26610), med 15cm maksimal bredde, en omkrets på 35 cm. Dette er 4 cm mindre i omkrets enn kølle C37541g fra Engerdal som bare er 11,7cm bred. Kølle C37541g fra Engerdal, som er en type B, har med 39 cm den største omkretsen av samtlige i utvalget. Den minste omkretsen langs furen er representert av C27360 fra Trysil med 13 cm. Denne køllen er en type C der furen er plassert rundt avrundingen i den ene enden, hvilket resulterer i en forholdsvis beskjeden omkrets.

4. Furens bredde

Som det er redegjort ovenfor er det forholdsvis store variasjoner hva gjelder køllenes lengde, bredde og omkrets langs furen. Furens bredde gir naturligvis ikke like store variasjoner i faktiske centimeter. Furens bredde varierer fra 2 cm (C29779) til 4,4 cm (C35883).

5. Furens dybde

Den dypeste furen til køllene i utvalget er 1,1 cm dyp og tilhører C39895 fra Trysil. Dette er en type C, og det er et gjennomgående trekk at type C har dypere furer enn de andre typene. Når det gjelder de grunneste furene er de så grunne at de knapt kan kalles furer. Likevel fremstår ”furer” på 0,1 cm med så tydelige spor at det ikke er tvil om at disse definerer den gjenstandskategori de omslutter.

6. Slagflate

Med begrepet *slagflater* menes tilvirkede flater i enden av køllen. På en skaftfurekølle kan slagflatene være i begge ender som i type D, eller bare i den ene enden som i type C. I typene B og E kan dette variere, de kan ha en eller to slagflater, eller eventuelt ingen slagflate i det hele tatt.

Av de 66 køllene i utvalget er det 43 som har slagflater. I alt 21 køller har ingen slagflate. Utenfor dette regnestykket holdes 2 ”køller” som er for fragmenterte til å kunne fastslå noe som helst. Det dreier seg her om de to ”klebersteinskøllene” C33197a-b fra Bubakk i Kvikne. Dette resulterer i følgende tall:

Type	Antall køller totalt	Antall med slagflate	Antall uten slagflate
B	23	12	11
C	7	3	4
D	22	22	0
E	6	6	0
Atypisk	6	0	6

Den største slagflaten besitter en kølle av type D fra Trysil (C34163). Denne har en slagflate med diameter på 10,5 cm. Skaftfurekøllene av type D har gjennomgående større slagflate enn de andre typene, noe som hovedsakelig skyldes at de har et nærmest sirkulært tverrsnitt. Type B, C og E har vanligvis et ovalt tverrsnitt, hvilket også betyr at de får en mindre slagflate. Den minste slagflaten i utvalget er på 2 cm og er representert av en atypisk kølle fra Ringsaker (C28756).

7. Knusespor

I Denne studien er knusespor synonymt med bruksspor, årsaken ligger i selve skaftfurekøllens natur. Majoriteten av skaftfurekøllene viser tegn på bruk. Totalt 61 av 66 køller i utvalget har synlige knusespor. Knusesporene fremtrer i forskjellig grad, fra mindre søkk til større avskallinger. Av de 5 køllene uten knusespor er 4 av type B og 1 atypisk.

8. Vekt

Skaftfurekøllene i utvalget viser store variasjoner vekt. Den letteste køllen, som til overmål er hel, veier 245,7g (C29219), den tyngste køllen ble som den eneste veid til over 4kg (C37541) (Beklageligvis sprengte den kjøkkenvekten som tålte maks 4kg.) Deler man de 66 køllene inn i fire forskjellige vektklasser får man følgende fordeling:

- < 1kg: 19 køller
- 1-2kg: 30 køller
- 2-3kg: 12 køller
- > 3kg: 5 køller

Køllene i vektklassen 1-2kg utgjør den største gruppen. Her må det påpekes at flere av de 19 køllene i vektklassen <1kg er så fragmenterte at de opprinnelig har tilhørt vektklassen over. Skaftfurekøllene over 3kg utgjør den minste gruppen med 5 køller.

Alle målinger fra materialundersøkelsen av køllene er å finne i Appendix 1.

Kapittel 6

MIKROSKOPISKE UNDERSØKELSER

De mikroskopiske undersøkelsene ble gjort under veiledning og med hjelp av Olavo Antonio Blaich, PhD- stipendiat i geologi ved UiO. Mikroskopet som ble tatt i bruk var et Leica pålysmikroskop med forstørrelse 11.5 x 10.

Det var tre argumenter for å gjøre mikroskopiske undersøkelser av skaftfurekøllene. For det første ville mikroskopet vise om det var synlige rester på køllene etter det de en gang hadde vært i befatning med. For det andre ville det gjøre det lettere å fastslå køllenes geologiske substans. Og for det tredje ville det kunne belyse køllenes tekniske bearbeidelse.

6.1 Overfladiske rester

De mikroskopiske analysene viste at det var svært få rester av ”påført” materie på skaftfurekøllene. Det var ikke kobber i køllenes geologiske sporer. Hvis skaftfurekøllene hadde vært brukt til uthamring i kobberberget ville det aller mest sannsynlig ha vært rester av kobber i de geologiske sporene (Tom V. Segalstad, førsteamanuensis i ressursgeologi/geokjemi, muntlig meddelelse 2007).

Flere køller hadde rester av moderne ”forurensing” som maling og beis, oppbevaringen frem til køllehodene kom i magasinet har ikke alltid vært optimal. Når det kommer til overfladiske rester var det dog to køllehoder som skilte seg ut. På køllene C28500 fra Nybergsund og C24256a fra Tolga, begge av type D, kunne man før de mikroskopiske analysene se at endene hadde et lag av mørke partier, en type ”forurensing” av et organisk materiale. Under mikroskopet kom det imidlertid klart frem at det dette laget inneholdt mengder med små hår. Kanskje har også dette sin bakgrunn i moderne ”forurensing”, som for eksempel i forbindelse med en utstilling. En analyse av hårene ville kunne avklart hvilke type dyr det her er snakk om. Dessverre var det ikke mulig å oppdrive fagpersoner med kompetanse til å gjøre slike håranalyser. Inntil videre får man heller leve med den besnærende tanken om at køllene kan bære på rester av beinknusing.

6.2 Skaftfurekøllenes geologiske gehalt

Et overveiende flertall av køllehodene i Hedmark består av en type metasedimentær bergart av sparagmittisk kvartsitt. Det vil si at de er sandstein hvor det inngår relativt mye feltspat. Køllehodene består således av rullestein som stammer fra en tykk geologisk lagrekke fra eokambrisk tid. Dette betyr at køllehodene i sin substans er ca 600 millioner år gamle. For en nærmere analyse av køllehodenes gehalt kunne man gjøre geokjemisk testing, men i forbindelse med en arkeologisk analyse er det ikke relevant. Den sparagmittiske kvartsitten i køllehodene kan minne om granitt, og er av en relativt hard bergart som er lettere å forme enn en ren kvartsitt. Ren kvartsitt spalter seg lett som avslag med skarpe kanter, innholdet av feltspat gjør derimot at køllene lettere får avrundede former. Det forhold at køllehodene er av sparagmitt korresponderer forøvrig med at de er funnet i det store sparagmittfeltet i Hedmark, et felt som dekker områdene til jeger-sanker gruppene i neolitikum og bronsealder. I tillegg til køllehodene av sparagmitt representerer utvalget også køllehoder av kloritt, granitt, amfibolitt, samt køllehoder av grov konglomerat. Felles for alle køllehodene i utvalget er at de synes å inneha en lokal geologisk proveniens i forhold til funnstedet.

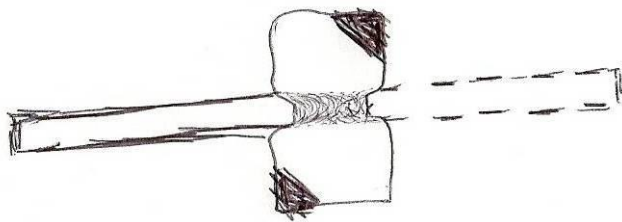
6.3 Teknisk bearbeiding

Analysen viser at ingen av skaftfurene er slipt. Alle skaftfurene er blitt prikkhugget med varierende grad av nøyaktighet. Prikkhugging av skaftfuren synes å være en god teknisk løsning da dette skaper friksjon i furen, den får en ru overflate som vil gjøre forbindelsen mellom køllehode og skaft fastere. I mikroskopet kommer det klart frem hvordan den prikkhugde furen består av små ”knotter” som vil feste seg inn i forbindelser med vidjer og lær.

Det er bemerkelsesverdig at furene har få synlige spor av myk slitasje. At det finnes få observerbare spor etter gnisninger i furen kan tyde på to ting. Enten har skaftfurekøllene hatt kort ”levetid”, eller så er skaftet festet så hardt til furen at det ikke har vært noe slingringsmonn. I alt 19 av de 66 køllene i utvalget har furer som er 0,1-0,2 cm grunne. Dette viser at hensikten med festeteknikken ikke alltid har vært å stramme festeanordningen nede i en fure. De grunneste furene indikerer at det har vært tilstrekkelig kun å bryte opp rullesteinens polerte ytre for å feste grepet. Det er for øvrig ingen spor etter festeanordninger utenom skaftfuren på noen av køllene.

Noen køller av Type C (C22674, C35894, C39895, C26917) og noen av Type B (C25164, 27675) har furer som ikke løper helt rundt, men stopper fra 0,5 til 1cm fra der den startet. De små ubehandlede ”glipene” hadde betydning for festeordningen. Gutorm Gjessing (1942:72) mente at skaftet hadde vært festet der det står slike opphavlige overflater igjen. Analysene av slite- og bruksspor på de aktuelle køllene viser skjevheter i slagflatene som stemmer overens med Gjessings hypotese, skaftet er plassert der furene opphører.

De mikroskopiske analysene indikerer at flere av slagflatene er tilvirket med prikkhugging, hvilket i særlig grad gjelder Type D. Dette innebærer en teknikk der man har benyttet et stumt redskap i bearbeidelsen. Hva gjelder selve slagflatens bruk viser køllene spor etter gjentatt hamring. Visuelt synes dette på at slagflatene er slitt i kantene og blitt skjeve. De skjeve slagflatene gir en sterk indikasjon på hvilken retning skaftet har pekt. Dette er fordi køller som veier mellom 1- til 4kg gir begrensninger på kroppslige posisjoner. Den nederste kanten på slagflaten, ned mot skaftet, vil mest sannsynlig slites ned først.

Figur 7: Viser slitasje etter hvordan skaftfurekøllen er skjeftet. Egen skisse.

I noen tilfeller peker skaftfurekøllens to slagflater i parallelle retninger, hvilket indikerer at man har forandret skaftets posisjon til køllehodet fra den ene til den andre siden. Årsakene til dette kan være forskjellige. Skaftet kan ha løsnet av seg selv, kanskje har man prøvd å feste det bedre på motsatt side. Eventuelt har man ønsket å finne en bedre balanse for slagets moment. Andre forklaringer kan være at man først bare har brukt den ene siden fordi man har sett svakheter i den nedre kanten av den andre enden. Ved å snu skaftet har man kunnet hamre i den andre enden, uten å belaste det man anså som et svakt punkt. Uansett årsak så viser verktøymakerens løsninger og disposisjoner at køllehodet ble utnyttet maksimalt.

6.4 Bruksspor

Skal man først analysere arkeologiske knusespor, som i denne studien er det samme som bruksspor, så er skaftfurekøllene et meget takknemlig materiale å jobbe med. På skaftfurekøllen er naturen hovedentreprenør, bortsett fra skaftfure og slagflate, er det naturens fysiske lover som gjelder. Man kan gå langs elven og når som helst plukke opp en rullestein, hver bidige gang har naturen gjort jobben, steinen er helt blankpolert. Et hvert seende menneske kan avgjøre om en skaftfurekølle uten slagflate har bruksspor. Et hvert blindt menneske med førlighet i fingrene kan gjøre det samme. Og skulle man ikke ha førlighet i fingrene kan man - som de "ekte" feltarkeologene har for uvane å gjøre - bruke tungen. Men man kommer altså langt med øynene.

Figur 8: Bildet er av slagflate på skaftfurekølle C26601, tatt gjennom mikroskop

Vanskeligere er det da å avgjøre om de tilvirkede slagflatene har bruksspor. I utgangspunktet skulle det være meningsløst å lage en slagflate på en kølle man ikke skulle bruke. Men for mennesket er det nå en gang slik at man gjerne vil vite om en gammel gjenstand har vært i bruk. For skaftfurekøllenes del kommer den vitenskapen til syne gjennom mikroskopets linse. Den viser at bare 2 av de 44 køllene med slagflate ikke har tydelige bruksspor. Det betyr ikke at de 2 køllene har vært ubrukt, det betyr kun at de ikke har tydelige bruksspor. Når det gjelder de 42 køllene med bruksspor i slagflatene er det store variasjoner, fra de svært beskadigede til de med kun små groper av knusemerker. Skaftfurekøllene av sparagmitt, som utgjør det store flertallet, har minst skader. Køller av granitt (C25164, C23697) og av amfibolitt (C26601, C28620) er derimot sterkt beskadiget. Det er flere mulige forklaringer på disse variasjonene i skadeomfang. En mulighet er at køllene av sparagmitt egner seg bedre i

bruk enn køllene av granitt og amfibolitt. Et annet alternativ er at de geologisk ulike køllene ble brukt til ulike ting, og derav fikk ulike skadeomfang.

Alt i alt synes det som verktøymakerne har hatt stor geologisk kompetanse når det kom til valg av kølleemner. Ekspertisen plukket ut rullesteiner etter de ønskede geologiske kvalifikasjoner, steinene var ofte harde og myke på samme tid, slik man har sett med sparagmitten som ble tatt i bruk.

6.5 Eksempler på know-how og knowledge

Setter man som premiss at alle skaftfurekøllene i Hedmark er knutepunkter i samme distribusjonsnett kan man ut i fra materialanalysen tolke grader av know-how og knowledge i bearbeidelsen. I denne avhandlingen er det ikke rom for å beskrive alle skaftfurekøllene i utvalget, jeg vil derimot legge frem tre eksempler på hvordan køllene kan tolkes hvis man sammenstiller distribusjonskartene med materialanalysen.

AMATØREN:

Figur 9: Kølle C38865 KHM. Eget foto.

Kølle C38865 er funnet på Søndre Bryni på Stange. Den er den eneste skaftfurekøllen som er funnet i Stange kommune og danner slik en naturlig ende på et distribusjonsnett der frekvensen avtar fra distribusjonssentraene i Åmot og Trysil. Et slikt mønster er naturlig ut fra at jo lenger man kommer bort fra ”redskapssentralen”, jo færre vil få tilgang til redskapet,

fysisk eller som idé. Når det gjelder skaftfurekøllene i Hedmark er det også rimelig å anta at ettersom råmaterialet, rullesteinen, er tilgjengelig over hele fylket, har køllene like gjerne spredd seg ved diffusjon som migrasjon. Det betinger derimot at det mennesket som benyttet *idéen* ”skaftfurekølle” innehar tilstrekkelig kunnskap til å sette den ut i livet. C38865 fra Stange er som sådan et godt eksempel, der furen setter strek over teori som praksis. Køllehodet er av metasandstein, og i følge tilvekstkatalogen skal den være av Indrekos type E. Analysene viser derimot at C38865 er en type B. I tillegg til køllehodets form, bekreftes dette av at det ikke finnes spor av knusemerker i endene. Furen er hugget unormalt ujevnt både i dybde og bredde, sammenligner man med andre skaftfurekøller viser denne furen at hånden bak ikke har hatt det samme grepet om utførelsen. Mennesket bak dette verket har også blitt overrasket da det skulle avslutte der det begynte. I skaftfurens verden har en sirkel både en begynnelse og en ende. Noen ganger, som i dette tilfellet, var det nødvendig å endre retningen bemerkelsesverdig for å få en sirkelslutning. I det verktøymakeren har siste hånd på verket, og skal sette punktum med de siste prikkhugg, har hele køllehodet sprukket i stykker i to biter. At dette har vært hendelsesforløpet bekreftes av mangelen på knusemerker i endene som viser at den aldri har vært i bruk. All den tid jeg har gått elvelangs har jeg heller aldri sett en rullestein av denne type som har vært frostsprengt. Her er det altså tale om et feiltreff på forsmedelig nivå.

Så hvem var denne stakkars Amatøren som hadde hugget i vei til ingen nytte? Amatøren befant seg på Stange i forhistorisk tid, i et område med en annen materiell kultur enn det man finner tilknyttet de mange skaftfurekøllene lenger øst og nordøst. Kanskje befattet Amatøren seg mer med materiell kultur tilknyttet jordbruk, kanskje behersket han endog denne kulturen meget godt. Men å lage en ordentlig skaftfure, og i tillegg finne en godt egnet rullestein behersket han ikke. Selv om idéen var god.

ENTREPRENØREN:

Figur 10: C28756 KHM. Eget foto.

Skal man først se skaftfurekøllene i Hedmark som gjenstander fra samme distribusjonsnettverk vil jeg trekke frem nok et enkeltfunn fra dennes periferi (se funnspretningskart). Og her har verktøymakeren vist et helt annet talent i kunsten å lage en skaftfurekølle. Køllen C28756 er funnet under grøftegraving på gårdsplassen på Årstad som eneste kjente skaftfurekølle i fra Ringsaker kommune. I likhet med køllen fra Stange danner også denne et endepunkt i distribusjonsnettverket som flater ut i takt med jordbruksbygdene vest i Hedmark. I tilvekstkatalogen nevnes det at denne køllen *”har ovalt tverrsnitt og den ene slagflaten har en fureformet fordypning”*. Ingen av de andre 65 køllene i undersøkelsen har noen fure som går på tvers i enden. I tilveksten forekommer ikke det opplagt paradoksale at en fure er prikkhugd inn i en slagflate. For materialanalysen viser at furen etter all sannsynlighet er intensjonelt laget og at den er gjort i en ende som ikke er ment å være en slagflate. Kanskje var det slik at denne verktøymakeren i likhet med sin kollega på Stange var usikker på hvordan han skulle gå til verket. I tankegange måtte han finne en måte å skjefte

køllen på slik at den bestod de harde prøvelser den skulle bli utsatt for. Det er her verktøymakeren på Ringsaker blir entreprenør. Entreprenøren har fått en idé, kanskje fra Åmot og Trysil, om hvordan man kan lage en skaftfurekølle, men er ikke bundet av konvensjoner for hvordan man for-binder en kølle. Etter videre overveielser lager Entreprenøren ikke bare en fure i sirkel på tvers, men også i den ene enden slik at verktøyet blir funksjonelt. Tilsvarende løsninger for å feste et køllehode finnes f. eks. i fra forhistoriske gruver i Sør-Amerika. Entreprenøren på Ringsaker har fått idéen fra skogene i Hedmark og forbedret den i forhold til de forutsetninger han/hun hadde til å lage en solid festeanordning. Køllens slagflate er godt brukt med store avskallinger, Entreprenørens løsning var med andre ord vellykket.

EKSPERTEN:

Figur 11: C4595 KHM. Eget foto

I skaftfurekølle C4595 er det som et tankeverktøy er meislet ut som en prototype på et perfektionert eksemplar, som en idé hugget frem i stein. Skaftfurekølle C4595 er ikke bare et enkeltfunn, den er et enestående funn. Den kom for dagen på Gamle Lørdalen i Trysil kommune som - sammen med Åmot kommune - utgjør kjerneområdet for funn av skaftfurekøller i Hedmark. Kølle C4595 er laget av Eksperten. Er Ekspertens verk et resultat av talent eller erfaring? Ut i fra køllen å dømme har Eksperten begge deler, både talent og erfaring. Her har vedkommende valgt noe av det beste råmaterialet som finnes i rullestein, en mørk og robust sandstein. Furen er hugget med millimeterpresisjon og danner et 3,5 cm

symmetrisk bånd rundt køllehodet. De to slagflatene på 8,5 cm i diameter gjør køllen til en type D, der huggene er meislet inn som polering fra den beste steinhuggers ånd og hånd. Køllen synes ikke beskadiget på noe vis, og har den vært i bruk så er den behandlet pent. Det er nok ikke tilfeldig at C4595 kommer fra Ljørdalen i Trysil, her har mennesker gang på gang produsert skaftfurekøller. Kanskje er denne køllen et resultat av generasjoners ferdigheter. Og kanskje illustrerer den i all sin finesse at dette var et redskap av stor betydning.

6.6 Skjefting

En skaftfurekølle består av tre hovedkomponenter, grepet danner dermed bakgrunn for begrepet. Det er køllehodet, skaftet, samturringen som holder køllehodet og skaftet sammen. Det er ingen kjente bevarte skaft til de mange skandinaviske skaftfurekøllene. Og selv om køllehodene med skaftfure er den vanligste funnkategori ved førhistoriske bergverk rundt om i verden, så er skaftene også her særdeles sjelden bevart.

Til selve skaftet kan man for eksempel ha brukt hassel (*Corylus avellana*), veden er sterk og hard og passer utmerket til en kølle av denne typen. Men hva slags materiale har man brukt for å løse oppgaven med å feste køllehode og skaft? I fra forhistorisk tid og helt frem til første halvdel av 1900-tallet har man i Norge brukt vidjer for å stramme og løse det meste. Det er naturlig å anta at så også var tilfellet med skaftfurekøllene. I botanisk forstand er vidje en type tre eller busk tilhørende slekten *salix* (vire), disse forekommer hovedsakelig i tempererte strøk på den nordlige halvkule. På moderne norsk har i praksis en vidje referert til en seig og sterk kvist, oftest av bjørk. En vidjebinding kan lages av tynn renning av for eksempel hassel, bjørk, selje, pil og tvinnes dobbelt eller tredobbelt (Høeg 1977). Man kan tenke seg at vidjen har blitt knyttet fra skaftet og inn langs skaftfuren. Utenpå bindingen kunne man ha surret lær, varmet i vann ville læret krympe inn samtidig som vidjen vil svelle. Læret kunne deretter herdes inn med fett. Det er naturlig å anta at den som hadde den rette ekspertisen på skogens materialer kunne ha laget en svært sterk forbindelse mellom skaft og køllehode. Forbindelsene ville variere etter kunnskap, tradisjon, kølles vekt og form. Det ovenfor nevnte forslag er derfor kun en hypotese og et forslag på hvordan de ble beskjeftiget.

Figur 12: Et eksempel på hvordan skaftfurekøllene ikke ble skjefftet. Her er det brukt moderne fiskesene av plastikk under læret (C22689 fra Bekkelund i Trysil).

Kapittel 7

FUNNSPREDNINGSKART

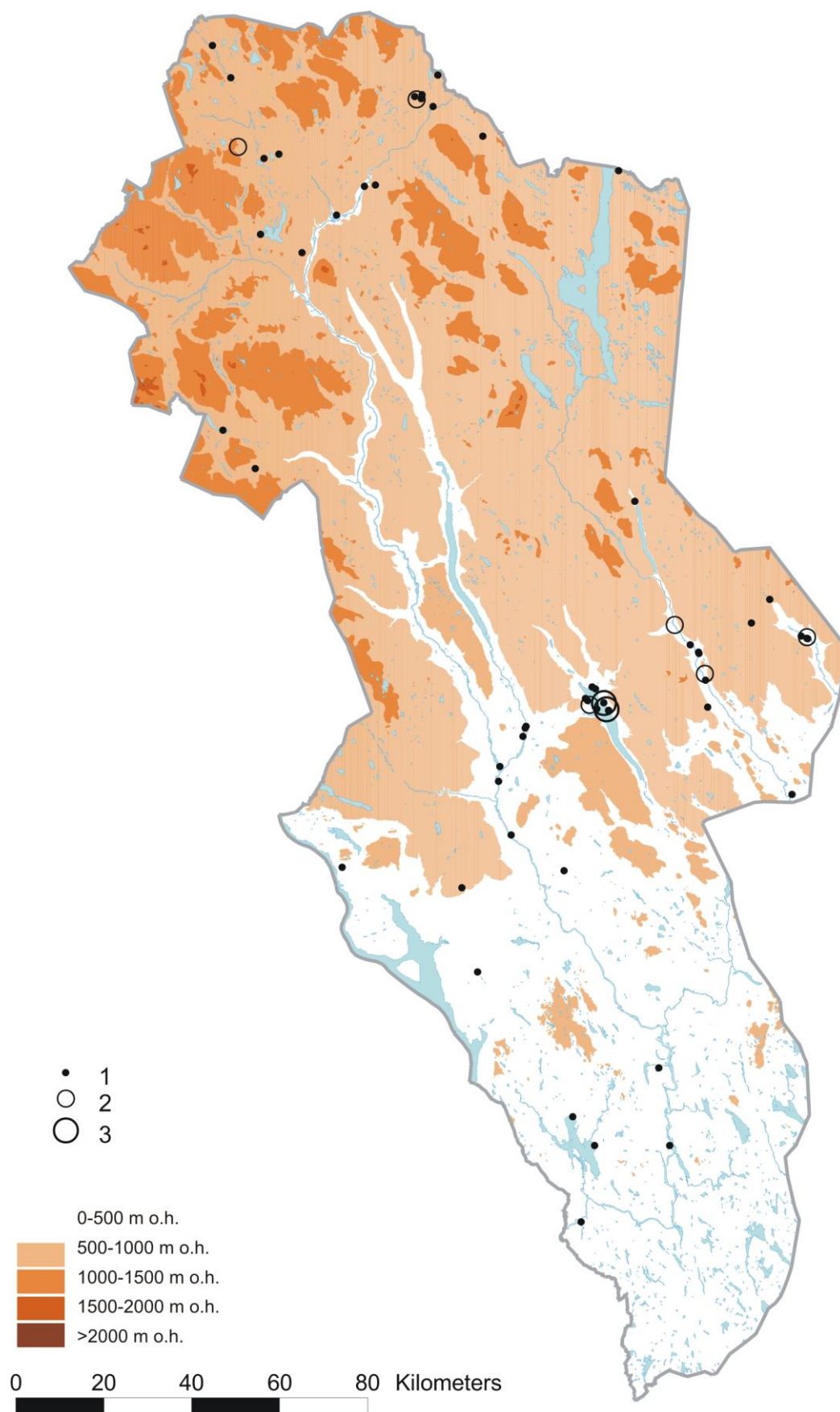
Markeringene i funnspredningskartet, se figur 13, er gjort etter de 66 køllenes geografiske funnopplysningene i Oldsaksamlingens tilvekstkataloger. Noen funnopplysninger er geografisk presise, mens det i andre tilfeller bare refereres til gårds- og bruksnummer. I det siste tilfellet er funnmarkering lagt til hovedtunet i gjeldende gårds- og bruksnummer. Koordinatene er funnet ved å bruke Statens Kartverks digitale søketjeneste i Norgesglasset (<http://ngis2.statkart.no/norgesglasset>). Gjennomletingen i kartverket var i seg selv nytting, da den ga ett nærintrykk av de topografiske forholdene som skaftfurekøllene er funnet i.

7.1 Tolkning av funnspredningskart

Det er flere klare trekk som gjør seg gjeldende når man studerer funnspredningskartet. Som det tydelig fremkommer så ligger alle køllene i nær tilknytning til vann eller elver. Ingen av køllene er funnet over 1000 m.o.h.. Mellom funnkonsentrasjonene nordover fra Alvdal og funnbeltet i Åmot - Trysil er det et arealmessig et stort opphold av funn. Lenger sør, på flatbygdene er det færre og mer spredte funn.

Et funnspredningskart som presenterer løsfunn kan selvsagt ikke tolkes som en utgravd lokalitet. Man kjenner ikke den totale mengden gjenstander som ligger igjen i jorden. Av den grunn må man utvise varsomhet når det kommer til tolkninger av gjenstandenes representativitet. Det optimale funnspredningskartet ville vise et representativt utvalg, hvilket i dette tilfellet ville vært et tverrsnitt av alle køllene som har vært i beskjeftigelse i Hedmark. Det funnspredningskartet jeg derimot presenterer viser bare funnstedet til køllene oppbevart i KHM's magasin. Noe av utfordringen med dette kartet blir derfor å vurdere hva som indikerer at det er representativt eller ei.

Det første momentet er i hvilken grad de 66 køllene representerer de køllene som faktisk er funnet. Hvor og hvor mange som ligger på peishyllene vil man selvsagt aldri få rede på. Skulle man derimot søke i de alternative institusjoner vil man se at køllene som ligger på museene i Tynset, Osen og Elverum bekrefter tendensene i funnspredningskartet.

Figur 13: Funnspredningskart for de 66 skatffurekøllene i utvalget.

Ut i fra en allmennmenneskelig sannsynlighetsberegning kan man anta at skaftfurekøllenes representasjon styres av for eksempel følgende parametere:

1. Eksisterer det et likt antall gjenstander i jordbruksområder som i skogsområder så vil funnfrekvensen være større i jordbruksområder. Dette grunnet større befolkningstetthet og aktiviteter som arbeid i åkeren.
2. Eksisterer det et likt antall gjenstander inne i land som langs elver og vann så vil funnfrekvensen være større langs elver og vann. Dette grunnet større ferdsel langs akkurat disse områdene i et større landskap.

Skulle første parameter være gyldig vil det bety at de få skaftfurekøllene på flatbygdene er overrepresentert, og at de mange skaftfurekøllene i skogsområdene er underrepresentert. Hvis det andre parameter er gyldig vil skaftfurekøllene være totalt overrepresentert langs vassdrag i forhold til køller lenger inne i land.

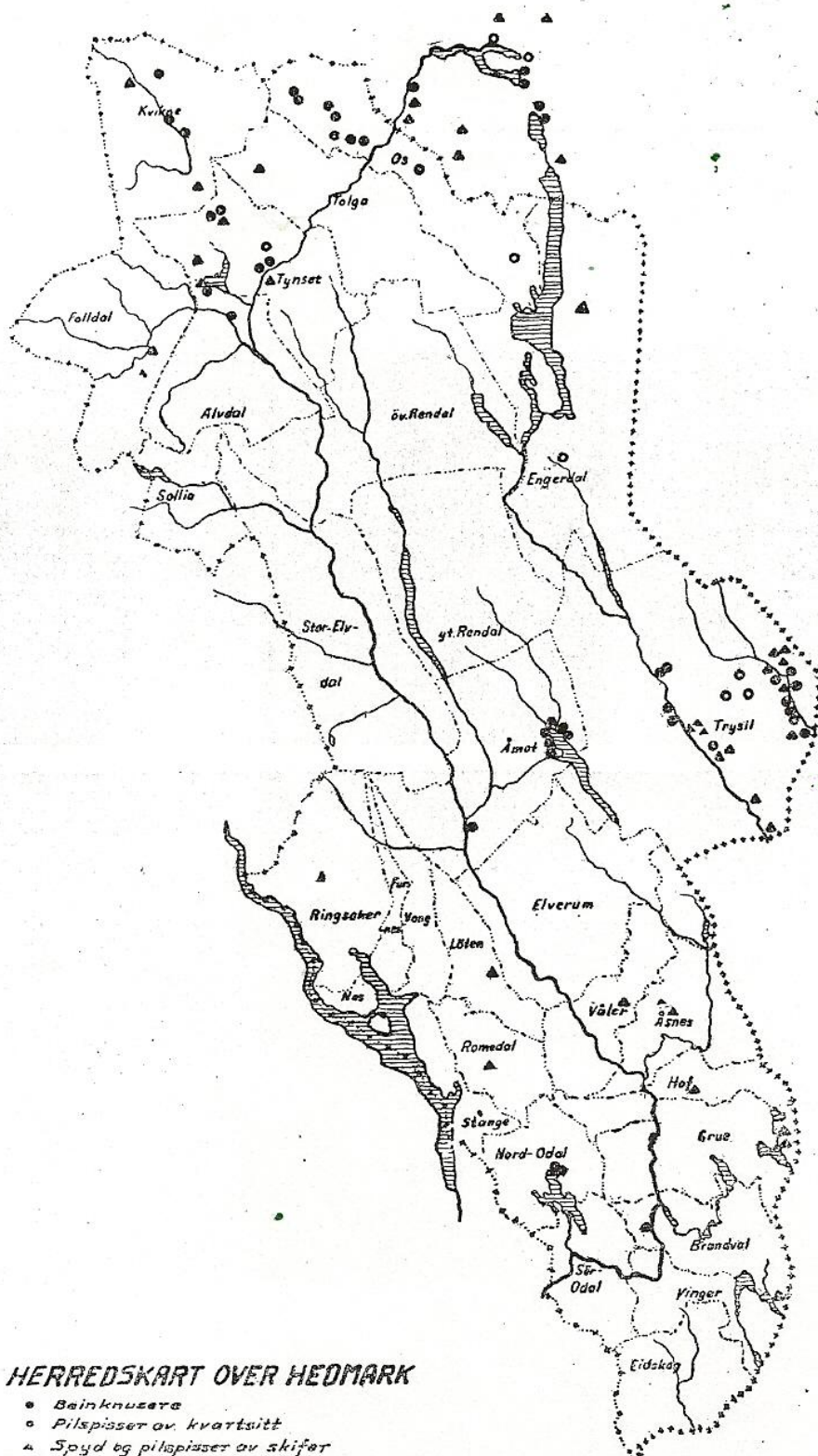
Fra et arkeologisk ståsted kan man likevel ikke anta at antall funn for en redskapstype som skaftfurekøllene skulle være likt fordelt i mellom jordbruk og skog i Hedmark. Allerede fra senneolitikum og bronsealder er det her et geografisk skille som gir seg uttrykk gjennom to gjenstandskomplekser. Hagen (1946:87,88) viser dette i sine funnspredningskartet vist i figur 14 og 15. Det ene gjenstandskomplekset er knyttet til jordbruk på flatbygdene sør i Hedmark, mens det andre gjenstandskomplekset knytter seg til jakt og fangst i nord.

Det nye funnspredningskartet bekrefter i så måte den allerede klare tendens som foreligger, skaftfurekøllene knytter seg til geografiske områder med et gjenstandskompleks tilhørende jakt og fangst. Når det så gjelder køllenes tilknytning til vassdrag er det, som det senere vil bli redegjort for, rimelig å anta at køllene også her i stor grad representerer en parameter på hvor køllene er å finne. Dette ut i fra antagelsen om at også de menneskene som brukte køllene har sentrert sin aktivitet ved vann og elver.

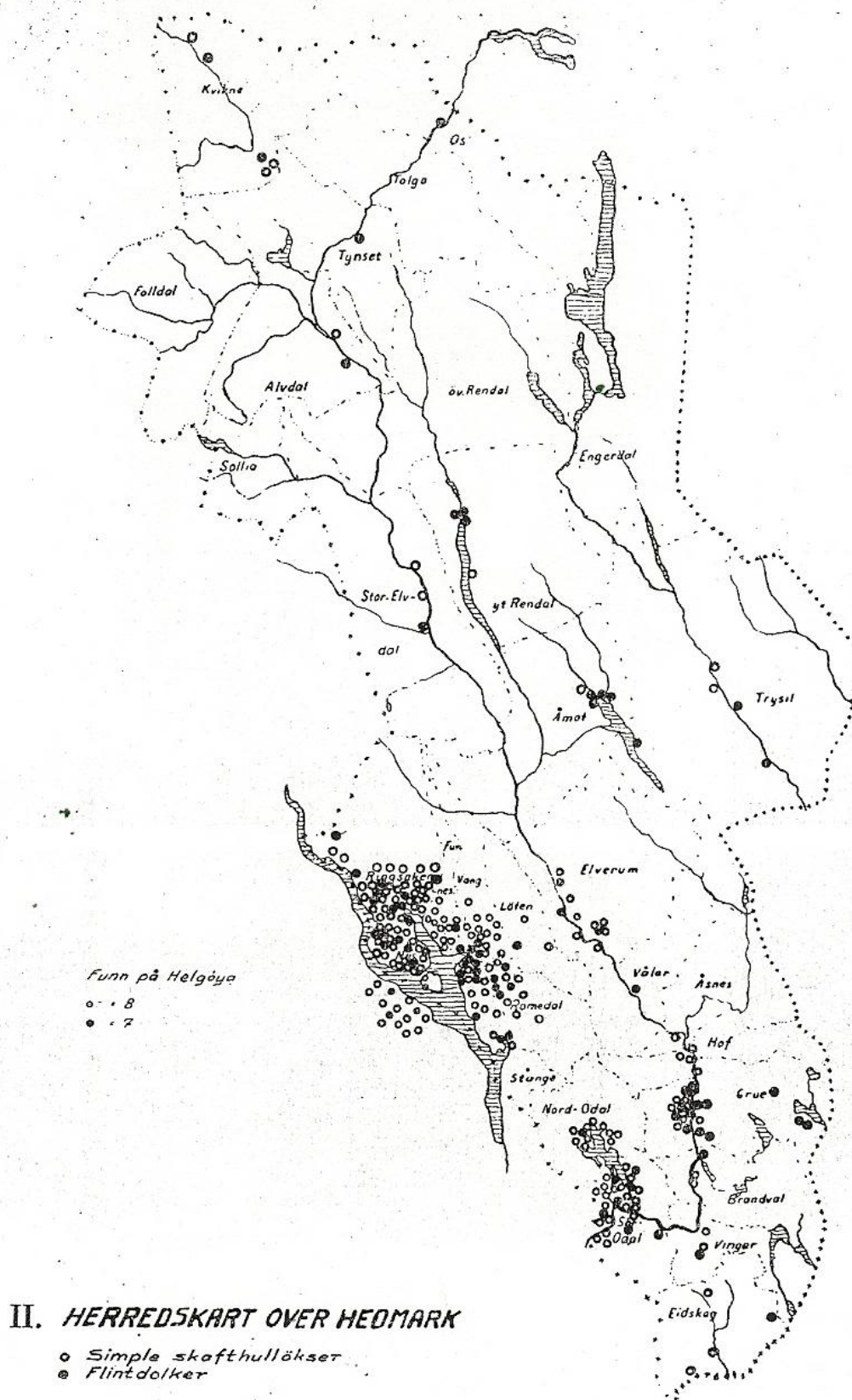
Det store oppholdet av funn med skaftfurekøller i beltet mellom Alvdal og Åmot, som strekker seg fra Engerdal og vestover, kan forklares med at skogen fremdeles råder grunnen i denne regionen. Det er lite som tilsier at det ikke finnes skaftfurekøller i disse områdene. Også i Hagens funnspredningskart fremgår det et opphold av for eksempel pilspisser i dette området, gjenstandene har fått ligget i fred, i det som må ha vært gode jaktmarker. Likevel

III. HERREDSKART OVER HEDMARK

- Beinknuseste
- Pilspisser av kvartsitt
- ▲ Spyd og pilspisser av skifer

Figur 14: Funnspredningskart fra Hagen 1946

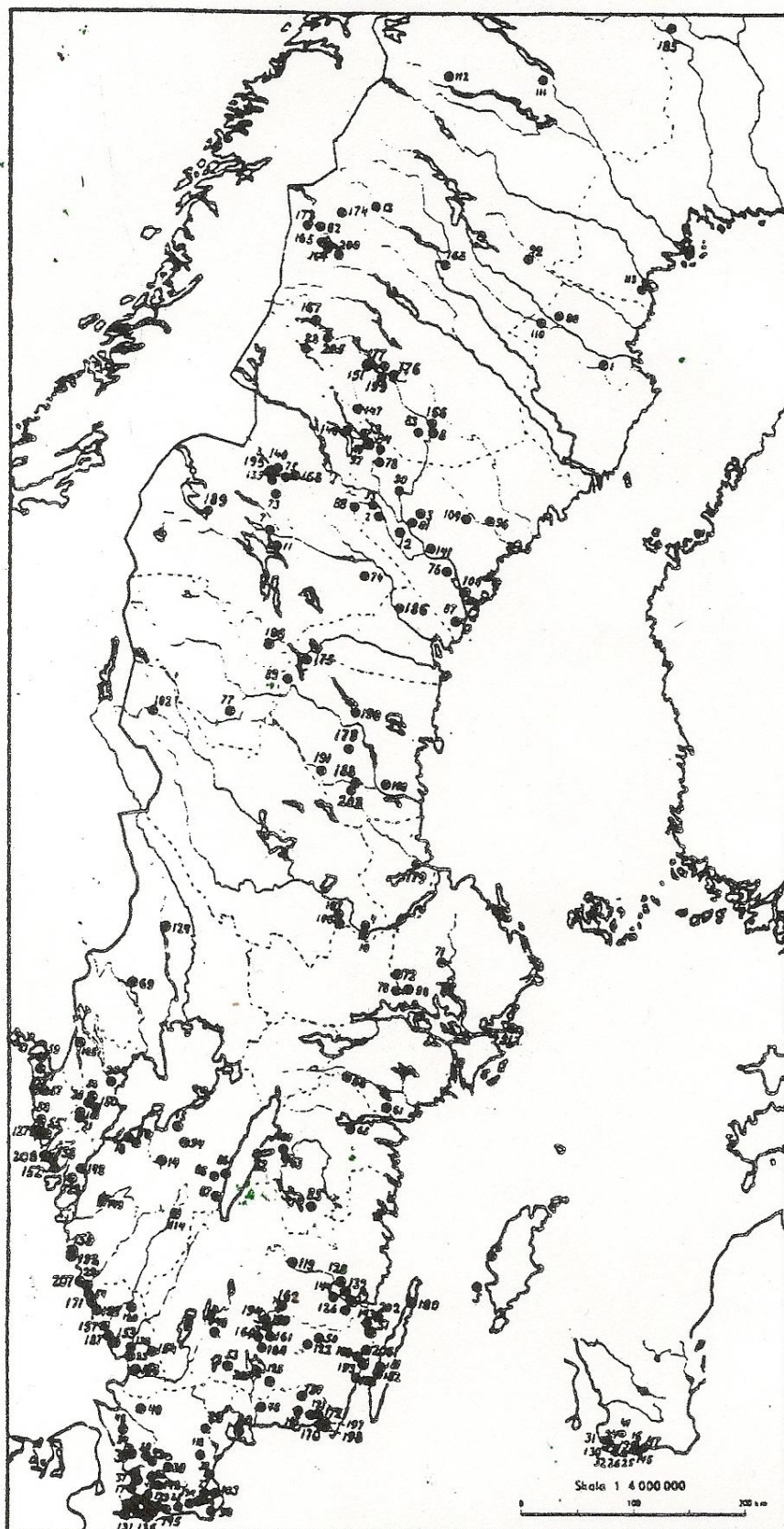
Figur 15: Funnspredningskart fra Hagen 1946

kan man tolke et slikt geografisk funntomt belte som et resultat av mindre opphold akkurat her i forhold der funnfrekvensen øker i Alvdal i nord og Åmot i sør. Funnspredningskartet passer således inn i det samme bevegelsesmønster som Silje Fretheim (2002) skisserer på bakgrunn av råstoffsituasjonen i steinalderen. Fretheim mener at Alvdal Vestfjell og Åmot-området kan ha inngått som oppholdssteder i en årssyklusvandring.

For at funnspredningskartet for Hedmark skal gi mest mulig mening må også de tilgrensende områdene tas med i vurderingen. Hedmark grenser mot Sør-Trøndelag i nord, Oppland i vest og Akershus i sør. I øst grenser Hedmark til Värmland og Dalarna län i Sverige.

Den avtagende tendensen for skaftfurekøllene mot sør og vest fortsetter innover fylkesgrensene i Oppland og Akershus. Ut i fra tilvekstkatalogene kommer det 17 køller fra Oppland og 4 fra Akershus. I denne studien er det ikke satt av ressurser til kvantitativt og kvalitativt å belyse køller utenfor Hedmark, men tendensen ut i fra det man kan lese av tilvekstkatalogen er altså helt klart avtagende. Tendensen nord i Hedmark inn mot Sør-Trøndelag er derimot mer stabil. Lars Stenvik (1988) redegjør i en artikkel for skaftfurekøllene i de to Trøndelagsfylkene, hvor det i alt er registrert 78 funn (inntil 1980).

Øst for Hedmark har Indreko (1956) satt opp et funnspredningskart, figur 16, som viser at det ikke er funnet så mange skaftfurekøller rett øst for undersøkelsesområdet i denne studien. Tiden er inne for å modifisere også dette kartet da det er funnet flere skaftfurekøller i Dalarna i senere tid.

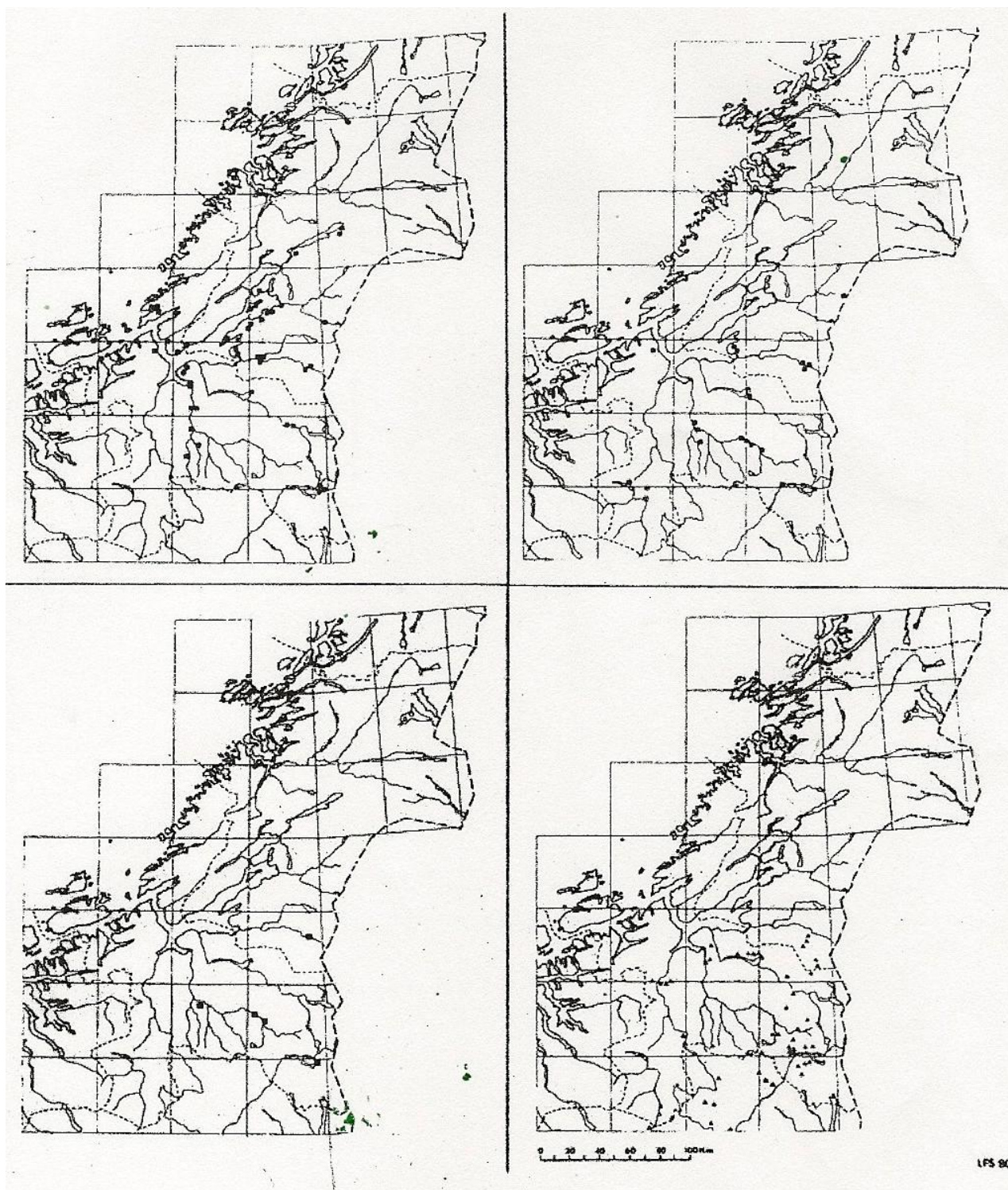
Figur 16: Funnspredningskart over skaftfurekøller i Sverige, Indreko (1956)

7.2 Funnspredning ut i fra køllenes vekt

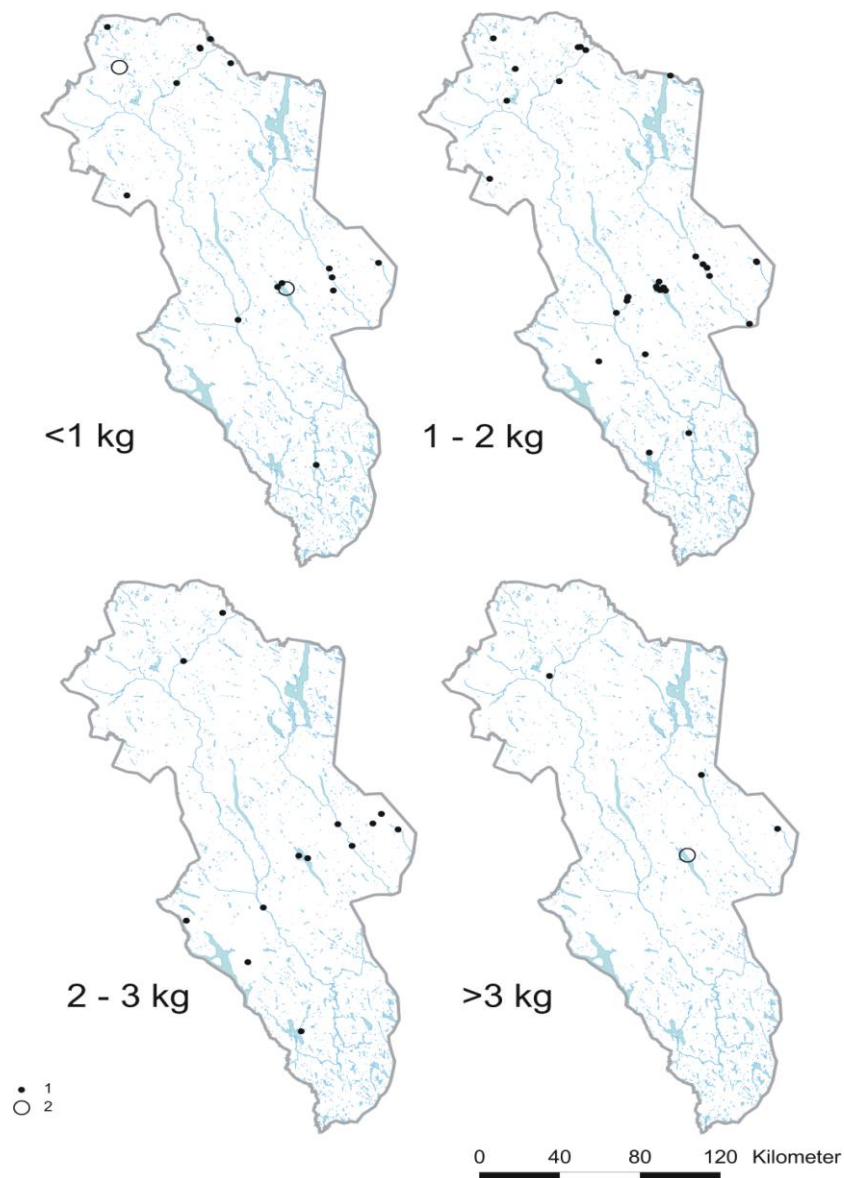
Stenvik (1988) har diskutert hvorvidt skaftfurekøllene i Trøndelag har blitt brukt til kobberutvinning i forhistorisk tid. I de to Trøndelagsfylkene, hvor det i alt er funnet 78 skaftfurekøller (inntil 1980), ønsker Stenvik å belyse køllenes funksjon ut i fra vekt, se figur 17. I dette ligger det at vekten på køllehodet er avgjørende for effekten og dermed hva den kan brukes til. Vektfordelingen av de 78 køllene fra Trøndelagsfylkene viser at 69% veier under 1kg, mens 31% veier over 1kg. Et mer nyansert bilde vises på et funnspredningskart hvor køllene er markert ettersom de veier under 1kg, over 1kg og over 2kg. Med dette spredningskartet illustrerer Stenvik også et klart spredningsmønster. Det viser at de letteste køllene finnes særlig i fjord- og kyststrøk, mens de tyngre køllene hører til i de indre dal- og fjellbygder. Med andre ord øker gjennomsnittsvekten til køllene med avstanden fra sjøen. De aller tyngste skaftfurekøllene er funnet i Meråker og Øvre Gauldal/Rørosområdet. Stenvik eksemplifiserer med en tendens i Stjørdalsfjøret i Nord-Trøndelag hvor gjennomsnittsvekten av 3 køller funnet i den nederste bygda Hegra er 203g, mens man i den øverste bygda, Meråker, har 5 køller med gjennomsnittsvekt på 1352g. Poenget med Stenviks artikkel er å trekke frem en hypotese om at de tunge skaftfurekøllene kan ha vært brukt til kobberutvinning i bronsealderen. Hypotesen hviler på at de tyngste skaftfurekøllene ligger i områder hvor det har vært moderne kobberdrift, og at tyngre køller ansees å være bedre egnet til kobberutvinning.

For å klargjøre om det kan være hold i hypotesen om vekt og funksjon knyttet til kobber presenteres her et lignende funnspredningskart for Hedmark. Her må det legges til at det er forskjeller i topografi på Hedmark og Trøndelagsfylkene, tatt i betraktning forholdet mellom kyst og innland.

Som presentert i figur 18, har skaftfurekøllene fra Hedmark en helt annen normalfordeling i forhold til det som er tilfelle i Trøndelagsfylkene. I Hedmark er ca. 29% av køllene under en kilo, mens de resterende 71% av køllene er over en kilo. Av de 5 køllene over 3kg er det bare kølle C26610 fra Alvdal som er funnet i nærheten av de kjente kobberforekomster, 2,5km nordvest for det kobberholdige Tronfjellet. Denne køllen er funnet i matjordlaget like ved elven Sivilla, og det er betegnende at den ligger like ved to elggroper (Enkeltminne 70740), hvilket indikerer at køllen snarere har fungert som en beinknuser enn et bergverktøy. 7 av køllene under 1kg ligger i kommunene Alvdal, Os og Tolga opp mot Sør-Trøndelag, de

Figur 17: Funnspredningskart tatt fra Stenvik 1988. Skjåfurekøller i Trøndelag fordelt etter vekt. Øverst til venstre: Køller under 1kg. Øverst til høyre: Køller fra 1kg til 2kg. Nederst til venstre: Køller over 2kg. Nederst til høyre: Kobberforekomster som er utnyttet i nyere tid.

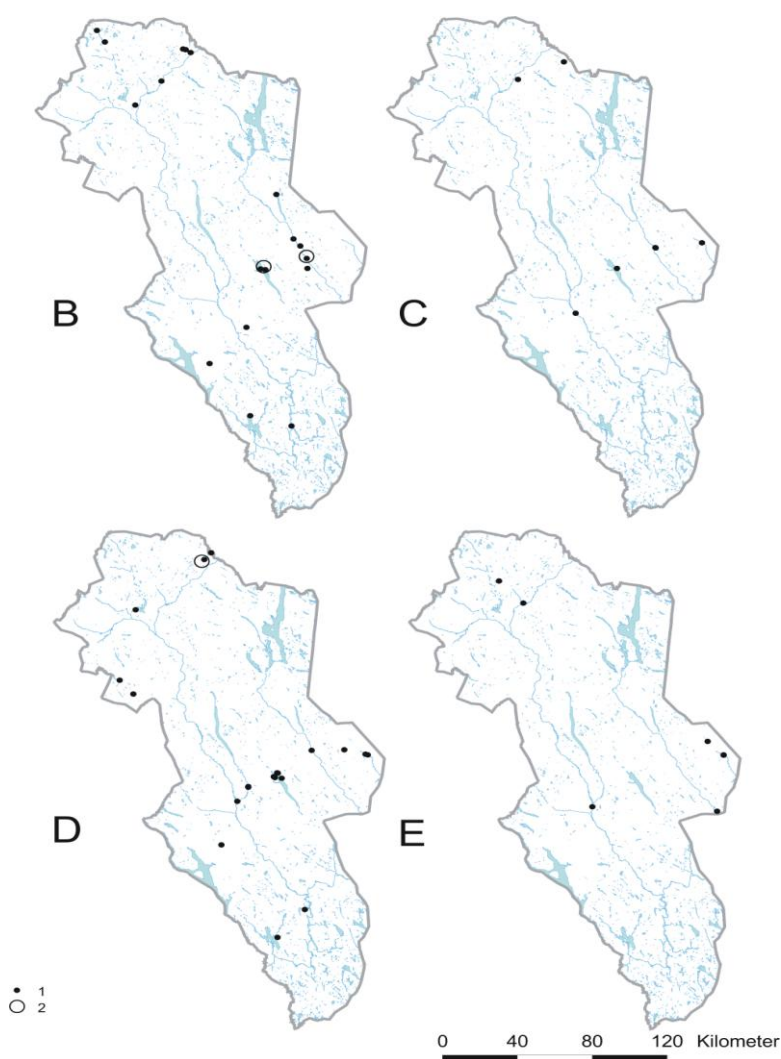

Figur 18: Skaftfurekøller i Hedmark fordelt etter kilo.

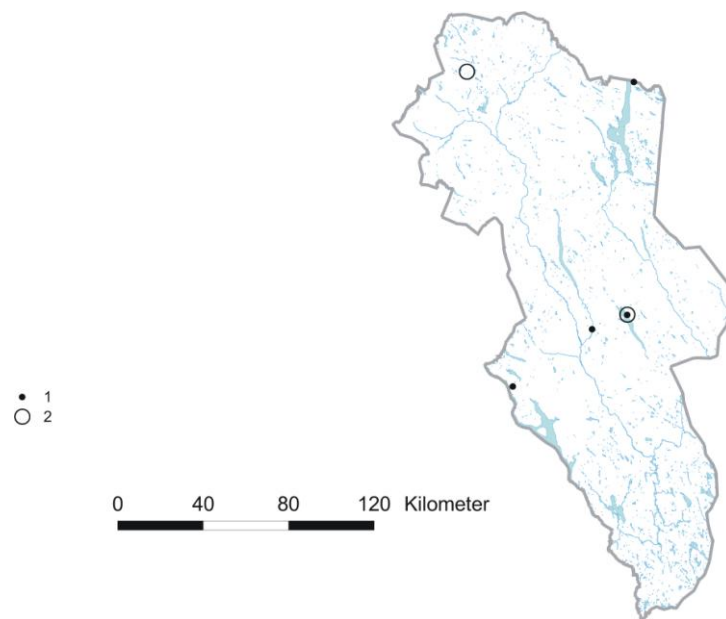
steder det potensielt er kobber i nærheten. Dette bryter altså med den tendens man har i Trøndelag opp mot de kjente kobberforekomstene. 6 av kjøllene mellom 1-2kg er også i fra dette området, mens bare 2 kjøller på mellom 2-3kg er funnet her. For Hedmarks del kan man konkludere med at kjøllene ikke øker i vekt jo nærmere de kommer de kjente kobberområder nord i Hedmark. Tendensen er derimot motsatt, de tyngste kjøllene finner man hovedsaklig i funnkonsentrasjonene ved Osensjøen, Trysil og Ljørdalen.

7.3 Funnspredningskart sortert etter typologi

Det har vært knyttet usikkerhet til selve forholdet mellom de ulike kølletypene i det typologiske systemet (Indreko 1956). For Hedmark sin del kan dette belyses ved å sette de ulike kølletypene geografisk på funnspredningskartet, som vist i figur 19. Mønsteret som kommer til syne viser at ulike typer av køller opptrer i de samme områdene. Hvis man strammer fokuset vil man se at ulike typer køller også tilhører samme lokalitet. Dette viser seg for eksempel å være tilfellet for køllene fra Strand i Trysil. De to køllene C36890a- og b er fra samme lokalitet og utgjør henholdsvis en Type B og en Type D. Ser man på køllene fra Fuglesand ved Osensjøen som et samlet funn, blir bildet enda mer komplekst. Ved Fuglesand er det funnet køller av Type D, Type B og Type C, samt flere atypiske skaftfurekøller (se i tabellen). Dette gjenstandskomplekset må ha implikasjoner på forståelsen av det typologiske systemet, og vil bli drøftet i den videre tolkningen i kapittelet om kontekstene.

Figur 19: Skaftfurekøllene i Hedmark fordelt etter type.

Figur 20: Atypiske skaftfurekøller i fra Hedmark

Kapittel 8

SKAFTFUREKØLLENES KONTEKST

8.1 Løsfunn

En systematisk gjennomgang i tilvekstkatalogene viser at av de 66 køllene i denne studien kan 31 betegnes som løsfunn. I denne sammenheng defineres skaffurekøllene som løsfunn hvis det ikke er oppgitt ytterligere kontekstuelle funn i tilknytning til køllen. Det er for så vidt grunnleggende, men derfor like viktig å poengtere; et løsfunn har alltid en kontekst, problemet er at den er skjult. Nedenfor har jeg listet opp noen eksempler:

1. Andre funn i samme kontekst er rapportert andre steder.
2. Andre funn i samme kontekst er ikke rapportert i det hele tatt.
3. Andre gjenstander i samme kontekst ligger fremdeles igjen eller er ødelagt.
4. Et storredskap er på grunn av dets konkrete størrelse det eneste objekt mennesket registrerer.

8.2 Funnkategorier i forhold til kontekst

Søker man på Riksantikvarens digitale søkemotor Askeladden (<http://askeladden.ra.no>) viser det seg at flere av de køllene som betegnes som løsfunn ligger svært nær andre kulturminner. Dette gjelder i særdeleshet i forhold til fangstgroper som i stort antall er spredd utover hele Hedmark. I denne studien vil skaffurekøllenes kontekstuelle sammenheng kun vurderes ut i fra tilvekstkatalogens opplysninger, samt ut i fra de arkeologiske utgravinger som er gjort. Med dette utgangspunktet deles skaffurekøllene i Hedmark inn i funnkategorier i henhold til følgende kontekstuelle perspektiv:

Funnkategori A: Skaffurekøller som er avdekket i forbindelse med arkeologiske utgravinger, dette er i motsetning til alle de andre kategoriene der køllene er tatt inn av ”tilfeldige finnere”.

Funnkategori B: Skaffurekøller som er tatt inn fra en lokalitet der flere arkeologiske gjenstander er tatt inn.

Funnkategori C: Skaffurekøller som er tatt inn som enkeltfunn der det foreligger tilleggsopplysninger om gjennliggende arkeologisk materiale, som for eksempel kokegroper eller beinrester.

Funnkategori D: Skaftfurekøller som er tatt inn som løsfunn der det kun foreligger opplysninger om hvor køllen er funnet.

8.3 Funnkategori A

Funnkategori A: I fra utvalget er 3 skaftfurekøller avdekket gjennom arkeologiske utgravinger. Under Renaprosjektet kom to køller for dagen (C55553, C56208), mens 1 kølle ble gravd frem gjennom Rødsmoprosjektet (C50609).

8.3.1 Rødstranda

Under utgravingen av Rødstranda ved Rena elv (Åmot kommune) sommeren 2007 ble det blant 8791 slåtte littiske artefakter funnet en skaftfurekølle (C56208), figur 21. Denne ene skaftfurekøllen ”drukner” fort i dette enorme materialet, men nettopp på grunn av utgravingens omfattende karakter er det her nødvendig med et ekstra omfattende fokus. Man må tilkjennegi at det er en fare for å treffe gale slutninger på denne lokaliteten som er preget av flere bruksfaser, med funn og strukturer fra senmesolitikum til merovingertid. Det er med andre ord en stor utfordring å plassere skaftfurekøllen i riktig kontekst. Generelt sett opptrer skaftfurekøllene i kommunene Åmot og Trysil i boplassområder både med slipt skifer og slipte flintavslag, samt i forbindelse med flateretusjert flint- og kvartsittmateriale. Av den grunn er det nærliggende å sette skaftfurekøllen på Rødstranda opp mot tilsvarende gjenstander også på denne lokaliteten.

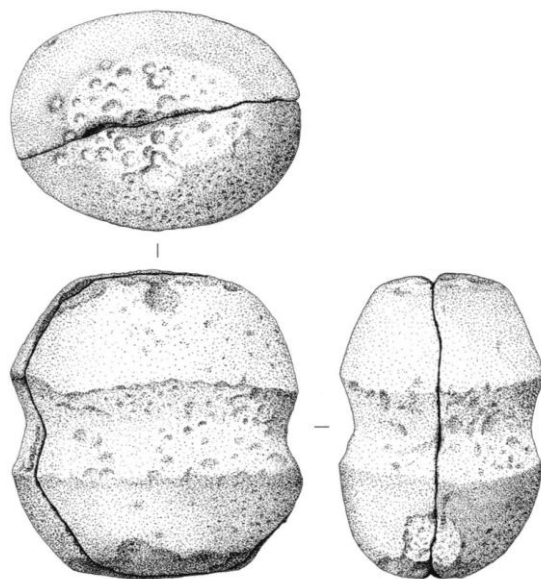
Figur 21: Skaftfurekølle C56208, In Situ.

Som bildet viser var den delt i to.

På Rødstranda utgjør flint 36% av det totale littiske funnmaterialet, flinten dominerer fullstendig funnene knyttet til senmesolitikum/tidligneolitikum. Også funnmaterialet fra senneolitikum/eldre bronsealder er overveiende knyttet til flint. Når man kommer til bronsealder/førromersk jernalder er tendensen i funnmaterialet en økning i bruken av lokale råstoff, spesielt i form av kvartsitt, selv om flint også her er representert (Damlien in prep, i Stene 2009).

Skaftfurekøllen på Rødstranda ble funnet i et aktivitetsområde med et ildsted der ^{14}C -dateringen viser aktivitet i yngre bronsealder/førromersk jernalder. Ytterligere en ^{14}C - og to OSL-dateringer viser til aktivitet i samme periode. Det må her legges til at det på Rødstranda også finnes ^{14}C -dateringer fra kokegroper og ildsted som viser aktivitet i overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid. Det er kun holkøksa som sikkert kan knyttes til denne perioden. Man skal imidlertid ikke avvise muligheten for at skaftfurekøllen og det flateretusjerte materialet kan settes inn i samme kontekst.

På Rødstranda ble det funnet én pilespiss i skifer. Det er vanlig å datere slipte pilspisser av skifer til neolitikum. I den første fasen av skiferbrukende i Skandinavia er det karakteristisk med bladformete spisser og tynne små tangespisser uten klare rygger, med kurvede egglinjer og små agnorer. I kronologidiskusjonen er det særlig to typetrekke som vektlegges; bladets tverrsnitt og basispartiets utforming. Når det gjelder de tidligste kontekstene er det spisser med ovalt eller spissovalt tverrsnitt som dominerer, mens de med utpreget rombisk tverrsnitt er vanlig i yngre kontekster (Damlien in prep, i Stene 2009). Etter flere typologiske vurderinger kommer Hege Damlien til at skiferspissen på Rødstranda kan plasseres innenfor perioden tidligneolitikum/mellomneolitikum periode A. Damlien påpeker at det heller ikke er usannsynlig at den kan trekkes tilbake til siste del av senmesolitikum. Skiferspissen på Rødstranda ligner i form og utførelse på to skiferspisser funnet ikke mange kilometer unna, i Tuft R39 på Rødsmoen. I denne tuften har funnmaterialet en senmesolittisk og tidligneolittisk karakter (Damlien in prep, i Stene 2009). Hvis det er en forbindelse mellom skiferpils spissen og skaftfurekøllen på Rødstranda kan altså køllene knyttes til det store komplekset av groptufter på Rødsmoen. Jeg skal senere gi en ytterligere redegjørelse for mulighetene av en forbindelse mellom groptuftene og skaftfurekøllene.

Figur 22: Tegning av C56208, tegnet av Synnøve Thingnæs.

På Rødstranda ble det funnet fragmenter av slipte flintøkser som tradisjonelt peker mot datering til tidlig/mellomneolitikum (Mjærum 2004:25). Bare et sted i Hedmark finner man en flintøks (C11649) i nærheten av en skaftfurekølle (C24879a); på Sandvik ved Osensjøen. Her er det også funnet et fragment av en slipestein i rød kvartsitt (C24879b). I Hedmark for øvrig er det funnet 30 flintøkser av ymse typer, størrelser og kvaliteter, de fleste er fra flatbygdene (Hagen1946:17).

Det finnes flere likheter mellom skaftfurekøllen på Rødstranda og skaftfurekøllene langs Osensjøen, som for eksempel lokaliteten på Søndre Brevik. Kryssreferansene mellom Rødstranda og Søndre Brevik er endog sterkere enn de som kan trekkes gjennom flintøksen til Sandvik. På Rødstranda ble 5 små flintbiter som skilte seg ut analysert av flintekspert Anders Högberg fra Malmö Kulturmiljö. Jamfør hans rapport (Högberg 3. mars 2008) ble flinten analysert ut i fra slitesporsanalyser (HPA), teknologi og råmaterial. Tre av bitene ble tolket til å være resultat av oppskjerping av eggen på en tosidig sigd, mens to av bitene har fått friksjonspolering fra kontakt med korn. Samtlige avslag i analysen var avspaltede gjennom trykkretusjering, en teknikk som vanligvis dateres til senneolitikum og bronsealder. Konklusjonen i rapporten er at avslagene kommer fra oppskjerping på en tosidig sigd. Den oppskjerpede sigden har vært skjeftet og blitt brukt til å skjære korn. Flinten ble bestemt som sydiskandinavisk.

Flintsigder dateres vanligvis til senneolitikum og eldre bronsealder og finnes rundt om i jordbruksbygdene (Østmo 1988:74ff) I hele den store Østerdalsregionen er det tidligere kun ett eneste kjent funn av en flintsigd; på søndre Brevik ved Osensjøen. Med funnene fra 2007 er nå både lokalitetene Rødstranda og Søndre Brevik knyttet til kategorien flintsigd, og fra begge disse lokalitetene kommer det skaftfurekøller. Men likhetene stopper ikke der. På Søndre Brevik fant man ikke langt fra skaftfurekøllen (C33112c) en flateretusjert pilespiss av hvit ringsakerkvartsitt med rett basis (C33112d). På Rødstranda ble det totalt funnet 12 hele og 4 fragmenter av overflateretusjerte bladformede pilspisser. Totalt 9 av de 12 pilespisser var av den samme lokale hvite ringsakerkvartsitt.

Det er allment akseptert at flateretusjering med kontrollerte slag og trykkretusj slår igjennom som teknikk i senneolitikum og varer ut i bronsealder/førromersk jernalder (Prescott 1991:44). Noen nøyaktig kronologisk plassering har vist seg vanskelig, spesielt i yngre bronsealder og inn i jernalderen. Siden det ikke er funnet mange av disse pilspisstypene i Hedmark bygger den typologiske vurderingen på flateretusjert materiale som Prescott presenterer i sin avhandling om Nyset-Steggje (1986) og hans rapport om Skrivarhelleren (1991). Dette materialet ligger selvsagt i stor avstand fra Åmot og menneskene i Hedmarks skoger har nok hatt helt andre kulturimpulser. Utover det at det er blitt brukt samme teknikk hviler analogien til pilespissene i denne sammenhengen på funksjonen, den lokale råstoffbruk, samt den generelle bruken av jaktmarkene. De yngste flateretusjerte pilespissene har vanligvis kun kantretusj og ensidig overflateretusj (Prescott 1986:161, 1991:45). Typisk for de eldste pilespissene er konkav base, konveks kurvet egg og symmetrisk regulær retusj over hele overflaten (ibid.). Tatt disse typologiske kriteriene i betraktning foreslår Damlien (Damlien in prep, i Stene 2009) at de flateretusjerte pilespissene fra Rødstranda kan plasseres kronologisk innenfor tidsrommet fra eldre/yngre bronsealder til og med førromersk jernalder. Når det kommer til disse spissenes funksjon settes de normalt i forbindelse med storviltjakt (Gustafson 1990). Hvis skaftfurekøllene er brukt samtidig som de flateretusjerte pilespissene følger de dermed med inn i jernalderen.

Skaftfurekøllene er mest kjent som ”beinknuser” og på Rødstranda ble det også funnet bein. I alt var det 30,2 gram brente bein fra 267 fragmenter som ble funnet i et ildsted. I likhet med de andre lokalitetene som er gravd ut langs Rena elv er beinmaterialet svært fragmentert slik at de ikke lar seg artsbestemme nærmere enn til pattedyr. 17 fragmenter fra Rødstranda kunne dog bestemmes til å tilhøre et stort dyr, mulig elg (Damlien in prep). Det faktum at det

arkeologiske beinmaterialet langs Rena elv er svært fragmentert kan selvsagt skyldes forskjellige faktorer, men det svekker uansett ikke teorien om skaftfurekøllene som beinknuser. Prøven av de brente beina fra ildsted 2 ble for øvrig ¹⁴C-datert til AD 605-650, hvilket tilsvarer merovingertid.

Holkøksa som ble funnet knapt fire meter sør for skaftfurekøllen er interessant ut i fra i at begge er redskaper som tidligere er sett i sammenheng med bergverk. Holkøksene har blitt brukt i bergverk over hele Europa, et lignende eksemplar kommer for eksempel fra klebersteinsbruddet i Østre Vimme i Aust Agder (Skjølsvold 1979:168). Holkøksa fra Rødstranda kan således sammen med skaftfurekøllen komme fra samme ”verktøykasse” slik man ser eksempler på i fra steinbrudd i fra jernalderen. Men holkøksa kan også settes inn i en kontekst i forhold til jaktrelatert materiell kultur. Rent typologisk dateres holkøksa på Rødstranda til folkevandringstid/merovingertid. Gustaf Hallström har diskutert hele funngruppen i Sverige der det er gjort store depotfund av lignende økser i utmarka. Hallström har ut fra dette foreslått at de nærmest som jernbarrer kan ha fungert som en type fast valuta. Fra Hedmark er det fra før kun tre kjente lignende økser (C23791, C24491, C32693), alle fra fangstmarksgraver i fjellet. Bergstøl (2008:165) mener at fangstmarksgraver fremstår som en mellomting mellom de samiske urgravene og det norrøne bondesamfunnets gravhauger. Martin Gollwitzer (1996) innførte begrepet fangstmarksgraver og ser det som et helhetlig kompleks som begynner i sen bronsealder. De eldste kjente eksemplene ligger i Smalnäset og Krankmårtenhögen i Härjedalen, samt Vindförbergs Udde i Dalarna (Ambrosiani et. al 1984:47-48). Dette er for øvrig områder som grenser inn mot skaftfurekøllekomplekset i Hedmark.

8.3.2 Svingen

I følge Bergstøl (2008:6) er den sørlige grensen for asbestkeramikken vesentlig for problemstillingen på samisk etnisitet i Østerdalsområdet. Han hevder at asbestgods av Kjelmøytypen regnes som et sikkert samisk idiom, men at det sør for Trøndelagsgrensen er bare funnet et svært lite antall skår med asbestkeramikk. I følge Bergstøl (2008:153) er det ikke funnet noe keramikk i det hele tatt innefor Østerdalsområdet, verken i graver eller boplasskontekster. Under utgravingene ved Rena 2006 fant man imidlertid keramikk på lokalitetene Os og Svingen. Keramikkbitene fra Os er små og forvitrede, men det finnes noen biter med bevart dekor i form av avtrykk på munningskanten. Dette er rette avtrykk og denne

dekoren tyder på at det dreier seg om neolittisk keramikk uten at dette lar seg avgjøre nærmere innenfor denne perioden.

På Svingen dukket det opp et enslig keramikkskår ca 1,5 meter vest for skaftfurekølle C55553. Dette skåret var av en helt annen type enn skårene fra Os (Gråfjellprosjektet årsrapport 2006:16, 14). Keramikkskåret fra Svingen er magret med asbest, men synes for grovt og krummet til å tilhøre de asbestmagrede spannformede leirkar som er vanlige i Sør-Norge fra sen romertid og folkevandringstid (350-575 e. Kr.). Det ligner snarere på de asbestmagrede typer man finner i nordover, men siden skåret er så lite og ikke har noen ornering kan det ikke umiddelbart plasseres i noen kategori. Skal man utlede noe mer om selve keramikkskåret må det inn for en nærmere analyse. Her er det åpne muligheter for dateringer og matskorpeanalyser.

Det er svært interessant at skåret er funnet på samme lokalitet som skaftfurekøllen. Dette forsterker teorien om forbindelsen mellom skaftfurekøllene og mat. Kanskje er køllehodet og keramikkskåret rester av redskap fra det samme kjøkken. Mengden av skjørbrønt stein var liten på Svingen, men matskorpelaget på keramikken viser at det en eller annen gang har blitt brukt til tilberedning av mat. Det keramiske gods kan dog også ha fungert som en beholder for lagring av for eksempel beinmargsfett. I en radius på to meter fra køllen og keramikken ble det funnet en retusjert bit jaspis, samt 11 avslag av flint hvorpå 5 av dem var varmpåvirket og krakelert.

I og med at det ikke er funnet andre gjenstander på lokaliteten Svingen, må skaftfurekøllen, den asbestmagrede keramikken, flinten og jaspisen alle sees i en enhetlig kontekst. De 5 krakelerte flintbitene stammer formodentlig fra flateretusjering, hvilket i første omgang viser til datering til senneolitikum og bronsealder. Men det må her igjen understrekes at steinbrukende tid i Østerdalsområdet varte langt inn i jernalderen. Videre viser flinten som råmateriale til kontakt sydover i Skandinavia. Det beskjedne keramikkskåret fremstår som ett av de første brikkene i et spennende puslespill der vi verken kjenner motivet eller rammen. For noen er skåret antageligvis en brikke i et puslespill, der ”samisk etnisitet” endelig er ”bevist” så langt syd. Slik sett er det et skår i gleden.

8.3.3 Rødsmoprosjektet

På Rødsmoen, ved Rena militærleir, er det gjort funn av groptufter datert fra 7000 BP til 4500 BP. Til sammen ble seks av de i alt åtte registrerte tuftene undersøkt ved Rødsmoprosjektet som pågikk fra 1994-96.

Som oftest finnes lite bein på boplasser fra steinalderen, men i fra groptuftene ved Persmyra på Rødsmoen består beinmaterialet av omtrent 80.000 stykker, til sammen 25 kilo brente bein. Dette utgjør den største beinsamlingen i hele Øst-Norge. Osteologiske undersøkelser indikerer at elg var det absolutt viktigste byttedyret (Narmo2000:43). Lars Erik Narmo mener at Elgen sannsynligvis ikke ble slaktet ved tuftene. Der finner man nemlig bare kjøtttrike deler, samt bein som har inneholdt mye marg. Av den grunn antar man at de store elgene er blitt slaktet der de falt, slik at kjøttet og beina kunne kuttets opp i bærbare porsjoner som kunne fraktes til boplassene. Her skal kjøttet ha blitt tilberedet, blant annet ved hjelp av kokstein. Ved groptuft R39 i Persmyra ble det funnet 15 tonn skjørbrønt stein, noe som imidlertid også kan ha blitt brukt til oppvarming av tuftene (Narmo 2000:39). Det er selvsagt svært interessant å se skaftfurekøllene i sammenheng med groptuftene.

Ut i fra Rødsmoprosjektets årsrapport (1996) fremgår det at det i 1995 ble gravd frem en skaftfurekølle (C50609) ved groptuft R559. I den innleverte beretning til top. ark. (Sønsthagen 33/2,3) kommer det ikke frem andre opplysninger om denne gjenstanden annet enn at det er funnet noen få meter utenfor groptuften. Narmo (2000:43) konkluderer derimot med følgende i sin bok *Møte ved Åmøtet*; ”En slik såkalt ”beinknuser” er funnet i en av tuftene med datering til eldre steinalder – tidligere har man vært usikker på dateringen av redskapet.”. Utsagnet tolkes dit hen at man nå er sikker ”på dateringen av redskapet”. I så fall er dette en diskuterbar slutning. At man finner **ett** redskap i nærheten av **en** daterbar kilde betyr naturligvis ikke at alle andre redskaper av samme art har lik datering som kilden. En annen sak er det at denne gjenstanden, C50609 fremstod som typologisk uidentifiserbar, dette i motsetning til resten av utvalget som utvilsomt er køller. Hvis gjenstanden ved R559 er en skaftfurekølle fremstår den som helt atypisk, dette gjelder både dens form og dens geologisk porøse beskaffenhet. Etter analysen å bedømme er C50609 sannsynligvis heller et søkke enn en kølle.

Åsa Lundberg (1997) har tatt for seg groptufter i Sverige. I det materialet Lundberg tar for er det totalt funnet 11 skaffturekøller fordelt på 6 groptufter. Disse kan likevel ikke sikkert bli knyttet til groptuftenes anvendingstid (Lundberg 1997:120).

8.4 Funnkategori B

Utvelgelsen av skaffturekøllene i denne kategorien baserer seg på det som er definert som en ”lokalitet” der flere gjenstander er tatt inn i magasinene. En ”lokalitet” defineres her som en geografisk enhet bestående av flere arkeologiske gjenstander og strukturer som åpenbart har virket i samme kontekst. Funnkategori B består av 26 skaffturekøller:

C23697, C2400a, C2400b, C24256a, C24256b, C24879a, C25134, C25386a, C25541, C27319, C27411, C27412, C28231, C29123, C29205, C29461a, C29461b, C29461c, C33111g, C33111h, C33112c, C33197a, C33197b, C36890a, C36890b, C37541g.

8.4.1 Skaffturekøllen og Mälardalscelten fra Ljørdalen

En av de skaffturekøllene som gir rom for større geografiske tolkninger er en kølle (23697) som ble funnet i Ljørdalen ved elvekanten på Bekvang. Under pløying er det på samme sted funnet en pilespiss R. 82 av kvartsitt, samt et hengesmykke av skifer. Hagen (1946:58) skriver følgende om denne funnkonteksten: *”På samme sted er det før funnet en beinknuser samt den ovenfor omtalte bronsecelt av Mälardalstypen; denne siste har utvilsomt et direkte samband med de øvrige funn fra denne buplassen og er som disse ”importsaker” fra Øst- og Mellom-Sverige.”*

På basis av funnspredningskartene og materialanalysene som er gjort i denne avhandlingen gis det ingen klare indikasjoner på at skaffturekøllen ved Bekvang skulle være en ”importsak”. Tar man i betraktning den funnkonsentrasjon og de kontekster køllene utviser i området rundt Osensjøen og Ljørdalen, og ser dette opp mot funnspredningen totalt i Skandinavia, vil jeg snarere hevde at de tilvirkede rullesteinene er laget i den regionen de her er funnet. Hvordan dette enn forholder seg kan man uansett slå fast at det er svært interessant at en skaffturekølle i Ljørdalen er funnet sammen med en Mälardalscelt. Indreko (1956:53) nevner i sin avhandling at det er funnet en skaffturekølle sammen med en Mälardalscelt ved elven Kinema, som ligger i provinsen Arkhangelsk i Russland. Den svimlende avstanden mellom disse to funnstedene gir spekulasjonene bein å gå på. Skogen er stor, og taigaens trær strekker skygger fra Løten til Stillehavet.

I følge Simonsen (1974:498) er Mälardalsceltene funnspredning innskrenket til to atskilte områder, i Russland ved det store Volgakneet, og i Øst-Sverige. Det råder usikkerhet om den østsvenske typen ble eksportert til Øst-Russland eller om gjenstand og idé gikk omvendt vei. Evert Baudou har tatt for seg celtene (holkøksene) i fra svensk bronselader, og ut i fra et geografisk perspektiv er det naturlig å sette mälardalscelten fra Bekvang inn i denne konteksten. Ingen av de svenske mälardalsceltene forekommer i et sluttet funn hvilket vanskeliggjør deres tidsbestemmelse. Ut i fra typologiske kriterier fastslår likevel Baudou at mälardalsceltene tilhører bronseladerens periode 4. og 5. (1953:246-247). Skaftfurekøllen fra Bekvang som ble funnet sammen med mälardalscelten har således ikke vært i bruk før yngre bronsealder. Det finnes for øvrig et titalls norske varianter av mälardalstypen. Krister Eilertsen (2007:22) har tatt for seg holkøksene på Vestlandet og konkluderer følgende når det gjelder de 5 eksemplarer av mälardalstypen som dekkes i hans avhandling: ”Mälartypen kan plasseres til slutten av periode 5, eller overgangen mellom periode 5 og 6.” Tatt alt dette i betraktning peker dateringen av skaftfurekøllen på Bekvang mot en datering fra yngre bronsealder til eldre jernalder.

Når det gjelder funnene fra Ljørdalen for øvrig mente Hagen (1946:57) etter sin materialgjennomgang at funnene danner en ensartet helhet, bestående hovedsakelig av kvartsittpiler, skiferredskaper og skaftfurekøller. Likevel er det også i Ljørdalen, ved Vådal, et samlet funn der en skaftfurekølle (C25541) opptrer sammen med en flekke og en skraper av flint, samt et lite avslag av kvarts (C24585a-c).

8.4.2 Bonde og jeger?

I fra Åsli i Nord-Odal kommer en av de skaftfurekøllene som funnet langt sør i Hedmark. Denne køllen opptrer i en svært interessant kontekst sammen med en skafthulløks og et spaltestykke av flint (C25386a-c). Hagen (1946:52-53) plasserer disse funnene i en kategori som ”*kanskje kan være minner om gravlegging eller også kanskje offerfunn.*”. Noen videre begrunnelse for denne tolkningen gis det ikke, men Hagen opplyser at gjenstandene er funnet sammen om lag 30-40cm dypt, under nybrottsarbeid nær Storsjøen. Dette er forøvrig også den eneste skaftfurekøllen Hagen kategoriserer som mulig tilhørende en grav eller et offer.

I tilveksten kan man om skafthulløksen på Åsli lese at den betegnes som ”*et tarvelig eksemplar av hovedtypen R. 28*”, og er ”*skjødesløst formet*”. Materialanalysen viste at køllen

(C25386a) er en type D, slagflaten er på 10cm med bruksspor. Om flinten opplyses ikke annet enn at det er et grått spaltestykke.

Funnsammensetningen med en skaftfurekølle og en skafthulløks er ikke kjent fra noen av de andre kontekstene som er gjennomgått i utvalget i denne avhandlingen. Det dreier seg her om to redskapstyper som skiller seg klart i geografisk utbredelse, de er sågar erketyper i forhold til to ulike kulturtilfang bestående av jakt og jordbruk. At gjenstandene skulle tilhøre en grav eller et offer tolkes vel i denne sammenheng heller ut i fra funnsammensetningen enn gjenstandene i seg selv. Både skaftfurekøllen og skafthulløksen er grove og robuste bruksting, redskapene kan dog nettopp av den grunn være bærende symboler. Kanskje var begge ”kjekt å ha” når man ikke visste om døden lå i de evige jaktmarker eller bare langt ut på jordet. Det som er sikkert er i alle fall at de to gjenstandene viser en kontakt mellom en type jordbruk og en type jakt som man ennå ikke har funnet andre steder i Hedmark. Det er ingen tvil om at jordbrukeren med skafthulløksen også drev med jakt, men ikke var han en spesialist med skaftfurekølle. Heller var det vel omvendt, en jeger som ble bonde, med som aldri glemte hvor han/hun kom i fra. I denne sammenheng er det til slutt verdt å bare nevne fangstgropanlegget på 10 groper langs Bakkefløyta's søndre bredde, som er lokalisert drøye to kilometer fra funnstedet på Åsli (Askeladden ID 35043). Likeledes er en annen av køllene lengst sør, C32051 fra Åsnes, funnet på et sted hvor det tidligere var en fordypning, antagelig en fangstgrop, ikke langt unna hvor det fremdeles ligger en fangstgrop (Askeladden ID 69523).

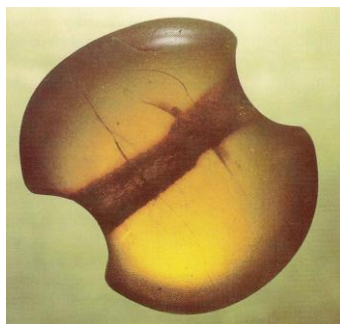
8.4.3 Kølle – kjønn og skjønn

Når det kommer til skaftfurekølle og redskap med skafthull er det betimelig å vende tilbake til Ljørdalen. På gården Søndre Ljørdalen (gnr. 9) har både en rundoval køllestein med skafthull (C22673) og skaftfurekølle (C22674) kommet for dagen (flere skaftfurekøller er funnet rett i nærheten). Synnøve Vinsrygg (1979:55) belyser med støtte i antropologiske studier hvordan rundovale køller med skafthull kan ha fungert som tynger på gravestokker. Både svedjebrukere og jeger-sankergrupper kan ha brukt redskapet. Sanking av planter og røtter er tradisjonelt blitt sett på som kvinnenes oppgave både i jeger-sankergrupper og i jordbrukssammenheng. De rundovale køllene med skafthull kan dermed ha vært et symbol på kvinnenes rolle i samfunnet, eller et symbol på kvinnen selv. I henhold til symbolske kontekster kan man trekke en lang parallell til de mesolittiske kors- og stjerneformede køllene fra Vestlandet. Håkon Glørstad (2002:12) mener at hakkene og køllene kan ha vært

mannlige statussymbol. Glørstad begrunner dette med at alle køllene har fallosrand, der den falliske formen kan symbolisere mannlig fruktbarhet og virilitet. Dette er i tråd med Glørstads tolkning av hakkene og køllene som statussymboler, der mandig kraft og fruktbarhet ofte blir sett på som en metafor og årsak til makt.

Hva så med skaftfurekøllene? I arbeidet med denne avhandlingen har temaet til stadighet dukket opp, veldig mange mennesker har i dag sterke konnotasjoner til begrepet ”kølle”. Og når det gjelder skaftfurekøllene har de, i sin fure, en rand trukket med hud. I Vestfold er en rundoval kølle med skafthull og en skaftfurekølle (C33110a-b) funnet som ett sluttet funn, og mye kunne tolkes ut av to slike fruktbarhetssymboler som lå sammen. Men som vi skal se av de antropologiske eksempler er skaftfurekøllen brukt både av mann og kvinne, og det uten noen eksplisitt seksuell forbindelse til kjønnnet som sådan. Helst er det vel som Freud ville sagt; noen ganger er en kølle bare en kølle.

Studerer man ravperlene som er funnet i sammenheng med megalitter i Sverige og Danmark kan man likevel tolke skaftfurekøllene som et objekt med symbolsk betydning; kun i kraft av å være køller. Ulike typer ravperler opptrer som små miniatyrer av ulike redskap. De tar form som dobbelteggede økser, flintøkser, simple skafthulløkser, runde køller med hull og sist men ikke minst skaftfurekøller, se figur 23. De vanligste perletypene i materialet som er samlet inn fra ganggraver i Sverige tilsvarer de dobbelteggede øksene og skaftfurekøllene og står for 52 % av materialet (Axelsson og Strinnholm 2003:96). Det er ikke sannsynlig at skaftfurekøllene i megalittområdene i Danmark og Sverige står i forbindelse med køllene i fra Hedmark. Likevel forteller ravknappene oss at disse ofte grovt tildannede redskapene kan ha hatt symbolsk verdi.

**Figur 23: Ravknapp,
Kock Johansen (2000)**

8.4.4 Skifer og ringsakerkvartsitt

Nord i Hedmark er det også funnet skaftfurekøller i kontekst med andre arkeologiske gjenstander. Ved den store fjellsjøen Savallen, på gården Naustermoen i Alvdal ca 700 m.o.h., fant man en skaftfurekølle (C25134) og en pilespiss av skifer med mothaker (C25133). Funnene lå på samme sted nede i vannkanten (Hagen 1946:56). Materialanalysen viste at skaftfurekøllen var en type D med bruksspor i slagflatene. I 1963 ble det gjort arkeologiske undersøkelser rundt Savalen hvor man ved lokaliteten Savalodden (C31341a-m) fant flateretusjerte pilespisser av ringsakerkvartsitt. Amund Steinbakken som har studert materialet mener materialet ligner på det Femundsmaterialet som Gerd Bolstad har redegjort for (Steinbakken 2008:54). Bolstad antyder at arkeologisk materiale av ringsakerkvartsitt ved Femunden er rester etter steinbrukende perioder i etterkant av steinalderen. På bakgrunn av de overflateretusjerte spissene i ringsakerkvartsitt trekker Bolstad paralleller til lignende materiale i Norrland (Bolstad 1980:1, 96). Ved fangstanlegget Røa i Femunden har man funnet en skaftfurekølle (C31503), hvilket igjen minner om forholdet mellom køllene og ringsakerkvartsitten.

Også på Rødstranda i Åmot ble det funnet en skiferspiss på samme lokalitet som skaftfurekøllen av type D (C56208), denne spissen hadde derimot ikke mothaker. Lenger øst i Åmot, i nordenden av Osensjøen, er det flere eksempler på at skiferspisser opptrer på samme sted som skaftfurekøllene. Dette ser man på Fuglesand hvor to skiferspisser (C33111a-b) er funnet sammen med tre skaftfurekøller (C33111f-h). På samme sted er det også funnet retusjert flint og kvarts. Litt lenger bort langs Osens bredde, ved Brevik, er det tilsvarende funnet en pilespiss av skifer (C33112e) ikke langt fra en skaftfurekølle (C33112c). Også her er det flint med spor av retusj (C33112g). Som det ble redegjort for på lokaliteten Rødstranda er det også ved Brevik funnet en pilepiss av hvit kvartsitt og en flintsigd.

8.4.5 Ulike typer skaftfurekøller i samme kontekst

Det er en kjensgjerning at jo viktigere et redskap er innefor en kultur, jo flere varianter vil det forekomme i. Byfolk eier sjelden mer enn 2-3 forskjellige typer kniver, en fisker har derimot kanskje har 10-15 ulike kniver. Povl Simonsen trekker frem eneggede skiferkniver som eksempel. Der det i svensk Norrland bare er et par typer av skiferkniver, er det en enorm variasjon av eneggede skiferkniver på kysten fra Trøndelag til Finnmark. Simonsen (1974:424) mener at de ulike knivtypene må ha eksistert samtidig og ha vært uforandret over

lange tider. Han forklarer dette med at den eneggede kniven har krevd en egen type ettersom den var for eksempel bløggekniv, sløyekniv, spekkekniv, flensekniv eller kjøkkenkniv.

Et særskilt trekk er at flere skaftfurekøller opptrer i samme funnkontekst. Hagen (1946:54-55) regner ikke med disse når han lister opp 15 lokaliteter som han mener skjuler enkelte gravfunn, eller som etter sin karakter å dømme er mer sikre vitner om offernedlegninger. I alt 12 av Hagens 15 lokaliteter er kjennetegnet av at to like gjenstander dukker opp sammen, sånn som to skafthulløkser, to flintdolker eller to flintsigder. Hvorfor skulle så ikke skaftfurekøllene inngå i offerparenes mytologi? Var det fordi køllene var for grove i sin bestandighet, eller fordi de ble brukt av mennesker som ikke bekjente seg til denne mytologien? Noen sikre svar finnes selvsagt ikke, men når man gjennom materialgjennomgangen setter skaftfurekøllen opp mot det som er igjen av deres kontekst er de uomtvistelig knyttet til boplassen, og ikke offeret eller graven. At skaftfurekøllene kan knyttes til boplassen hviler på deres funksjon, materialet de er funnet sammen med, og ikke minst deres kontekst til vannkanten – der sannsynligvis verken lik eller offer ble lagt.

Det at flere skaftfurekøller finnes sammen i sluttede funn viser at de var redskap med betydelig nytteverdi. Dette viser seg spesielt langs Osensjøen hvor det er funnet flere ”kolonier” av køller slik som ved Fuglesand (C27319, C29123, C29205, C29461a, C29461b, C29461c, C33111g, C33111h,). Både ved Fuglesand og ved Brevik, og flere andre steder langs Osen er det funnet flere køller sammen som nå ligger på Osen bygdemuseum, eller i ”private samlinger”. Men også andre steder i Hedmark er det funnet flere køller i sluttede funn som i Trysil (C24400a-b, C36890a-b) og i Tolga (C24256a-b). Det som gjør disse funnene spesielt interessante er at de viser at ulike typer skaftfurekøller opptrer i samme kontekst. Det vil med andre ord si at de ulike kølletypene ble brukt på samme tid, samme sted, av de samme menneskene. Dette poenget synliggjøres også på funnspredningskartet til de ulike kølletypene. Indreko (1956) lagde sin typologi over skaftfurekøllene i Sverige som et forsøk på å skille køllene i tid og rom. Et slikt skille kan altså ikke gjøres i Hedmark, og typologien kan her kun fungere som en systematisering av form og derav mulig funksjon.

8.5 Funnkategori C

Funnkategori C består av 6 skaftfurekøller: C26917, C29103, C31503, C32051, C35066 og C35894. Alle disse køllene kan sees i sammenheng med jakt og mat der de ligger nær fangstgroper, eller i tilknytning til kokegroper og skjorbrent stein. To av køllene kan settes i

forbindelse med reinsdyrfangst, dette står i motsetning til de andre køllene som knyttes mer opp til elgen. I følge tilveekstkatalogen ble skaftfurekølle C26917 funnet ved elven Nøra i Tolga, og i tilknytning til kokegroper på stedet ble funnet beinrester bestemt å tilhøre øvre mellomfotsbeinet på en rein. En annen skaftfurekølle C31503 er også funnet i et område tilknyttet reinsdyrjakt nord i Hedmark, denne er funnet ved fangstanlegget ved Røa i Femunden før dette ble gjenstand for utgravninger.

8.5.1 Fangstanlegg ved Femunden

Gerd Bolstad tar for seg utnyttelsen av naturgrunnlaget i steinalder og eldre jernalder ved Femunden i Hedmark og Sør-Trøndelag fylker (Bolstad 1980). Avhandlingen bygger i all hovedsak på et kvartsittmateriale som ble innsamlet i forbindelse med søknad om konsesjon for vannkraftutbygning fra Uddeholms Aktiebolag, Sverige. 64 lokaliteter ble registrert, men bare to ble funnet egnet for utgravning, Røa og Røsanden IX. Det øvrige materialet ble plukket opp ved overflateregistrering langs strendene, også under vann (Bolstad1980:1). Syd for elven Røa ligger et system av 53 fangstgroper, fra Femunden til Nedre Roasten, i en samlet lengde av nesten 4 km (Bolstad 1980:21). I den østligste gropen, der skaftfurekøllen ble funnet, er det gjort en ^{14}C datering i fra vollen som viste en alder på 2120 +/- 230 BP. En annen grop i systemet er datert til 1620 +/- 80 BP, noe som plasserer systemet i førromersk jernalder – yngre romertid (Bolstad 1980:22, 98). Bolstad (1980:35) mener gropene ved Røa snarere har sammenheng med villreinjakt enn med elgjakt. Skaftfurekøller, og knusesteiner for øvrig, finnes ikke på lokaliteter for reinsdyrjakt i det vestlige høyfjellområdet på Hardangervidda og Lærdalsfjellene. Av den grunn indikerer den spesielle beinknuserens østlige utbredelse at det her har vært en annen kulturutfoldelse og en annen tilpasning i forhold til reinsdyret. Slik sett kan de to nevnte skaftfurekøllene i tilknytning til reinsdyr nord i Hedmark tolkes som forlengelsen av en kulturform fra bronsealderen som rettet seg mot elgen lenger sør i fylket.

Undersøkelser av eggredskaper viser at fettskraping synes å ha utgjort en stor del av aktivitetene på Røa (Bolstad 1980:58). Det ble i alt funnet 88 skrapere for skinnarbeid. De ytre lemmeknokene ble oftest benyttet som bærehandtak, mens de lange leggbeina lå igjen på slakteplassen (Bolstad 1980:62). Mens variasjoner i slakteteknikk og arbeid med å få redusert dyrenes vekt skyldes teknologi, avstand til konsumsted og transportmuligheter, viser arkeologiske, historiske og etnografiske data at jegernes preferanse for visse deler av reinsdyrene er konstante. Dette dreier seg om hodet, brystet og ribbeina som er de feteste

kjøttstykkene. Men i særdeleshet dreier det seg om margen. Da innholdet var ettertraktet, men beina var tunge, ble ofte både hodet, kjevebein, albubein, lårbein, og leggbein knust for marg på selve slaktestedet. Beinmateriale er imidlertid ikke bevart ved Femunden (Bolstad 1980:64). Beinfett krever en mer omstendelig fremstilling. ”De rengjorte beina plasseres på et reinsdyrskinn på en flat stein og knuses med en øks eller steinkølle” (Bolstad 1980:64). På Røa fant man skaftfurekølle C31503. Skaftfurekøller og knusesteiner finnes for øvrig ikke på lokaliteter for reinsdyrjakt i det vestlige høyfjellområdet på Hardangervidda og Lærdalsfjellene (Bolstad 1980:65). Av den grunn er det mulig at den spesielle beinknuserens nordøstlige utbredelse antyder en helt annen tilpasning, f. eks. i form av vinteropphold, dette med henvisning til større fettbehov.

8.6 Funnkategori D

Funnkategori D: En fremtidig oppgave kan være å undersøke de såkalte ”løsfunn” i en nærmere geografisk kontekst, for eksempel opp mot de sinnrike systemene av fangstgroper som går på kryss og tvers gjennom Hedmark. Det skulle ikke være overraskende om man kunne spore et mønster mellom skaftfurekøllene og fangstgropene. Følgende 31 skaftfurekøller i utvalget tilhører funnkategori D: C20576, C22674, C22689, C25142, C25164, C25268, C25628, C26601, C26610, C27286, C27287, C27360, C27675, C28500, C28606, C28620, C28703, C28756, C29106, C29219, C29757, C29779, C34163, C34169, C35674, C35883, C36476, C38865, C39177, C39895, C4595.

Kapittel 9

FUNKSJON

9.1 Køller og knakking

Som det fremkommer av skaftfurekøllenes kontekst er de som oftest tilknyttet aktiviteter som har å gjøre med jakt. Lena Holm (1991) har gjort arkeologiske undersøkelser på tilvirkningen av steinredskap i sammenheng med reinsdyrjakt rundt innsjøen Överuman. Innsjøen ligger i Västerbotten i Sverige, på grensen til Nordland, og i dette området er det funnet 20 skaftfurekøller som settes i forbindelse med forhistorisk reinsdyrjakt (1991:71, 105). Holm registrerer at skaftfurekøllene finnes på steder der det også ligger knakkesteiner og avslag fra tilvirkningen av steinredskap. På generelt grunnlag mener hun at skaftfurekøllene kan ha vært multifunksjonelle redskaper i forskjellige aktiviteter. Holm fremlegger også følgende hypotese: *”Until further detailed analysis is conducted, the interpretation of grooved clubs as tools used in stone tool manufacture is conceivable”* (1991:71). Holm utdyper ikke hvor i prosessen skaftfurekøllene skulle kunne ha vært brukt. Ut i fra undersøkelsene i denne avhandlingen fremstår det imidlertid som svært lite sannsynlig at skaftfurekøllene har blitt brukt som knakkesteiner. Som blant andre Lotte Eigeland (2006) og Elin Hansen (2007) har eksemplifisert kreves det god håndholdt kontroll i knakkesituasjoner. En skaftfurekølle er særdeles lite egnet til denne kontrollen gjennom sitt skaft, sitt treffpunkt og sin tyngde. At køllene kan ha blitt brukt til å bryte opp det utvalgte råstoff før selve tilvirkningen frem mot et redskap er selvsagt mulig.

9.2 Skaftfurekøller og vassdrag

Det at Indreko mente at alle ”Steingeräte mit Rille” kan ha fungert som nettsøkker er blitt skaftfurekøllenes lodd. Det faktum at skaftfurekøllene er funnet ved vann, elver og innsjøer kan derimot bunne i flere årsaker. Råmaterialet, rullesteinene, er av naturlige geologiske årsaker å finne ved elver og innsjøer. Funnfrekvensen på disse stedene kan også skyldes at det er her mennesker i nyere tid ferdes, samt at vegetasjonsteppet ikke alltid dekker ned mot vannkanten. Mest sannsynlig skyldes likevel funnfrekvensen at det er her fortidens mennesker har oppholdt seg, hvor elver og innsjøer har dekket behov for vann og mat. Men da Indreko klassifiserte redskapene med å åpne opp for at de kan ha vært både garnsøkker og skaftfurekøller ble det også rom for mulige misforståelser. Jeg vil i det følgende klargjøre hvordan skaftfurekøllene i Hedmark passer inn i denne problemstillingen.

9.3 Inn mot Dalarna

Funnspredningskartet over Hedmark viser hvordan skaftfurekøllene i all hovedsak er funnet i nær tilknytning til elver og innsjøer. Indrekos funnspredningskart fra 1956 over alle kjente køller i fra Sverige viser det bemerkelsesverdig funntomme området i det store fylket Dalarna som grenser inn mot Hedmark. Bare en kølle fra Dalarna er registrert i dette funnspredningskartet. Men det var ikke lenge et særnorsk fenomen at køllene lå furet, værbit over vannet. For i andre halvdel av 1900-tallet kom en forsker som skulle fylle ut denne hvite flekken på kartet. Ragnar Lannerbro regnes som fangstkulturens oppdager i Dalarna. I en periode på over 40 år gikk Lannerbro i systematisk tankegange, parallelt med store deler av Dalarnas vannsystem. På den måten registrerte han nesten 300 boplasslokaliteter og samlet inn et arkeologisk materiale som omfatter 6000 typebestemte artefakter og 50 000 avslag. I øvre Dalarna påtraff Lannerbro 20 redskap av Indrekos type B. Men der Indreko lager en typologi for steinredskap med fure med ulike mulige funksjoner, lager Lannerbro en annen typologi med og uten fure med utgangspunkt i fiskeredskaper. Dette fører blant annet til at Indrekos type B er den samme som Lannerbros type D. For å unngå misforståelser holder jeg meg til Indrekos typologi, Lannerbros typologi på fiskeredskap kan studeres nærmere i verket *Det sødra fångstlandet* katalog III (1997).

A	B	C	D	E
NÄTSÄNKE	NÄTSÄNKE HAMMARE KULTISK HAMMARE	HAMMARE NÄTSÄNKE	HAMMARE NÄTSÄNKE SLIP- och RIVSTEN	HAMMARE NÄTSÄNKE

Figur 24: De ulike typenes funksjoner etter Indrekos hypoteser.

Nätsänke er det svenske ordet for garnsøkke.

9.4 Skaftfurekøllenes lodd

Indreko og Lannerbro enes om at Indrekos type B kan ha vært brukt som et garnsøkke. Lannerbro presiserer at det er svært vanskelig å avgjøre hvorvidt dette redskapet har blitt brukt som garnsøkke eller kølle. I de tilfeller hvor begge endepartier har spor etter prikkhugging eller slagmerker mener han at deres funksjon som kølle er udiskutabel, selv om

de også kunne benyttes som garnsøkker. Lannerbro har likevel vanskelig for å forstå hvordan noen av B-typens tyngre redskap på 2-3kg med støtmerker i endene har blitt benyttet som køller, der han mener skjeftingen må ha vært et nærmest uløselig problem. Her hevder han at det er usannsynlig at de er blitt skjefftet med treskaft, og at bruk av kun vidjer eller skinn virker til å være en mer plausibel beskjeftning.

Lannerbro (1997:23) fastholder at noen av redskapene av Indrekos type B sannsynligvis har blitt brukt i brytning med vann, ”*som sker hos vissa nutida primitiva folkstammar, nämligen som plaskstenar i samband med fångst av fisk*”. Dette er en forklaring som ikke utdypes nærmere og noen videre etnografiske sammenligninger gis ikke. I denne anledning har det heller ikke lyktes i å finne noe litteratur om plaskestener med fure. Her vil det bare legges frem en mulig teknisk forklaring der redskapet fungerer som et lodd: Loddet kastes, fiskens skjebne besegles i det loddet treffer vannflaten, for repet følger etter og bryter vannlinjen langsetter med et piskesnert. På den måten vil man kunne lage uro over et helt elveleie samtidig og jage fisken samlet mot et nett. Hvorvidt teorien fungerer i praksis, med all den jobb det er å lage et langt nok rep, må prøves ut i sommerkvelder som denne avhandlingen ikke rommer.

9.5 Søkker til forskjell fra køller

Endre Elvestad har undersøkt fiskeredskaper som ligger i magasinet i Vitenskapsmuseet i Trondheim. I sin hovedfagsavhandling ved NTNU, *Typologi som arkeologisk praksis – En analyse av klassifiserte fiskeredskaper fra Trøndelags historie* (1998), redegjør han for ulike typer søkker som var i bruk i steinalder og bronsealder. Materialet Elvestad tar for seg er datert ut fra funnkonstellasjoner med andre typer gjenstander som relativt sikkert kan dateres til steinalder eller tidlig bronsealder. Søkkene fra Nord- og Sør-Trøndelag er i disse periodene delt inn i tre typer:

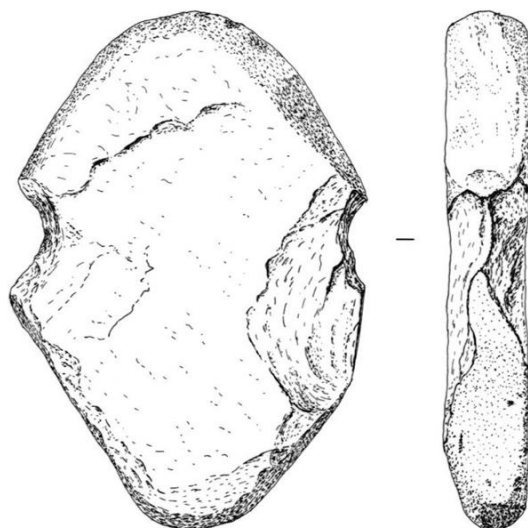
1. Svakt ovale eller runde søkker med en omgående fure. I de tilfeller hvor det er svakt ovalt er furen omgående i søkkets lengde.
2. Søkke som er ovalt og som spisses mot begge ender. Furen går i lengderetningen over de spisse endene.
3. Søkke med en oval bredside, en oval smalside, med er ovalt tverrsnitt. Typen har to furer, en på langs og en på tvers (Elvestad 1998:61).

Ingen av disse typene sammenfaller med redskapsmaterialet som danner grunnlaget for skaftfurekøllene i Hedmark. Søkkene har en fure som gjennomgående går i lengderetningen, i motsetning til køllene hvor den sirkler seg i bredderetningen. Når det gjelder søkker fra jernalder og nyere tid redegjør Elvestad for en rekke forskjellige typer der alle bortsett fra en har furen plassert i bredderetningen. Det Elvestad (1998:67) gir betegnelsen Type 2 er i likhet med skaftfurekøllene en rundoval rullestein med omgående breddefure. Dateringen på denne typen søkker strekker seg fra yngre jernalder til sen middelalder.

Ut i fra Elvestads analyse av søkkematerialet i Vitenskapsmuseet er det ingenting som tyder på at det skulle være tvil om hva som har vært skaftfurekøller og hva som har vært garn eller fiskesøkker. Dog må man ta i betraktning at søkkene Elvestad tar for seg tilhører kystens maritime miljø, noe som kan bunne ut i andre tradisjoner enn det særskilte innlandsfisket har å by på. Klassifiseringen inneholder for eksempel ingen av Indrekos Type A som man finner ved elver og innsjøer i Norge og Sverige. Elvestad viser ikke til furens bredde, men det virker ut fra tegningene som disse furene er mye smalere enn de på køllene, hvilket naturligvis skyldes ulik tilpasning til garn og liner kontra skaft.

9.6 Indrekos type A

Ved lokaliteten Rødstranda ved Rena elv ble det blant alt det andre littiske materialet funnet et redskap av Indrekos type A, figur 25, hvilket uten tvil må sees som et garnsøkke. Rødstranda er dermed en av flere lokaliteter i Skandinavia som inneholder både søkker av type A og skaftfurekøller av type D (Lundberg 1997:111). Det at begge typene forekommer i samme kontekst kan være en medvirkende årsak til feiltolkninger, der man ser dem som to deler av samme garnsystem. En rekke med type A, som raskt kan fremstilles i lik vekt, har mest sannsynlig blitt bundet fast til undertelnen av et garn slik at det står noenlunde rett i vannet. Derifra er det ikke langt til å tolke køllene som tunge hjørnesøkker som holder det hele på plass. Det er derimot et moment som viser at Type A og Type D ikke henger sammen som redskap. Type D har slagflater og knusemerker som viser at de må ha vært køller, hvilket er selve kjernepunktet i denne avhandlingen og som det ble redegjort for i materialanalysen. Tolker man Type A som søkker og Type D som beinknuserer kan dette tolkes som variasjon i næringstilfanget, der både fisk og kjøtt gikk inn i menyen på en mulig sesongbasert lokalitet.

**Figur 25: Indrekos type A funnet på Rødstranda,
tegning av Synnøve Thingnæs.**

9.7 Beverfangst

Det er likevel fullt mulig at søkket og skaftfurekøllen på Rødstranda har stått i direkte forbindelse med hverandre i en fangstsituasjon. I undersøkelsen av Bukkhammeren i Innerdalen ble det funnet et lignende søkke. Beinmaterialet her i fra indikerer at fangst av bever var en sentral aktivitet for menneskene som oppholdt seg i helleren i bronsealder og inn i eldre jernalder. Lil Gustafson (1990:30) har knyttet søkket opp mot fangsten av bever ved bruk av nett, en metode som er kjent fra etnografiske studier. Fangstmetoden er den eldste kjente og mest brukte i tradisjonelle fangstsamfunn, og krever utstyr som nett eller flettet bur og en kølle. Beveren blir fanget ved at nettet eller buret settes utenfor beverhytta, et velplassert kølleslag sørger for at det verdifulle beverskinnet ikke blir ødelagt. Ved Rena elv er det fra arkeologiske utgravinger funnet bein av bever både fra Stræten terrasse og fra Rødsmotuftene (Boaz 1997).

9.8 Klubbefiske

Skaftfurekøllenes klare tilknytning til vassdrag er også foreslått å ha direkte tilknytning til fisket. Indreko (1956:17) mener at skaftfurekøllene kan ha vært brukt til klubbefiske. Denne typen fiske foregår ved at man sitter på isen og slår på denne når fisken er rett under. Fisken besvimer av trykket og man slår hull i isen og tar den opp. Uuno Taavi Sirelius (1932:68) skriver bl.a. følgende om klubbefiske i sitt verk "Finnlands folkliga kultur": "*I dvinska Karelen användes vid klubbefiske bl.a. en stenkula, bestående av en midt på något smalare*

sten samt et skaft av en dubbelvikt häggvidja". I den forbindelse er det bemerkelsesverdig at skaftfurekøllene i Hedmark er funnet ved noen av de beste fiskeplassene som for eksempel ved Osensjøen, Rena elv og ved Ljøra og Røa. Det faktum at man finner skaftfurekøllene ved de gode fiskeplassene kan naturligvis også komme av fiskeplassene i seg selv var naturlige lokaliteter å oppholde seg på.

Kapittel 10

KOBBERUTVINNING OG SKAFTFUREKØLLENE I HEDMARK

Steinkøllen er det vanligste arkeologiske bergverksredskap som er funnet for drift i hard stein før jernbrukende tid (Janzon 1984; Craddock & Lang 2003). Køllehodene er funnet ved bergverk over hele verden, og ser ut til å ha vært en vanlig løsning for å bryte opp berget.

10.1 Kobberutvinning i forhistorisk tid?

I Skandinavia er det ikke kjent noen utvinning av kobber i forhistorisk tid. Her er det ingen kjente forekomster av metallisk kobber, mens sulfidisk kobber derimot har vært gjenstand for stor industriell virksomhet. Den sulfidiske kobbermalm må først slås i stykker og rostes, før man kan utvinne kobberet. I Norge har man utvunnet kobber blant annet på Hjerkin, på Røros, Løkken i Meldal og i Sulitjelma, men ingen av disse stedene har spor av forhistorisk utvinning (Kock Johansen 2000:26). I den sammenheng påpeker Kock Johansen at frisiske tollister fra 1000- og 1100-tallet skal ha opplysninger om import av norsk kobber, hvorefter han utleder følgende: *”Det ville kanskje gitt fruktbare resultater hvis en undersøkte de aktuelle steinklubbene mikroskopisk med henblikk på kobberrester i slagendene”* (Kock Johansen 2000:27). Selv om det aldri er direkte påvist trekker flere forskere (Janzon 1984, Kock Johansen 2000, Stenvik1988) frem en mulig kobling mellom skaftfurekøllene og kobberutvinning i Skandinavia i forhistorisk tid. Teorien bygger på en intersubjektiv antagelse om at fortidens mennesker i Skandinavia så mulighetene for å finne metalliske grunnstoffer i eget område da de begynte å importere bronseobjekter. Antagelsen er ikke urimelig sett i lys av at mennesker omtrent femten hundre år senere i samme område hurtig lærte seg å utvinne jern av myrmalm. Gamle metallurgiske tradisjoner har man avdekket kun få kilometer unna Osensjøen ved skaftfurekøllenes bredder. Et av de hittil største arkeologiske utgravingsprosjektene i Norge, Gråfjellprosjektet, har avdekket jernutvinning fra tidlig middelalder i nærmest industrielt format. Det er likevel ingenting som tyder på at jernvinneteknologien har noe å gjøre med skaftfurekøllene, selv om køllene kan ha vært i bruk inn i jernalderen.

At mennesker i Skandinavia har utvunnet kobber i forhistorisk tid, med den påfølgende virkning det ville hatt på mennesker og samfunnsorganisasjon, er en svært interessant

arbeidshypotese. Men som materialgjennomgangen av skaftfurekøllene i denne avhandlingen viser er det ikke direkte indikasjoner på disse har blitt brukt i til kobberutvinning.

10.2 Diskusjon om kobber og køller

Hvis skaftfurekøllene i Hedmark skulle blitt brukt til kobberutvinning, hvorfor finnes de da for det meste ved vann og elver? At funnfrekvensen er høy ved vann og elver er som før nevnt naturlig med tanke på bruksområdene i naturen, nå som i forhistorien. Her ligger også selve råmaterialet til skaftfurekøllen, rullesteinen. Kan det så tenkes at skaftfurekøllene har blitt tildannet og fått sine fure der man fant rullesteinen, for så senere å skulle brukes til kobberutvinning? Det er i så fall mulig å se for seg at de ha blitt lagt igjen som en type depot, for siden å skulle fraktes til i dag ukjente bergverk. Flere skaftfurekøller er funnet parvis, og ved Osensjøen har man to eksempler på trioer med skaftfurekøller som med sikkerhet er funnet i nærhet av hverandre. Den ene trioen med køller (C33111f, g og h) består av køller som skiller seg markant ut. To av disse er forholdsvis store og ikke av rullestein, der de har fått furens merke i en type ubehøvlet konglomerat. De to spesielle skaftfurekøllene må ha vært benyttet for en form for grovarbeid, og de har helt sikkert ikke vært beinknuser da de mangler en funksjonell slagflate. Det er dog ingen synlige spor av kobber på noen av disse. Det nærmeste man kommer kjente kobberforekomster i fra Osensjøens store køllemateriale er Alvdal/Tronfjell drøyt 100 km mot nordvest. Men før man i tankegange går dit er det hensiktsmessig å stoppe opp ved Rena Elv, 17 km ned i dalen vest for Osensjøen.

I 2002 gjorde Norsk institutt for vannforskning (NIVA) en overvåkning av vannkvaliteten i Regionfelt Østlandet, blant annet ved de samme elvegrunner som utgravingene ved Rena elv foregikk. Hovedmålsettingen for overvåkingen var å dokumentere eventuelle endringer i vannkvaliteten både som følge av anleggsarbeider og som følge av skyte- og øvingslokaliteter. Det ble valgt ut 10 forsøkslokaliteter rundt omkring i regionfeltet, og alle viste normale verdier bortsett fra en. Lokaliteten Flåtestøa som representerte Rena elv, og som ligger svært nær funnstedet for skaftfurekøllene, viste en markert forurensing. Denne lokaliteten var markert forurenset med kobber. NIVA kom til at årsaken høyst sannsynlig ligger i at elven tilføres vann fra øvre deler av Glåma som forurenses fra tidligere gruvevirksomhet i Rørosdistriktet og Nord-Østerdalen, der det overføres til Rendalen via kraftreguleringen (NIVA 2002:5, 11, 17).

Med påvisningen av kobberforurensingen i Rena elv er det likevel fort gjort å gå i forlokkende tankegange langs bredden på jakt etter en nærmere kobberkilde i forhold til køllene. Og kanskje er det en mulighet for at det er det menneskene i forhistorien har gjort. For skal man søke etter edle metaller er det naturlig å gå langs elver og vann der vegetasjonsteppet viker til side. Ved vann og elvers bredder kan man lettere ha registrert de geologiske forhold i jakten på de årer man ønsker å utvinne. At køllene i Hedmark opptrer i konvensjonelle jaktkontekster med flateretusjerte pilespisser i kvartsitt kan også sammenfalle med at de samme mennesker også var på jakt etter kobber. For eksempel viser funnutbredelsen av metallsaker av arktisk type at jegere og fiskere var bærere av denne kulturen.

Som det tidligere er gjort rede for ble det under utgravingene ved Rena elv (KHM's Rena elv prosjekt) i 2006 og 2007 funnet to skaftfurekøller, den ene på lokaliteten Svingen, den andre på lokaliteten Rødstranda. Av kølle C55553 type D fra Svingen har man bare funnet den ene halvdelen som er delt på langs, og har store knusemerker i de resterende slagflatene. Dette skulle indikere bruk med stor belastning mot hardt materiale. På bakgrunn av dette ble denne køllen undersøkt med et scanning elektron mikroskop (SEM) der enhver metallforekomst blir synlig. Konklusjonen ble at det ikke var noen spor etter kobber på skaftfurekøllen fra Svingen (Persson 2006). Skaftfurekølle C56208 som ble funnet på Rødstranda var også av type D, og var også delt på langs, men her lå delene ved siden av hverandre. Også denne bærer med andre ord tegn på stor belastning, men man er ikke nærmere kobbersporet av den grunn. Det synes i det hele tatt ikke formålstjenelig at man skulle bruke en skaftfurekølle av Type D til bryting i kobberberget. Skulle man først bryte opp berget ville det vært mer praktisk med en kølle av Type B som er buttere i formen. Et annet moment er at tunge køllehoder brukt i bergverk, som for eksempel de i Rudna Glava i Serbia, ansees å ha blitt manøvrert som vidjeslynger (Janzon 1984:2). Skaftfurekøllene i Hedmark har ikke den type skader man kan forvente etter slyngebruk. En stein i en slynge ville fått knusemerker også på sidene, køllene i Hedmark har i all hovedsak knusemerker i endene. Sammenligner man bilder fra køller brukt i bergverk (Janzon 1984, B. R. Craddock & P. T. Craddock 2003) ser man også at disse bærer tydeligere preg av hard bruk enn køllene i Hedmark.

Kapittel 11

ETNISITET OG SOSIAL ORGANISASJON

11.1 Om begrepet "same"

Den senere tid har det i Norge kommet arkeologiske tolkninger på etnisitet som minner om Ahnenerbes forskning på 1930- og 40-tallet. Det er forstemmende å se hvordan man for eksempel i NOU 2007:14 feiltolker arkeologisk materiale for å slå politisk mynt. I denne norske offentlige utredningen (NOU 2007:14, side 41) skiltes man med overskriften *"Samer i Åmot i yngre steinalder"*. Konklusjonen på kapittelet er som følgende: *"På grunnlag av store utgravinger i Åmot i Sør-Østerdalen mener arkeologer at det er mye som tyder på at den yngre jernalderkulturen i dette området var samisk, og at samisk må ha vært dominerende i Østerdalen i hvert fall fram til 700-tallet e. Kr."* (NOU 2007:14, side 42). Fra der man snakket om den første "nordmann" og senere prøvde å gi historien avstandens fylde med begreper som "germaner" og "norrøn", er man i dag i en situasjon der begrepet "same" er i bruk med tusenårs tilbakevirkende kraft. Tendensen kan eksemplifiseres enda tydeligere i et intervju i forskningsmagasinet Apollon (1/2008:15) der Bergstøl kommenterer sin doktorgradsavhandling på følgende vis: *"Oppgaven min gir støtte til at det har bodd samer i Sør-Norge i minst 2500 år og at samene har utviklet seg fra den samme steinalderbefolkningen som "nordmenn"..."* Ut i fra dette ser man at 2500 år gamle samer greier seg fint uten anførselstegn på samme sted som 2500 år gamle "nordmenn" trenger det.

Skaftfurekøllene i Hedmark kan være et bindeledd mellom forhistoriens mennesker og oss som lever i dag. Men skal man begripe historiens - eller snarere historienes - kompleksitet må man nytte en bevisst og redelig begrepsbruk. Det gjenstandskomplekset som reflekteres rundt skaftfurekøllene i Hedmark viser i så måte til identiteter som må ha vært i en stadig prosess og forandring. Menneskene som brukte køllene verken kan eller bør stemples med bestemte begreper som vi bruker på identiteter av i dag. I så måte er tesen i denne avhandlingen at skaftfurekøllene i Hedmark er rester av hybriditetsstrukturer. De er rester av jeger- og sankergrupper i et område som i bronsealderen og inn i jernalderen var under stadig press fra ytre grenser. Kulturteoretikeren Homi Bhabha (1990:210) kaller et slikt område for "det tredje rom". Bhabhas hybriditetsperspektiv betoner at kulturer ikke er homogene men består av mange ulike fraksjoner og individer som baserer sin etnisitet, erfaring og identitet på ulike grunner. Til eksempel mener Bhabha at det er umulig å snakke om en essensiell og enhetlig

urbefolkning i et ”tredje rom” der det stadig pågår en hybridiseringsprosess. Den kontinuerlige prosessen består av en mengde forskyvninger i småskala og forandring av etablert praksis.

11.2 Hybridisering

Hybridiseringsprosessen kan sees i forhold til det materialet man finner i kontekst med skaftfurekøllene. Det bringes nye elementer inn, bruk av skiferredskaper som tradisjonelt peker mot nord, bruken av flint som peker mot sør, mens den stadig større bruken av lokal kvartsitt kanskje viser en bevissthet på egen kultur og identitet. Skaftfurekøllene speiler således et gjenstandskompleks som indikerer at menneskene i sin identitet og etnisitet er i en stadig prosess. Dette perspektivet på etnisitet slo som kjent igjennom med Fredrik Barths (1969) innledning til artikkelsamlingen *Ethnic Groups and Boundaries*. I denne sammenheng er det naturlig å vise til forholdet mellom furer og baggarer som blir beskrevet av Gunnar Haaland(1969) i samme artikkelsamling. I Sudan er det furene som er fastboende jordbrukere, mens baggarer er kvegnomader. De lever i en økonomisk komplementaritet, der de er gjensidig avhengig av å handle med hverandre og samtidig har klare oppfatninger av sine gjensidige kulturelle forskjeller. I artikkelen beskrives det hvordan furene gradvis kan bli baggarer om de antar et nomadisk levesett.

Hilde Amundsen (2005:67) har skrevet flere artikler om kulturtradisjonene i Hedmark i neolitikum og bronsealder. Hun ser spesielt på Åmot, kommunen med flest skaftfurekøller i Hedmark, som et sted for regionale kulturmøter og etniske relasjoner. Amundsen plukker opp tråden fra Hagen om en gjennomgående kultur- og næringsgrense som fulgte det klimatiske og økologiske skillet mellom kambrosiluområdene i sørvest og taigaen, det store barskogbeltet, i nord og nordøst. Skillet går omtrent ved Åmot, der det representerer en *kulturdualisme* mellom jordbruk og fangst. Amundsen finner i gjenstandsmaterialet tendenser på at begge områder inneholder gjenstander knyttet opp mot den andre kulturtradisjons artefakter. Ut i fra dette mener Amundsen at det har eksistert kontakt i spenningsfeltet mellom to ulike kulturer.

11.3 Fra skaftfurekølle til beinknuser

Av alle de gjenstander som preger jegersamfunnets gjenstandskompleks i Hedmark kan nettopp skaftfurekøllene ha vært selve symbolet på og uttrykket for en kompleks etnisk identitet. I den anledning bør man gå i tankegange tilbake til Osensjøen. ”*Osen er skogsjøen*

framom alle sjøer. I øde ensomhet ligger den bortgjemt og avsides midt mellom Glommas og Trysilelvas alfarveger.” (Hagen 1946:83). Står man i dag ved bredden og skuer utover vannet er det lite som tyder på at denne sjøen noen gang skulle ha vært en folkegruppes axis mundi. Det like fullt det som er fremkommer når man studerer det arkeologiske materialet. Osensjøen var et økonomisk og ideologisk senter for en gruppe mennesker i bronsealder og inn i eldre jernalder. Skaftfurekøllene utgjør knutepunktene i det tilhørende gjenstandskompleksets distribusjonsnettverk. For nettopp skaftfurekøllene var denne hybride gruppens diagnostiske kjennetegn, som knutepunkter i ett nettverk som fanget opp ett av menneskenes mest basale behov; maten.

Den tyske filosof Ludwig Feuerbach uttrykte at ”Der mensch ist was er isst” (mennesket er hva det spiser). På norsk er dette ofte oversatt med ”du er hva du spiser”, hvilket dreier mot et fokus på individets kulinariske muligheter i den globaliserte verden. I forhold til menneskene som beskjeftiget skaftfurekøllene, ville dette sitatet kunne omskrives på forskjellige måter. Maten må ha vært et av de fortidige samfunns største fellesprosjekt, derav ”vi er hva vi spiser”. Den som drakk det varme blodet fra elgens strupe følte antageligvis en annen kraft, og delte en annen erfaring, enn den som holdt seg til hvetebollen, derav ”vi er hva vi ikke spiser”. Derfor var det kanskje snarere; ”vi er dem vi spiser”. Det som i alle fall er helt sikkert er at ”vi er der vi spiser”. Og der man spiste, brukte man en skaftfurekølle.

Som materialanalysen indikerer ble skaftfurekøllene utviklet, eller snarere perfektionert, ved området rundt Osensjøen. Ved ”skogsjøen framom alle sjøer” foregikk en produksjon og en reproduksjon i krysningspunktet mellom økonomi og ideologi, beskjeftigelsen av køllene var både en praktisk og en symbolsk handling. At skaftfurekøllene var i bruk i dagliglivet, som habitus ved uthamringen av egen identitet, viser tallrike antropologiske eksempler. Men det finnes også eksempler på at køllene ble brukt i seremonielle tilstelninger, der man i brudd med habitus nettopp gikk til margen på de daglige disposisjoner. Også her kom den gamle ”beinknuseren” til sin rett. Kanskje kan man ved hjelp av etnoarkeologi åpne opp for mulige forklaringer på hva som kan ha foregått i en slik forhistorisk tankegange.

11.4 Etnografiske eksempler

I Hedmark har funn av skaftfurekøller ofte fått betegnelsen ”beinknuser” i tilvektskatalogen. Betegnelsens opphav kan ligge både hos finneren og innberetteren. Den folkelige betegnelsen ”beinknuser” er etter min erfaring fremdeles eksisterende hos en historieinteressert del av

lokalbefolkningen i Hedmark. Lokale betegnelser på typisk lokale arkeologiske gjenstander kan gi begrepsanvendelsen både allmenn og akademisk legitimitet. Dette fordi det ofte, som allerede eksemplifisert, ligger en lang struktur av ”skjult” kunnskap i den muntlige tradisjonen. I betegnelsen ”beinknuser” ligger det en direkte funksjonell determinasjon. Betegnelsens presisjon avhenger således av hvor vidt køllene er brukt til å knuse bein i det aktuelle området.

Adolf Erik Nordenskjöld beskriver fra sin reise 1882 hvordan Tsjukterne i Sibir benytter seg av skaftfurekøller. Til beskrivelsen hører det med hvordan kvinnene hovedsakelig bruker køllene til å knuse knokler for å få tak i beinmarg. I 1919 konstaterer Harald U. Sverdrup på overvintring hos tsjuktsjerne at ”benknuserhammeren svinges stadig av de unge koner” (Sverdrup 1938:51). På andre siden av Beringstredet er Helge Ingstad (1952:113) vitne til at skaftfurekøllen taes i bruk som beinknuser blant Nunamiutene i Alaska:

Figur 26: Bilde fra Ingstad (1952). Undertittel: ”Qutuk knuser reinknokler med en steinhammer. Massen blir etterpå kokt og fett utvunnet.”

Det synes helt klart at beinknuseren stadig har vært i sving i dagliglivet hos reinsdyrbaserte folkeslag. I følge Arthur E. Spiess (1979:24) er det blant folkene på Nordkalotten en konstant krysskulturell preferanse for visse deler av reinsdyret. Ettertraktet er ribbein, hode, bryst og

generelt de deler som inneholder mest fett. I så måte er beinmarg spesielt ettertraktet med sitt høye fettinnhold. Så fremt dyrene ikke har sultet har en del av kroppens fettreserver trukket inn i beinmargen. Etter at kjøttet er rensset fra beinene blir de lagt for å tørke en dag. Hvis de ligger lenger smaker margen ”sterkt”. Oftest blir et reinsdyrskinn lagt på bakken, og en stor stein blir plassert oppå den. Langbein som inneholder marg blir knust på steinen og åpnet slik at man kan utvinne det dyrebare innhold. Andre bein med mindre fettinnhold blir også knust og lagt sammen med langbeinfragmentene i margutvinningsprosessen. Og som Spiess sier: ”Before axes were common stone hammers were used” (1979:25).

11.5 Å banke på - til ånde verdenen

Georg Henriksen (1973) går i sin monografi ”Hunters in the Barrens” inn i selve margen av beinkomplekset. Henriksen beskriver detaljert hvordan og hvorfor knusing av reinsdyrbein var det viktigste ritualet hos Naskapiene på Labrador. Ritualet, kalt Mokoshan, ble holdt for å godgjøre reinsdyrånden og sikre fremtidig jaktlykke, spesielt på reinsdyr. Reinsdyrånden, viss navn var Katipinimitaoch, var den aller høyeste ånd og herre over alt. Mokoshan ble gjennomført så ofte som en gang i uken, i et telt der alle jegerne deltok. Hele ritualet kunne ta opp til 12 timer. I dagene forut hadde hver jeger gitt langbeinene av felte reinsdyr til *wotshimao osken*, ”den fremste mann av beinene”, som så hadde samlet dem opp.

Ritualet begynte med at hver jeger satt rundt ovnen i teltet og fikk utdelt hver sin haug med bein som de begynte å skrape rene for kjøtt. Kjøttet ble så kokt. Den eneste som ikke deltok i skrapingen var ”*wotshimao osken*”. Han satt derimot bakerst i teltet og slo av de to endene på hvert av de renskede bein med en kølle eller en øks. Beinendene som inneholdt marg ble knust til en grovkornet masse. For å unngå at noe gikk til spille var det hengt opp skinn som fanget opp eventuelle splinter, falt noe på gulvet ble det umiddelbart plukket opp. Massen fra de knuste beinene ble puttet i en stor kjele og kokt. Hver jeger tar så med noe av fett i kjelen opp i et mindre kar. Hver mann var også her ekstremt forsiktig med at intet av fett gikk til spille, hvilket i motsatt fall ville ha betydd stor ulykke. Skjeen som ble brukt til å skumme fett med gned jegerne gjennom håret slik det ikke ble noen rester igjen. Deretter kom jegerens familie og konsumerte fett med dem. Mens beinsplintene ble kokt hadde *wotshimao osken* jevnlig knust bein i begge ender. Det var vanlig å bruke langbein fra 30 reinsdyr i et ritual, hvilket betydde 120 bein totalt, der intet fikk gå til spille. Man skulle dermed anta at det her var behov for beinknuser av god kvalitet.

I forhold til de etnografiske eksemplene må det understrekes at køllene i Hedmark har blitt brukt som beinknusere mer på elg enn på reinsdyr. Klimaet har vært vesentlig mildere, og behovet for beinmargsfett har ikke vært like stort. At menneskene som svingte skaftfurekøllene har nytt godt av beinmarg kan det likevel ikke være noen tvil om.

Kapittel 12

KONKLUSJON

Skaftfurekøllene i Hedmark er en viktig del av et gjenstandskompleks som stammer fra jeger og sankergrupper nord og øst i fylket. De geologiske undersøkelsene viser at køllene har blitt produsert i samme område som de er funnet. Mikroskopanalysene indikerer at det er lite sannsynlig at køllene har blitt brukt til kobberutvinning, de fleste køllene har blitt benyttet på ”mykt” materiale, som for eksempel bein. Køllenes skaftfure er prikkhugget, i tillegg har køller av type D prikkhugde slagflater. Det er stor variasjon i presisjonsnivå i prikkhuggingen, og selv en så ”enkel” redskapstype som en skaftfurekølle har krevd stor grad av kunnskap om håndverket. Man kan ikke overse de utfordringene det må ha vært å feste køllehoder på flere kilo til et skaft og få det hele til å bli et funksjonelt redskap. Slitesporene viser at de fleste verktøymakerne har bestått denne utfordringen med glans.

Som redskapstype har køllene antagelig fungert som multiverktøy, brukt til ulike formål, men med en spesiell kontekst til jakt. Etnografiske observasjoner knytter redskapstypen som sådan til nettopp beinknusing, både i hverdagslivet og i viktige ritualer. I Hedmark finnes skaftfurekøllene langs elver og vassdrag, hvilket er naturlig i forhold til boplasser og oppholdssteder. Det er mulig at køllene også har blitt brukt i direkte forbindelse med vann, slik som klubbefiske og beverfangst.

Funnspretningskartene viser at skaftfurekøllene er sentrert i en akse ved Osensjøen, og at området har vært spesielt viktig for de som benyttet seg av dette redskapet. Dette området har også vært et møtepunkt mellom forskjellige kulturer med basis i henholdsvis jordbruk og jakt. Skaftfurekøllene kan således ha spilt en viktig rolle i en hybridisert befolkning, som markører i et samfunn som stadig har vært i kontakt med mennesker ”utenfra”. Sammen med køllene inngår pilespisser av ringsakerkvartsitt, samt redskaper og våpen av skifer og flint. Dette kan indikere påvirkning fra mennesker både nord og syd. Noen jordbruksrelaterte gjenstander, slik som flintsigdene, gjenspeiler at brukeren av skaftfurekøllene har hatt direkte samband med bønder.

Som det fremkommer av kontekstanalysene har de ulike typene skaftfurekøller blitt brukt på samme tid og sted. Dette bekreftes også av funnspretningskartet. Det er dermed sannsynlig at

de ulike typene har blitt benyttet til ulike formål. Som det fremkommer av køllenes kontekst kan de settes inn i en vid dateringsramme, de opptrer med sikkerhet i bronsealder og kan hende langt inn i eldre jernalder. Tatt alt dette i betraktning har skaftfurekøllene i Hedmark en særegen betydning, de representerer ikke bare seg selv, men også en redskapstype som er benyttet av mennesker over store deler av verden.

LITTERATURLISTE:

Ambrosiani, B., Werdelin L., Lahtiperä P., Zachrisson I. og Iregren E. 1984: *Gravfält i fångstmarken: undersökningarna av gravfälten på Smalnäset och Krankmårtenhögen, Härjedalen*. Rapport/Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer; 1984:6. Stockholm.

Amundsen, H. R. 1999. (Red. Fugletvedt, I. Gansum, T. Opedal, A. Og Myhre, B.) *Et Hus med mange rom: vennebok til Bjørn Myhre på 60-årsdagen*. Dokumentet er del av serien AmS-rapport, bind 11. Arkeologisk museum i Stavanger.

Amundsen, H. R. 2005. Åmot i neolitikum og bronsealder – i lys av store kulturtradisjoner, regionale kulturmøter og etniske relasjoner. I K. Stene, Amundsen, T. Og Skare, K (red). *Varia 59. "Utmarkens grøde". Mellom registrering og utgraving I Gråfjellsområdet, Østerdalen*. Kulturhistorisk museum, fornminneseksjonen, Oslo. s. 67-105

Apel, J. 2001. *Daggers, Knowledge and Power*. Coast to coast-book 3. Coast to coast project. Uppsala.

Appolon 18, 2008 nr1. *Elgsamer i Østerdalen*. s. 14-15

Axelsson T. & Strinnholm A. 2003. *Den neolitiska bärnstenen från centrala Västergötlands megalitgravar*. In Situ, Göteborgs universitet.

Barth, F. 1969. *Ethnic groups and boundaries : the social organization of culture difference*. Bergen, Universitetsforlaget.

Baudou, E. 1953. *De svenska holkylxorna under bronsåldern. Fornvännen. Meddelanden från K. Vitterhets historie och antikvitetsakademien och svenska fornminnesföreningen*. 241-261.

Bergstøl, J. 2008. *Samer i Østerdalen? : en studie av etnisitet i jernalderen og middelalderen i det nordøstre Hedmark*. Acta Humaniora. The humanistiske fakultet. Universitetet i Oslo, Oslo.

Bhabha, H.K. 1990. *Nation and narration*. London, Routledge.

Bjørn, A. 1926. *Tidlig metalkultur i Østnorge*. Særtrykk av Oldtiden.

Bjørn, A. 1934. *Hedmarks steinalder*. Oslo

Boaz, J. 1997. *Steinalderundersøkelsene på Rødsmoen*. Varia 41. Universitetets Oldsakssamling. Oslo.

Bolstad, G. 1980. *Femunden : utnyttelsen av naturgrunnlaget i steinalder og eldre jernalder*. Magistergradsavhandling, Universitetet i Bergen. Bergen

Brøgger, A. W. 1925. *Det norske folk i oldtiden*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Serie A, Forelesninger, bind 6a. Oslo. Aschehoug

Brøgger, A. W. 1942. *Glåmdalen i oldtiden*. Bergen

Craddock, P.T. 2003. *Mining and metal production through the ages*. London. British Museum Press.

Dobres, M.-A. and Hoffman, C. R. 1999. *Introduction: A Context for the Present and Future of Technology Studies*. The Social Dynamics of Technology: Practice, Politics, and World Views. Washington, D.C.. Smithsonian Institution Press. s. 1-19.

Dobres, M.-A. 2000. *Technology and social agency : outlining a practice framework for archaeology*. Oxford, Blackwell Publishers.

Eigeland, L. C. 2006. *Blod fra stein : en eksperimentell tilnærming til råstoffstrategier og teknologiske tradisjoner i sørøst-norsk senmesolitikum*. Hovedoppgave i arkeologi, Universitetet i Oslo. Oslo.

Eikrem, K. 2005. *Bronsealder som sosial konstruksjon: faghistorisk analyse av norsk bronsealderforskning på 1900-talet*. Masteroppgave i arkeologi - Universitetet i Oslo, Oslo.

Eilertsen, K.S. 2007. *Holkøksene fra Vestlandet: tid, rom og funksjon*. Masteroppgave i arkeologi - Universitetet i Bergen, Bergen.

Elvestad, E. 1998. *Typologi som arkeologisk praksis: en analyse av klassifiserte fiskeredskaper fra Trøndelags forhistorie*. Hovedoppgave i arkeologi - Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet. Trondheim.

Fretheim, S. 2002, *Steinalderminner i Alvdal Vestfjell : utsnitt av livsmønstre gjennom 6500 år / Silje Elisabeth Fretheim*. Hovedoppgave i arkeologi, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim.

Fuglestad, I. 1992. *Svevollen : et senmesolittisk boplassområde i det østnorske innland*. Avhandling for Magistergrad, Universitetet i Oslo, Oslo.

Giddens, A. 1984. *The constitution of society : outline of the theory of structuration*. Cambridge, Polity Press

Gjessing, H. 1920. *Rogalands Steinalder*. Stavanger

Gjessing, G. 1942. *Yngre steinalder i Nord-Norge*. Bind 39, Oslo, Aschehoug.

Glørstad, H. 2002. Østnorske skafthullhakker fra mesolitikum. Arkeologisk og forhistorisk betydning – illustrert med et eksempelstudium fra vestsiden av Oslofjorden. *Viking* 2002. Norsk Arkeologisk Selskap

Gollwitzer, M. 1996: Arkeologi - en vitenskap uten grenser. Et eksempel fra Midt-Skandinavia. *Nicolay* (69/70): 34-40.

Gustafson, L. 1990. Bukkehammeren, en beverfangstplass i Innerdalen, Kvikne. *Viking* *LIII*. s21-49.

Hagen, A. 1946: Frå innlandets steinalder: Hedmark fylke. *Viking* X. s. 1-93. Oslo.

Hansen, E. 2007: *Knakkesteiner : en ny kilde til kunnskap i analyser av steinalderlokaliteter*. Hovedoppgave i arkeologi, Universitetet i Oslo, Oslo

Hamsun, K. 1997. *Markens Grøde*. Århundrest bibliotek, Den norske bokklubben.

Heidegger, M. 2007. *Væren og Tid*. Oslo. Pax

Henriksen, G. 1973. *Hunters in the Barrens: the Naskapi on the edge of the white man's world*. Institute of Social and Economic Research, Memorial University of Newfoundland.

Högberg, A. 2008. *Rapport av mindre analys av flintmaterial från Rødstarnda og Melvold, Norge*. Upublisert rapport ved Malmö Kulturmiljö. Topografisk arkiv/Gråfjellprosjektet, Kulturhistorisk Museum, Universitetet i Oslo.

Holm, L. 1991: *The use of stone and hunting of reindeer : a study of stone tool manufacture and hunting of large mammals in the Central Scandes c. 6000-1 BC*. Archaeology and environment / University of Umeå, Department of Archaeology. Bind nr. 12

Huizinga, J. 1955. *Homo Ludens: a study of the play element in culture*. Boston, Bacon Press.

Høeg, O.A. 1977. *Vidjer og viuspenniler*. Norge 20, Oslo, Universitetsforlaget.

Indreko, R. 1956. *Steingeräte mit Rille*. Kungliga Vitterhetshistorie-, Och Antikvitetsakademiens Handlingar. *Antikvariske serien 14*. Stockholm.

Ingold, T. 2000. *The perception of the environment : essays on livelihood, dwelling and skill*. London, Routledge.

Ingstad, H. 1952. *Nunamiut: blant Alaskas innlandseskimoer*. Oslo, Gyldendal.

Janzon, G. 1984. *Stenredskap med skafränna : indikation på tidig metallurgi?* Järnkontoret, Stockholm.

Johansen, Ø.K. 2000. *Bronse og makt : bronsealderen i Norge*. Oslo, Andresen & Butenschøn.

Lannarbro, R. 1997. *Det sødra fångstlandet : katalog, Del 3, Övre Österdalälven*. Department of Archaeology, University of Stockholm, Stockholm.

Leroi-Gourhan, A. 1964. *Le geste et la parole*. Sciences d'aujourd'hui. Paris

Loe, E. 1996. *Naiv.Super*. Oslo, Cappelens forlag.

Lundberg, Å. 1997. *Vinterbyar : ett bandsamhälles territorier i Norrlands inland, 4500-2500 f.Kr.*. Doktorgradsavhandling, Umeå universitet.

Mikkelsen, E. 1975. *Jakt og fiske i steinbrukende tid i Hedmark*. Norsk skogbruksmuseum Årbok 1972-1975, s. 87-112. Elverum.

Mikkelsen, E. 1989. *En 6000 år gammel steinalderhytte i Heradsbygd : vinterkvarter for elg og beverfangst*. Årbok for Elverum 1989, s. 39-54. Elverum.

Mjærum, A.J. 2004. *Å gi øksene liv: et biografisk perspektiv på slitte flinkøsker fra sørøstnorsk tidlig- og mellomneolitikum*. Hovedoppgave i arkeologi, Universitetet i Oslo.

Molander, B. 1996. *Kunskap i handling*. Göteborg, Daidalos.

Narmo, E.L. 2000. *Oldtid ved Åmøtet. Østerdalens tidlige histori belyst av arkeologiske utgravinger på Rødsmoen I Åmot*. Rena.

NIVA, 2002. Norsk institutt for vannforskning. Rapport om overvåking av vannkvalitet i Gråfjellsområdet.

NOU 2007:14. Samisk naturbruk og rettssituasjon fra Hedmark til Troms. Bagrunnsmateriale for Samerettsutvalget.

Pelegrin, J. 1990. Prehistoric Lithic Technology: Some Aspects of Research. *Archaeological Review from Cambridge* 9:1 s. 116-125.

Persson, P. 2006. Upublisert rapport om skaftfurekølle C55553. KHM, Oslo

Prescott, C. 1986, *Chronological, typological and contextual aspects of the Late Lithic Period. A study based on sites excavated in the Nyset-Steggje Mountain Valleys*, Årdal, Sogn, Norway. Upublisert, Avhandling, Historisk Museum, Unviersitetet i Bergen. Bergen.

Prescott, C. 1991, Kulturhistoriske undersøkelser Skrivarhelleren. *Arkeologiske rapporter 14*. Historisk Museum. Universitetet i Bergen. Bergen

Prescott, C. 1994, *Paradigm lost, paradigm gained? 150 years of Norwegian Bronze Age research*. Norwegian Archaeological Review, Volum 27, Bind 2, s.87-109.

Rygh, O. 1999. *Norske oldsager*. Trondheim, Tapir.

Simonsen, P. 1974. *Veidemenn på Nordkalotten*. Stensilserie, Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø. Tromsø

Sirelius, U.T. 1932. *Finlands folkliga kultur*. Nordiska Museet, Stockholm.

Sjurseike, R. 1994. *Jaspisbruddet i Flendalen : en kilde til forståelse av sosiale relasjoner i eldre steinalder*. Avhandling for Magistergrad, Universitetet i Oslo, Oslo.

Skjølsvold, A. 1969. Et keltertids klebersteinsbrudd fra Kvikne. *Viking XXXIII*, Oslo.

Solberg, B. 1989. Køller, klubber og hakker av stein. Lite påaktede gjenstandsgrupper i vestnorsk yngre steinalder. *Universtetets Oldsaksamlingens Årbok 1986-1988*. Oslo.

Solberg, B. 2005. (Red. Østmo, E. og Hedeager, L.) *Norsk Arkeologisk Leksikon*. Oslo. Pax.

Solem, S. 2005. *Habitat preference for red deer Cervus elaphus atlanticus in eastern Norway*. Mastergradsgradsoppgave i Naturforvaltning - Universitetet for miljø- og biovitenskap, Ås.

Spiess, A.E. 1979. *Reindeer and caribou hunters: an archaeological study*. New Yorl. Academic Press

Steinbakken, A.H. 2008. *Kunnskap om landskapet : en kontinuitetsanalyse av steinalderen i Nord-Østerdalen*. Masteroppgave i arkeologi. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim

Stene, K (red.) in prep. Steinalderundersøkelser ved Rena elv. Gråfjellprosjektet bind III. *Varia* 76. Kulturhistorisk museum, Fornminneseksjonen. Universitetet i Oslo.

Stenvik, L. 1988. Steinkøller med skaftfure. I. S. Indrelid, S. Kaland og B. Solberg (red): *Festskrift til Anders Hagen. Arkeologiske skrifter. Historisk Museum. Universitetet i Bergen No 4-1988*: 292-300. Bergen.

Sverdrup, H.U. 1938. *Hos tunra-folket*. Oslo, Gyldendal

Vinsrygg, S. 1979. Reiskapar til sanking/primitivt jordbruk? Analyse av steinkøller med bora hol frå Rogaland. *Viking* XLII. S. 27-89

Østmo, E. 1988, *Eableringen av jordbrukskultur i Østfold i steinalderen*. UOS, bind 10, Oslo

Appendix 1

RESULTATER FRA MATERIALANALYSEN

Funn	C-nr	Kommune	Sted	Type	Vekt	Største Lengde	Største Bredde	Furens omkrets	Furens bredde	Furens dybde	Største slagflate	Knuse-spor
1	C25134	Alvdal	Naustermoen	D	1377,3g	10,7cm	10,1cm	26,5cm	3,5cm	0,7cm	8cm	x
2	C26610	Alvdal	Skogheim	B	3378,7g	17,5cm	15cm	35cm	3cm	0,3cm	9cm	x
3	C27675	Elverum	Ø.Grøtting	B	1538,6g	11,8	10,6	30cm	2,5	0,5cm	7,6cm	x
4	C36476	Elverum	Indset	C	2185,3g	15cm	10cm	27,5cm	3cm	0,9cm	7cm	x
5	C31503	Engerdal	Røa	Atypisk	1724g	12,3cm	9cm	26,5cm	3cm	0,3cm	-	-
6	C37541g	Engerdal	Vestgård	B	>4000g	18cm	11,7cm	39cm	3,2cm	0,2cm	-	x
7	C29219	Kongsvinger	Ramsøyen	B	245,7g	7,8cm	5,1cm	14,5cm	2,2cm	0,3cm	2,5cm	x
8	C20576	Nord-Odal	Stormoen	B	1527,4g	15cm	10,1cm	27cm	2,6cm	0,1cm	-	-
9	C25386a	Nord-Odal	Åsli	D	2168g	10,7cm	11,5cm	33,5cm	2,5cm	0,1cm	10cm	x
10	C28756	Ringsaker	Årstad	Atypisk	2019,7g	15,3cm	12,6cm	29cm	3cm	1cm	-	x
11	C38865	Stange	S.Bryni	B	2447,1g	13,5cm	10,4cm	33,5cm	3,4cm	0,3cm	-	-
12	C29757	Stor-Elvdal	S.Brenna	D	722,9g	9,1cm	7,5cm	21,9cm	2,7cm	0,1cm	4cm	x
13	C35066	Stor-Elvdal	Amperhaugen	D	1128,2g	10,8cm	9,1cm	23,5cm	3,5cm	0,1cm	4cm	x
14	C34800	Sør-Odal	S.Disen	Deponert		14cm	11,5cm					
15	C24256a	Tolga	Eggen	D	997,1g	9,7cm	8cm	24cm	3,5cm	0,3cm	6cm	x
16	C24256b	Tolga	Eggen	D	1183,6g	9,7cm	9,2cm	26,5cm	3,2cm	0,3	7,5cm	x
17	C25164	Tolga	Nordgården	B	918,6g	10,4cm	9,6cm	13,5cm	2cm	0,3cm	3,5cm	x
18	C25628	Tolga	Nordset	E	1992,7g	14,6cm	9,4cm	27cm	4cm	0,5cm	7cm	x
19	C26601	Tolga	Os	B	1245,6g	11,9cm	9cm	23,5cm	3,4cm	0,3cm	7,6	x
20	C26917	Tolga	Odden	C	960,9g	13,1cm	7,1cm	19cm	2,2cm	0,6cm	-	x
21	C29779	Tolga	S.Østgård	D	350,3g	7,9cm	5,4cm	16,7cm	2cm	0,2cm	3cm	x
22	C35674	Tolga	Østgården	D	2084,5g	11,4cm	11,1cm	31cm	3,2cm	0,3cm	8cm	x
23	C35883	Tolga	Østgårdseggen	B	1761,8g	14,3cm	10,6cm	27,3cm	4,4cm	0,8cm	6cm	x
24	C4595	Trysil	G. Lørdalen	D	3023,5g	13,4cm	11,7cm	35cm	3,5cm	0,2cm	8,5cm	x
25	C22674	Trysil	Sandvik	C	1010g	14,1cm	8,6cm	20,5cm	2,2cm	1cm	-	x
26	C23697	Trysil	Nymoan	E	2400g	14,1cm	10,5cm	30,5cm	3cm	0,5cm	8cm	x
27	C24400a	Trysil	Kveen	B	661g	9,4cm	7,2cm	21,8cm	2,3cm	0,2cm	3cm	x
28	C24400b	Trysil	Kveen	B	1626,5g	16,5cm	8,7cm	26cm	2cm	0,2cm	-	x
29	C25268	Trysil	Fladmo	B	2196,8g	14,6cm	10,4cm	32cm	3cm	0,2cm	-	x
30	C25541	Trysil	Vådal	B	851,1g	9,6cm	7,9cm	24cm	2,7cm	0,2cm	3cm	x
31	C27360	Trysil	Buflo	C	606,5g	10cm	8,3cm	13cm	2,5cm	0,8	-	x
32	C28606	Trysil	Mørsøybakken	B	1487,7g	11,7cm	10,1cm	29cm	4cm	0,2cm	6,9cm	x
33	C28620	Trysil	Lutnes	E	1845,3g	13,7cm	9,7cm	26,5cm	3,2cm	0,3cm	7cm	x
34	C28500	Trysil	Nybergsund	D	909,1g	8,1cm	8,8cm	24,5cm	3,3cm	0,3cm	8cm	x
35	C28703	Trysil	Ljørdalen	B	1194,3g	13,5cm	7cm	21,3cm	3cm	0,6cm	-	x
36	C29103	Trysil	Floden	E	2325,5g	14,5cm	11,3cm	30,5cm	3cm	0,3cm	10cm	x
37	C34163	Trysil	Drevja	D	2280g	10,7cm	10,8cm	33cm	3,5cm	0,5cm	10,5cm	x
38	C36890a	Trysil	Strand	B	2227,2g	15,3cm	12,5cm	30cm	4,2cm	0,6cm	5,5cm	x
39	C36890b	Trysil	Strand	D	1706,6g	9,9cm	9,6cm	31cm	3cm	0,3cm	9cm	x
40	C39895	Trysil	Bekkelund	C	1354,5g	15,1cm	9,9cm	20,5cm	2,5cm	1,1cm	6cm	x
41	C22689	Tynset	N.Børlie	B	877,3g	10cm	7,5cm				-	x
42	C25142	Tynset	Sverjevollan	B	1506g	12,8cm	10,2cm	27cm	3,3cm	0,3cm	6cm	-
43	C26593	Tynset	Stubsjøen	Deponert		12,3cm	12,1cm					
44	C26872	Tynset	Rennebu	Deponert								
45	C27286	Tynset	Neby	E	2343,1g	15,9cm	10,5cm	29,5cm	3,5cm	0,4cm	4cm	x
46	C27287	Tynset	Telneset	B	516g	7,9cm	7,2cm	21cm	2,5cm	0,2cm	4cm	x
47	C33197h	Tynset	Bubakk	Fragment	385,1g							x
48	C33197h	Tynset	Bubakk	Fragment	317g							x
49	C35894	Tynset	Telneset	C	1830,5g	15,3cm	9,5cm	27cm	3,5cm	0,7cm	-	x
50	C39177	Hamar	Gåsbu	D	1303,2g	11,6cm	10cm	26,3cm	2,3cm	0,2cm	7cm	x
51	C24879a	Åmot	Sandvik	D	395,1g	7,8cm	5,9cm	17cm	2,5cm	0,2cm	4cm	x
52	C27319	Åmot	Fuglesand	C	2257,9g	15,2cm	12,5cm	29cm	3,1cm	0,3cm	8cm	x
53	C27411	Åmot	S.Osen	D	955,1g	11cm	8,7cm	23cm	2,7cm	0,3cm	6cm	x
54	C27412	Åmot	S.Osen	D	1830g	11cm	8,7cm	31cm	2,2cm	0,4cm	9,3cm	x
55	C28231	Åmot	V.Osen	D	1655,9g	12,7cm	9,8cm	31,5cm	3,3cm	0,3cm	10,5cm	x
56	C29106	Åmot	Kilde	D	1953,9g	11,5cm	11,7cm	32,5cm	3,5cm	0,3cm	9cm	x
57	C29123	Åmot	Fuglesand	D	1721g	11,2cm	12,3cm	29,5cm	3,8cm	1cm	9cm	x
58	C29205	Åmot	Fuglesand	B	1407,4g	12,9cm	9,5cm	27cm	2cm	0,2cm	-	-
59	C29461a	Åmot	Fuglesand	Atypisk	1938,8g	14,3cm	10,4cm	27cm	3,5cm	1cm	-	x
60	C29461b	Åmot	Fuglesand	B	851,5g	11,2cm	9cm	23cm	2,8cm	0,8cm	-	x
61	C29461c	Åmot	Fuglesand	B	976g	11cm	9,4cm	25cm	2,3cm	0,5cm	-	x
62	C33111f	Åmot	Fuglesand	Deponert								
63	C33111g	Åmot	Fuglesand	Atypisk	3387,1g	18,1cm	13,1cm	38cm	2,2cm	0,5cm	-	x
64	C33111h	Åmot	Fuglesand	Atypisk	3069,5g	18,5cm	12,5cm	35cm	3cm	0,3cm	-	x
65	C33112c	Åmot	S.Brevik	B	1206,9g	12,7cm	9,7cm	26cm	2,5	0,2cm	-	x
66	C33115a	Åmot	N.Brevik	Deponert	1150g	12,7cm	9,9cm				x	x
67	C33115b	Åmot	N.Brevik	Deponert	2500g	15,9cm	12,1cm				x	x
68	C34169	Åmot	Glomsvoll	E	401,7g	9,6cm	6cm	16,5cm	2,1cm	0,2cm	3,5cm	x
69	C50609	Åmot	Sønsthagen	Atypisk	1704,1g	18cm	11,2cm	Ureglm				
70	C55553	Åmot	Svingen	D	1071,1g	11cm	10,3cm				6cm	x
71	C56208	Åmot	Rødstranda	D	1376,4	11,2cm	10cm	27cm	3cm	0,6cm	6cm	x
72	C32051	Åsnes	Østmofeltet	D	1090,6g	10,6cm	9cm	25cm	2cm	0,2cm	7cm	x

Appendix 2

STONEHAMMER POEM av Robert Kroetsch

1

This stone
Become a hammer
of stone, this maul

is the colour
of bone (no
bone is the colour
of this stone maul).

The rawhide loops
are gone, the
hand is gone, the
buffalo's skull
is gone;

the stone is
shaped like the skull
of a child.

2

This paperweight on my desk

where I begin
this poem was

found in a wheatfield
lost (this hammer,
this poem).

Cut to a function,
This stone was
(the hand is gone-

3

Grey, two-headed,
the pemmican maul

fell from the travois or
a boy playing lost it in
the prairie wool or
a squaw left it in
the brain of a buffalo or

It is a million
years older than
the hand that
chipped stone or
raised slough
water (or blood) or

4

This stone maul
was found.

In the field
my grandfather
thought
was his

my father
thought was his

5

It is a stone
old as the last
Ice Age, the
retreating/ the
recreating ice,
the retreating
buffalo, the
retreating Indians

(the saskatoons bloom
white (infrequently
the chokecherries the
highbrush cranberries the
pincherries bloom
white along the barbed
wire fence (the
pemmican winter

6

This stone maul
stopped a plow
long enough for one
Gott im Himmel.

The Blackfoot (the
Cree?) not

finding the maul
cursed.

?did he curse
?did he try to
go back
?what happened
I have to/ I want
to know (not know)
?WHAT HAPPENED

7

The poem
is the stone
chipped and hammered
until it is shaped
like the stone
hammer, the maul.

8

Now the field is
mine because
I gave it
(for a price)

to a young man
(with a growing son)
who did not

notice that the land
did not belong

to the Indian who
gave it to the Queen
(for a price) which
gave it to my grandfather
(for a price) who
gave it to my father
(50 bucks an acre
Gott im Himmel I cut
down all the trees I
picked up all the stones) who
gave it to his son
(who sold it)

9

This won't
surprise you.

My grandfather
lost the stone maul.

10

My father (retired)
grew raspberries.
He dug in his potato patch.
He drank one glass of wine
each morning.
He was lonesome
for death.

He was lonesome for the
hot wind on his face, the smell
of horses, the distant
hum of a threshing machine,
the oilcan he carried, the weight
of a crescent wrench in his hind pocket.

He was lonesome for his absent
son and his daughters,
for his wife, for his own
brothers and sisters and
his own mother and father.

He found the stone maul
on a rockpile in the
north-west corner of what
he thought of
as his wheatfield.

He kept it (the
stone maul) on the railing
of the back porch in
a raspberry basket.

11

I keep it
on my desk
(the stone).

Sometimes I use it
in the (hot) wind
(to hold down paper)

smelling a little of cut
grass or maybe even of
ripening wheat or of
buffalo blood hot
in the dying sun.

Sometimes I write
my poems for that

stone hammer.

Appendix 3

DEN STORE HVITE FLEKKEN PÅ KARTET

Den store allmenning som ingen eier, det herreløse land, finnes snart ikke lenger. De store hvite flekkene som var igjen på kartet har krympet bort, det er bare deler av Amazonas og Papua Ny Guinea igjen. Også Nordpolen smelter. Den store hvite flekken på kartet er ikke lenger det sted der mannen med tropehjelm og fyllepenn har til gode å sette sin fot - den flekken har gulnet - og går nå i ett med papirkartets elde. Nå er den store hvite flekken på kartet stedet det en gang var mennesker. Det er det stedet hvor villstiene de fulgte er asfaltert eller har grodd igjen. Det er den store hvite flekken på kartet.

Kart over Hedmark

En akademisk øvelse skal ikke være lett. For min egen del, og det selvsagt i ettertid, kan jeg si at jeg aldri har vært så fjernt fra materialet som da jeg bokstavelig talt hadde det i hende. Kveld etter kveld satt jeg alene i kjelleren på Historisk museum i Oslo, alene i det store bygget med alle køllene lagt utover bordene. Jeg spurte meg selv hva jeg skulle gjøre med dette materialet, hvordan kunne disse køllehodene være kilde til samfunnsnyttig forskning? Samtidig undret jeg meg over hvordan det var mulig å nytte seg av kunnskapen som satt i disse tykke veggene, infisert som de var av kvelende muggsopp. Jeg lengtet ut, men tok likevel opp målbåndet og mintes feltarkeologens gamle klisjé i perioder med funntørke: *Like viktig som å fastslå at det er funn, er det å fastslå at det ikke er funn*. Jeg fortsatte med å måle skaffurekøllenes omkrets. Av alle arkeologiske gjenstandstyper hadde jeg valgt den som mest av alt ligner en gråstein. For det er nettopp det skaffurekøllene er, de er gråstein, og ingen alkymist kunne nekte for det.

Før man begynner å avdekke en arkeologisk lokalitet er den oftest en hvit flekk på det historiske kartet. Man prøver først å få en oversikt, tar noen prøvestikk, jordboret er en blindestokk, en spade er en spade. Man åpner forsiktig opp. På tilsvarende vis prøvde jeg å åpne køllene, ikke med spade, men med mål - i kilo og centimeter. Det endelige målet var å finne tankene bak køllenes tilblivelse og beskjeftigelse, her visste jeg at målbåndet kom til kort. Det måtte være en annen fremgangsmåte, i en vill tanke øynet jeg en mulighet.

I *La pensée sauvage* (1962) gjør Lévi-Strauss rede for det berømte skillet mellom det han kaller en *bricoleur* og en *ingenieur*. Distinksjonen uttrykker to vesens forskjellige måter å bruke intellektet på. Brikoløren tilhører de skriftløse samfunn, mens ingeniøren styrer i de skriftbaserte samfunn. Ingeniøren støtter seg til konkretiserte abstraksjoner, mens brikoløren abstraherer fra det konkrete. For å finne tanken bak skaffurekøllene kunne jeg kanskje ikke fremtre sekvensielt, analytisk og entydig. Kanskje måtte jeg ha en annen fremtreden, assosiativ, poetisk og metaforisk. Kunne jeg da bli en brikolør, en omstreifer som igjen beskjeftiget de nå så skaftløse køllene?

SKOLEN I ATHEN

Filosofer er i bevegelse når de utvikler sine tanker. La oss for eksempel ta to av de første og største, Platon og Aristoteles. Tenker vi på de to samtidig - trer de straks frem i Rafaels kjente freske, *Skolen i Athen* fra Vatikanet i Roma. Der kommer de gående, Platon peker opp mot

idéene, mens Aristoteles peker frem mot naturen. Felles for de to er at de går. De går i tankegange, mot Campusen, den åpne plassen. Det er her den vestlige filosofi og vitenskap har utviklet seg, i tankegange på Campusen. Det er her, i Akademiets kjerne, at viten samles og blir til vitenskap. Men skal man forstå hva som har foregått på villstiene i Hedmark, må man ut fra Campusen og inn på stiene. Det er først på stiene, i tankegange, man kan treffe på de åpne plasser og lysninger som kan belyse temaet for denne avhandlingen, handlingen bak skaffurekøllene.

DEN GAMLE SKOGSKOLEN

I tre feltsesonger deltok jeg på utgravingene på Gråfjell/Rena elv prosjektet i Hedmark. Det har vært et av de mest kostbare arkeologiske prosjekt i Norge frem til nå (2008). Her har jeg lært meg å grave, og det har vært en god skole. Alle som deltok på prosjektet bodde på Den Gamle Skogskolen som ligger i nordre enden av Osensjøen. Jeg hadde losji i et av de to rommene ut mot kortveggen ned mot sjøen, til høyre for den utstoppede gaupa. Derfra hadde jeg utsikt mot Osensjøen, mot breddene hvor man har funnet flere titalls skaffurekøller. Men det visste jeg ikke da, selv om jeg hadde utsikten til å vite det. Mot slutten av den siste sesongen av Rena elv prosjektet i 2007 kom jeg under utgraving egenhendig over en skaffurekølle. Det var i grunn ikke nødvendig å grave frem temaet for denne masteravhandlingen, køllen lå over jordskorpa, det handlet bare om å få øye på den. Og slik gikk det til at jeg kom på sporet av villstiene knyttet til Den Gamle Skogskolen ved Osensjøen.

Min utsikt fra rommet på Den Gamle Skogskolen

SOM EN RULLENDE STEIN, EN KOMPLETT UKJENT

En rullestein er ikke bare en rullestein. Under utgravingen av lokaliteten Rødstranda (2007) gikk jeg med skaftfurekøllenes mål for øye opp og ned langs Rena elv. For målet, altså formålet, var ikke bare å finne flere skaftfurekøller som den vi hadde fra lokaliteten, jeg ville først og fremst finne egnede rullestein for å lage replikasjoner. Før jeg begynte å vandre i tankegange opp og ned langs elven hadde jeg tenkt at en rullestein er en rullestein, like like de hydrogenatomene som hadde formet dem. Dess mer jeg gikk dess mer ble jeg klar over at dette ikke var tilfellet. Der det lå tusenvis av rullestein, tok det timevis å fylle opp en enkelt bønne. Årsaken var at kun ytterst få av dem sto i korrelasjon til de betraktninger jeg hadde gjort av de originale køllene. Jeg gikk inn på nylig gjengrodde stier, og inn i lysninger, de felt hvor jeg med Renaprojektet hadde gravd sommeren før. Der skinte solen på tonnevis av rullestein, gravd opp og lagt i store hauger, vasket av regnet. For hver stein jeg snudde og trillet bort kom en ny frem, men sjelden var det noen som passet til formålet. Og formålet, altså de ytre mål jeg hadde fokusert øynene inn på, sa meg forøvrig ingenting om steinenes indre gehalt, ei heller deres funksjonelle kvaliteter. Ville det la seg gjøre å prikke inn en fure på de utvalgte steinene? Ville de etter kjefting og skjefting tåle slagene jeg skulle utsette dem for? Jeg forstod at jeg rent vitenskaplig bare skrapte i overflaten, og lot det bli med noen mislykkede furer.

FURET, VÆRBITT, OVER VANNET

Men jeg ga ikke opp. Via internettet kom jeg i kontakt med en jeger, fisker og fangstmann som kalte seg Todo. Han var antageligvis den eneste i Norge som ennå drev med klubbefiske. Richard Indreko hadde i *Steingeräte mit Rille* (1956) forslått at skaftfurekøllene kunne ha vært beskjeftiget for denne type fiske. Metoden går ut på å krype utover stålisen på en skinnfell til et egnet sted, deretter sitter man helt stille til man ser fisken komme under isen. Med en kølle i hånden slår man med all mulig kraft over fisken. Umiddelbart vil fisken svime av på grunn av trykkbølgen, man slår hull gjennom isen og plukker den opp. Todo hadde et par køller etter sin bestefar, de brukte han fremdeles på dette viset. Vi avtalte å møtes ut på vårparten. Isen måtte være tilstrekkelig rått forklarte Todo meg. Ennå var det høst, og jeg belaget meg på en lang vinter. I mellomtiden tok jeg arkeologisk registreringsarbeid i skogsområder nordøst for Osensjøen. Der møtte jeg elgjegeren Thorbjørn Skaveren, den eminente hogstmann og gravemaskinfører på Gråfjell/ Renaprojektet. Allerede fra begynnelsen av ”skaftfurekølleprosjektet” hadde jeg antatt at køllene kunne vært brukt til å utvinne beinmarg. I Hedmark blir gjenstandstypen sågar kalt for ”beinknuser”. Jeg hadde sett for meg at dette

skulle prøves ut i en eksperimentell arkeologi, ved hjelp av kyndig kompetanse. Det endte med at jeg dro hjem og fylte fryseren med elgbein. Beina tok naturlig nok stor plass. Det bodde tre vegetarianere i huset, de hadde også behov for plass i fryseren. Jeg skrev til Leijre Forsøgscenter, fikk aldri svar, og begynte å intensivere mine skogsturer.

Elgbein til fryseren

MØTER I SKOGEN, MED ZAPFFE OG WITTGENSTEIN

Tiden gikk og i motsetning til klokka var det et spørsmål som stilte seg selv. Bør ikke en akademisk avhandling innimellom gå utenom det vitenskapelig etablerte sporet? Samtidig; ute i skogen hadde vannene frosset og isen tyknet. Nærmet man seg breddene hørte man isen bevege seg, de gapende råkene knurret fra et mørkt, kaldt dyp. Det var i dette landskapet jeg møtte Peter Wessel Zapffe. I tillegg til å være en vandrende filosof og friluftsmann var Zapffe også utdannet jurist. For sin juridikum hadde Zapffe i 1923 levert embetseksamen på rim, i et så konformistisk fag som juss. Dermed hadde han også svart på det spørsmålet som stilte seg selv. Nå hadde rimet lagt seg og Zapffe filosofert.

Kunne Zapffe ha noen formening om skaftfurekøllene? Vel, slik jeg forstod ham, uten at han nevnte det ordrett, var ikke disse gamle hammerne verktøy i vanlig forstand. De var tankeverktøy. Den kjente psykologen Abraham Maslow hadde hevdet at hvis det eneste redskapet du har er en hammer, begynner et hvert problem å ligne spiker. Zapffe snudde spikeren på hodet, han mente at et hvert problem allerede er spikret, og at redskapet man trenger ligner en hammer. Dette pekte mot en klarere tanke bak skaftfurekøllen, og jeg bestemte meg for å følge den retningen Zapffe kom fra. Vi tok avskjed, jeg fortsatte inn i skogen, snøen lavet ned og dekket sporene bak meg.

Etter hvert gikk jeg rundt på måfå. Jeg var langt inne i granskogen, det luktet hybris, Sisyfos og rullestein. Den overdrevne patos blir alltid straffet hardt. Hadde Lévi-Strauss virkelig rett angående den vestlige sivilisasjonen? Var det bare ”i kunsten”, som han valgte å kalle det, at man kunne nærme seg brikolørens opplevelse av verden? Det var her at Ludwig Wittgenstein dukket opp, i tankegange, på villsti fra sin hytte i Skjolden. Noen er heldigere enn andre, slik har det alltid vært.

Det skulle vise seg at hele Wittgensteins tenkning var et forsøk på å trekke et fundamentalt skille mellom det som kan formuleres språklig meningsfullt, og det som bare kan vises for eksempel gjennom kunstneriske uttrykk.

I sine *Filosofiske undersøkelser* forklarer Wittgenstein (2003) at det å lære et språk, virkelig få grep om det, er å lære og å mestre en bredere menneskelig virkelighet. Å forstå et begrep er å ta del i en hel livsform. Og det var nettopp det jeg ønsket, å begripe skaffurekøllene. Som rester av den fjerne fortiden var de rester av et fremmed språk. ”*Det felles menneskelige handlesettet er det referansesystemet som hjelper oss til å tolke et fremmed språk*” påstod Wittgenstein (2003:124). Hva kunne vel være mer del av det felles menneskelige handlesettet enn skaffurekøllen, den gamle hammeren? Wittgenstein sammenlignet de fysiske redskapene med språk: ”*Tenk deg verktøyet i en verktøykasse: Det er en hammer der, en tang, en sag, en skrutrekker, en tommestokk, en limkrukke, lim, spiker og skruer. – Likeså ulik som gjenstandenes funksjon er, like ulik er ordenes funksjon. (Og i begge tilfeller finnes det likheter.) Det som forvirrer oss, er selvsagt at ordene fremtrer så likt når de blir uttalt, eller når vi møter dem i skrift eller på trykk. For deres anvendelse står ikke så tydelig for oss. Særlig ikke når vi filosoferer!*” utbrøt Wittgenstein (2003:17-18). Jeg tenkte på den gamle hammeren. Og kunne ikke være mer enig.

FURER SOM TEGN PÅ LEVD LIV

Våren kom, jeg vet ikke helt hvorfor, men jeg tok aldri opp igjen kontakten med Todo. Det var tid for å tjene litt penger, fortrenge masteroppgaven, glede seg over spadetakene. Det fine med å være feltarkeolog er at du kjenner at du lever, det gjør akkurat sånn passe vondt. Solen steker, svir furer i huden, regnet pøser, lemmene verker og når man finner noe spennende glemmer man det hele, det er tegn på levd liv, Værens eksistens. Man stryker fingeren over den nyoppdagede køllens skaffure. Den gir en påminnelse, en *anamnesis*, en gjenerindring.

Den minner oss om noe som vi tror vi en gang har vært. Furen er sporet fra en forhistorisk jeger/sanker-kultur, et spor som etter hvert ble tildekket på veiene og stiene som har ført oss frem til der vi er i dag. Det at vi, i den vestlige sivilisasjon, i 150 år har villet se på jeger/sankere for å finne ut hvordan vi har vært, indikerer kanskje at vi fremdeles har problemer med vår egen identitet. Var det denne merkelige tilstand, denne moderne bevissthets hjemløshet, som hadde ført meg inn i tankegange, inn på villstiene i Hedmarks dype skoger? Jeg visste at skaffurekøllen er benyttet i store deler av verden, at dens furer har satt spor på de fleste kontinenter. Furen fulgte den mest logiske veien til et av menneskehetens viktigste redskap, den tok ikke omveien gjennom, den gikk rundt. Slik ble skaffurekøllen en del av menneskehetens kollektive ubevissthet. Som en *arketyp* à la Jung, som et gjenglemt multiredskap, skulle den igjen føre meg tilbake til villstiene i Hedmark.